

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

КОМУНІСТ УКРАЇНИ

ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Видається з квітня
1925 року. До жовтня
1952 року виходив
під назвою
«Більшовик України».
З вересня 1991 року
по квітень 1999 року
журнал не видавався

4 (844)

ЖОВТЕНЬ 2013

**Засновник —
Комуністична
партія України**

Реєстраційне
свідоцтво КВ №3684
від 18 лютого 1999 року

ЗМІСТ

Рішення має приймати тільки народ!
*Збори громадян України 8 вересня 2013 року
щодо проведення всеукраїнського референдуму
за народною ініціативою* 3

УКРАЇНА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Н.ШУЛЬГА. Социокультурные риски и угрозы
вступления Украины в Евросоюз 9

А.АРСЕЕНКО. Евроинтеграция или евродеграда-
ция: камо грядеши, Украина? *Размышления
участника Международной конференции
«Российско-украинские отношения: реалии и
перспективы»* 15

А.БЕЛЕНОК. Отношение населения Украины
к Союзу России и Беларуси сквозь призму
поколенческого анализа 24

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ТЕНДЕНЦІЇ І СУПЕРЕЧНОСТІ

В.ДІЄСПЕРОВ. Криза сільськогосподарських
підприємств 31

М.ШПІКЕР. Вулична протестна активність
основних політичних сил України (за повідом-
леннями інтернет-сайтів) 38

Редакційна колегія:

В.П.ХАРЧЕНКО
(головний редактор)

В.В.АНИЩУК

С.П.ГМИРЯ

Г.К.КРЮЧКОВ

А.І.МАРТИНЮК

І.І.МИГОВИЧ

А.В.МЯЛОВИЦЬКИЙ

Б.В.НОВІКОВ

В.М.ОРЛОВ

Г.Д.ПОПОВ

С.С.ПХИДЕНКО

П.М.СИМОНЕНКО

В.Ф.СІРЕНКО

В.Ф.СОЛДАТЕНКО

В.І.ТАРАСЕНКО

М.О.ШУЛЬГА

Адреса редакції:
04070, Київ-70,
вул.Борисоглібська, 7
Телефон для довідок
425-45-82
електронна адреса:
kom_uk_1@mail.ru
regions@kpu.net.ua

Підписано до друку 23.09.2013
Формат 70x108/16.
Папір офсетний.
Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 8,4.
Зам. 0179304
Тираж 1500 прим.

Віддруковано з готових фотоформ
на комбінаті друку видавництва
«Преса України»
пр-т Перемоги, 50
03047, Київ-47
<http://www.pressa.kiev.ua>

«КОММУНИСТ УКРАИНЫ»,
теоретический и политический
журнал Центрального Комитета
Коммунистической партии Украины.
Адрес редакции:
04070, Киев-70,
ул.Борисоглебская, 7

З АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

«Учебник должен пользоваться непререкаемым авторитетом». *Беседы И.В.Сталина с учеными-экономистами 1941, 1950, 1952 гг.* 44

КОМПАРТІЯ УКРАЇНИ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

В.ХАРЧЕНКО. Будівник партії. *До 125-річчя з дня народження Еммануїла Квірінга* 68

ПРО МИНУЛЕ – ТІЛЬКИ ПРАВДУ!

В.ЯКУНИН. ОУН–УПА и Европейское Движение Сопротивления: на перекрестке мнений 83

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Ю.ЛАТИШ. Книга про народження партії 90

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИЙ РОЗДІЛ

Готується навчальний посібник «Основи партійного будівництва» 92

«Комуніст України» у 2013 році. *Покажчик опублікованих матеріалів* 93

Відомості про авторів 96

Електронна версія журналу в мережі Internet:
www.cominformua.com

- ◆ Редакція не обов'язково поділяє позицію авторів
- ◆ Рукописи не рецензуються і не повертаються
- ◆ При передруку посилання на «Комуніст України» обов'язкове

Рішення має приймати тільки народ!

Збори громадян України 8 вересня 2013 року щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою

Київ, ранок 8 вересня 2013 року. На трибунах стадіону «Спартак» займають місця, перед тим зареєструвавшись, учасники зборів громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Об 11-й годині за столом президії зборів з'являється один з їх організаторів — перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії України, голова фракції комуністів у Верховній Раді України **Петро Миколайович Симоненко**. Він звертається до присутніх з промовою.

Промова П.М.Симоненка при відкритті зборів

Шановні товариші! Шановні друзі! Шановні учасники зборів!

Сьогодні ми зібралися тут, щоб провести збори громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою на тему вступу України до Євразійського економічного співтовариства.

Наша країна переживає чи не найскладніший і найвідповідальніший етап в її сучасній історії. Україна поставлена перед необхідністю зробити дуже важливий вибір між двома варіантами інтеграції — між членством в Європейському союзі (поки що на умовах так званого асоційованого партнерства і Зони вільної торгівлі з ЄС) і вступом до Митного союзу, членами якого є Російська Федерація, Республіка Білорусь і Республіка Казахстан.

На сьогодні ситуація складається так, що українська влада заявляє про членство в Європейському союзі як про вирішене питання. Залишається лише підписати Угоду про асоційоване членство і Зону вільної торгівлі з ЄС на саміті Євро-союзу у Вільнюсі наприкінці листопада. При цьому не лише не запитували думку нашого народу з такого доленосного питання, від вирішення якого залежить його майбутнє, а навіть не поінформували громадян про зміст Угоди, яку належить підписати, про умови, на яких країна має стати асоційованим членом ЄС. Це нагадує відому ситуацію, про яку в народі кажуть: «Купуємо kota в мішку».

Тим часом авторитетні аналітики, наукові установи, в тому числі академічні, на основі глибокого, неупередженого аналізу вбачають у таких діях влади: по-перше, цинічну неповагу до власного народу, який, згідно з Конституцією, є єдиним джерелом влади в державі; по-друге, brutальне порушення української Конституції, обмеження суверенітету України; по-третє, серйозну загрозу нашим національним інтересам, реальну перспективу перетворення нашої Вітчизни фактично та юридично на підмандатну територію, в якій діятимуть не українські, а європейські закони. Зміст і спрямованість внутрішньої і зовнішньої політики України ще більше визначатимуть Сполучені Штати Америки, Міжнародний валютний фонд, НАТО, інші міжнародні військово-політичні утворення і фінансові кола.

Це викликає серйозне занепокоєння у мільйонів наших співвітчизників, які справедливо вимагають, щоб влада, перш ніж приймати рішення з цього надзвичайно важливого питання, запитала думку українського народу, попередньо в деталях поінформувавши його про умови членства в ЄС, плюси і мінуси, переваги і ризики. Це має бути зроблено шляхом проведення всеукраїнського референдуму. Численні пропозиції щодо цього щодня надходять з усіх областей,

громадяни вимагають використати права і повноваження, надані Конституцією і законом «Про всеукраїнський референдум», підтримати ініціативу про проведення референдуму з цього питання і розгорнути необхідну організаційну роботу з його підготовки і проведення.

Поділяючи і підтримуючи ці пропозиції і вимоги, громадяни України Симоненко П.М., Буйко Г.В., Адвена О.В. у відповідності з пунктом 1 статті 30 закону «Про всеукраїнський референдум» вирішили виступити організаторами зборів громадян України для вирішення питання про доцільність проведення референдуму і утворення ініціативної групи всеукраїнського референдуму. Ініціативу громадян України активно підтримали Комуністична партія України і громадське об'єднання «Український вибір». До речі, представники цього громадського об'єднання беруть участь у наших зборах.

Шановні учасники зборів! Інформую вас про те, що відповідно до Закону України «Про всеукраїнський референдум» про дату, час, місце і мету цих зборів було письмово повідомлено Центральну виборчу комісію у встановлені терміни. Всеукраїнський референдум є однією з форм демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо українським народом, що полягає у прийнятті громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування у порядку, встановленому Законом України «Про всеукраїнський референдум». Особливо хочу наголосити на тому, що результати народного волевиявлення на всеукраїнському референдумі є обов'язковими.

Повідомляю, що у відповідності з пунктом 3 статті 30 Закону України «Про всеукраїнський референдум» в роботі наших зборів бере участь член Центральної виборчої комісії Донченко Юрій Григорович. Ми його сердечно вітаємо, він зараз знаходиться в центральній ложі.

Шановні учасники зборів! Відповідно до пункту 4 статті 30 Закону України «Про всеукраїнський референдум» перед початком зборів громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму відбулася реєстрація учасників, складено їх список із зазначенням прізвища, імені, по батькові, дати народження, місця проживання із зазначенням адреси житла, номеру та серії паспорта та даних про час та орган видачі паспорта України, відомостей про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України. Кожний учасник зборів громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму навпроти свого прізвища поставив свій підпис, який засвідчує його участь у зборах. Тобто ми виконали всі вимоги цієї статті Закону України «Про всеукраїнський референдум».

Всього зареєструвалося 2516 чоловік з Автономної Республіки Крим, усіх областей України та міст Києва і Севастополя.

Отже, всі юридичні підстави розпочати збори громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму ми з вами маємо.

Збори громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму оголошую відкритими!

* * *

Згідно із статтею 30 Закону України «Про всеукраїнський референдум» учасники зборів обрали голову і секретаря зборів та лічильну комісію.

Головою зборів одноголосно обраний Симоненко Петро Миколайович, секретарем зборів — Герасименко Євген Станіславович.

Обрано лічильну комісію у складі 13 чоловік.

Збори затвердили порядок денний зборів, до якого включено питання:

1. Питання про доцільність проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою стосовно вступу (приєднання) України до Євразійського економічного співтовариства;

2. Точне формулювання питання, що пропонується винести на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

3. Утворення персонального складу ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;

4. Призначення уповноваженого представника ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

З першого питання порядку денного — про доцільність проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою стосовно вступу (приєднання) України до Євразійського економічного співтовариства — збори заслухали доповідь П.М.Симоненка.

Доповідь П.М.Симоненка про доцільність проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою

Шановні учасники зборів!

Я хотів би навести аргументи на користь доцільності проведення референдуму.

Сьогодні ніхто не сумнівається, що Україна стоїть перед доленосним вибором напрямку економічної інтеграції. Ускладнюється проблема тим, що до цього питання виявилось прив'язаним питання про інтеграцію державно-політичну в рамках Європейського союзу. Це усім нам треба усвідомити.

Аналіз українських і російських вчених неспростовно доводить, що прийняття вимог Європейського союзу спричинить скорочення виробництва, масове банкрутство підприємств і сплеск безробіття. Особливо слід врахувати, що це змусить країни Митного союзу обмежити товарні поставки з України. Розрахунки на інвестиції та кредити з ЄС просто нерозумні. Капітал іде туди, де є ринки збуту та можливості збільшити прибуток. Що стосується інвестицій, то Україна для нього нецікава, а в разі нашого приєднання до Зони вільної торгівлі з ЄС стане ще менш привабливою.

Тепер про кредити. В Україні діють кілька європейських банків, але жодних переваг у процентних ставках і процедурах кредитування вони нам не надають. Навпаки, заробляють на різниці зарубіжних і українських процентних ставок.

Нездійсненними є і надії на приплив високих технологій. Високі технології — дорогий товар і, крім того, зняряддя конкуренції. Дарувати їх ніхто не буде. Досвід підприємств, навіть куплених іноземцями, не дає жодного прикладу інноваційного розвитку. Так що багатство і міць ЄС — не для України.

Україна опинилася в ролі жебрака, який проситься в багатий будинок, але далі передпокою його не пускають. А якщо і дадуть роботу, то де-небудь на стайні. Будинок потрібно будувати нам з вами самим, а для цього взаємодіяти з тими, хто також буде свої будинки, хоч вони поки що і бідніші.

Існує й інша проблема. За умовами асоціації з ЄС і при подальшій інтеграції в Європейський союз Україна втрачає майже весь свій суверенітет. Вона навіть не зможе спробувати щось змінити у своєму економічному становищі, праві, освіті, державному устрої, зовнішній політиці — все жорстко зарегламентовано. Повністю зневажається Конституція України. Угода про асоціацію з ЄС позбавляє самостійності уряд України, завдання йому ставитимуть і контролюватимуть їх виконання Рада та Комітет з підкомітетами, в які входять і, звичайно, все визначають представники Європейського союзу. Тобто вся система управління країною буде не національною, а єєсівською. Україна як держава фактично перестане існувати.

А у народу дозволу на це запитали? Це ж практично державний переворот, підготовлений самою владою!

Слід відзначити, що зближення із Заходом досі приносило Україні лише втрати. Так, поспішний вступ до Світової організації торгівлі і прийняття занижених захисних тарифів створили хронічну збитковість торгового балансу. У 2012 році цей збиток сягнув 4 мільярдів доларів. Вступ України в енергетичний союз з ЄС не тільки не дав ніяких вигід, а й виключив можливість залучити фінансування й інвестиції з Росії для підтримки газотранспортного комплексу, який занепадає і в недалекому майбутньому може стати непотрібним, що позбавить Україну заробітку на транзиті газу до Європи.

У разі підписання угоди про Зону вільної торгівлі з ЄС очікується зменшення ВВП приблизно на 1 мільярд доларів (причому це дуже занижені розрахунки). В результаті зменшиться експорт до ЄС і, поряд з цим, не тільки не зростатиме, а суттєво знизиться експорт до країн Митного союзу та СНД. Скоріше за все, СНД вийде з договору про Зону вільної торгівлі, тому що доведеться захищатися від напливу товарів, які проходять через кордони України з європейських та інших країн. А так само — від українських товарів, що їх витіснятимуть з внутрішнього ринку України. Ринок СНД — найбільш важливий для України, це 40% всього нашого експорту, і, що важливо, в ньому міститься експорт високотехнологічної продукції. Все це призведе до зростання надкритичного рівня державного боргу, секвестру бюджету і, ймовірно, до дефолту і падіння гривні з важкими фінансовими та інвестиційними наслідками. Обіцяні європейські інвестиції будуть просто неможливі.

Під загрозою повного зруйнування опиняться поки що працюючі високотехнологічні виробництва, глибоко скооперовані з російською промисловістю, — такі як літакобудування, випуск ракетно-космічних апаратів та обладнання, деяких видів озброєння та ін.

Аргументи за вступ до Митного союзу ґрунтуються на розрахунках про можливе зростання експорту (2,5% у 2014 році і 4% в 2020 році), зростання ВВП України на 2,6 мільярда доларів у 2015 році і 7,3 мільярда доларів у 2020 році. На знятті експортних митних тарифів, на зменшенні імпорту та збільшенні експорту, а так само зниженні ціни на імпортований газ Україна, за розрахунками, має виграти 9 мільярдів доларів на рік. Це дасть можливість поліпшити торговельний баланс на 12 мільярдів доларів, вже протягом першого року зробити його позитивним, що забезпечить стійкість гривні, створить умови для стабільного зростання та інвестицій. Крім того, організація газотранспортного консорціуму з Росією дозволить залучити російські інвестиції на підтримку і модернізацію української газотранспортної системи і забезпечити постійний заробіток на транзиті газу до Європи. Передбачається розвиток виробничої та наукової кооперації, яка має глибокі історичні корені. Нині машинобудівна продукція України і Росії значною мірою містить комплектуючі, які взаємно купуються.

Росія та СНД купують товари України значно активніше, ніж Європа. Експорт України до СНД майже наполовину більший, ніж до ЄС, і зростає швидше. Причому в ньому 57% — машини, устаткування, прилади. А в експорті до ЄС їх тільки 17% (за даними 2009 року). Росія бере участь у створенні наших літаків.

Приріст експорту України у разі приєднання до Митного союзу буде забезпечений в основному за рахунок товарів з високою доданою вартістю. Це повинно дати дворазове збільшення частки високотехнологічних товарів у продукції України. Це платформа для інноваційного розвитку.

Росія та інші країни Митного союзу зацікавлені в товарах України, у виробничій та науковій кооперації з нею. Росія зацікавлена зберегти газотранспортний комплекс України для транзиту газу. Ринок Росії та країн Митного союзу — зростаючий ринок, він буде збільшуватися щонайменше удвічі швидше, ніж ринок Європейського союзу. У країнах Митного союзу розгорнулося будівництво нових підприємств, доріг, електростанцій, розвиваються технології, ввозиться велика кількість продовольства. Причому все це тепер, а не в гіпотетичному майбутньому. Фактор часу дуже важливий, тим більше що економіка України впритул підійшла до банкрутства, а позитивні ефекти (до речі, сумнівні) угоди з ЄС якщо і з'являться, то через кілька років.

Таким чином, перед Україною постала необхідність вибору з таких варіантів:

Перший — не вступати в жодне об'єднання, зберігши свою економіку та державність. Це найкращий, безумовно, варіант, але він вимагає дуже серйозних змін в економічній політиці, переходу до планомірного інноваційного розвитку. Для цього потрібно мати Верховну Раду і уряд, здатні на такий поворот, і реалізувати антикризову програму Компартії України.

Другий варіант — вступити в Митний союз і виграти на негайному ефекті інтеграції, але продумати та узгодити заходи щодо захисту економіки від конкурентного придушення. Україна як держава зберігається і навіть отримує імпульс для розвитку.

Третій варіант — вступити у Зону вільної торгівлі з ЄС і приректи економіку на перетворення в убогий, деіндустріалізований, сировинний придаток і повну втрату державності.

Ось що передбачає Угода з Євросоюзом:

— «розширення участі України під керівництвом ЄС в громадянських та військових операціях по врегулюванню криз» (стаття 10);

— створення зони вільної торгівлі (стаття 25);

— наближення законодавчої системи України до законодавчої системи ЄС у сфері торгової політики, митного регулювання, санітарних та фітосанітарних заходів, технічного регулювання, державних замовлень і концесій, законодавства про конкуренцію, торгівлю енергоносіями, тютюнового регулювання відповідно до встановлених в Угоді обов'язків;

— «Україна повинна забезпечити, щоб існуючі закони і майбутнє законодавство узгоджувалися з законодавством ЄС» (статті 114, 133, 153, 256, 417, 428);

— «ціни на поставку газу та електроенергії для промислових підприємств повинні визначатися виключно відношенням попиту і пропозиції» (стаття 269);

— створення Ради Асоціації, яка наділяється повноваженнями з прийняття обов'язкових для України рішень, а також з внесення змін до існуючої Угоди.

Потрібно бути ворогами України, щоб згодитися на цей варіант.

Вибір, як бачите, непростий. Він вимагає аналізу, розуму та патріотизму, а не торохань на угоду інтересам і смакам груп олігархів і найнятих ними депутатів та чиновників. Це історичний іспит на мудрість народу і політиків. Потрібно запитати думку народу. Але попередньо надавши йому всебічну інформацію.

Треба усвідомити, що питання про курс держави вирішується сьогодні. Тим більше, що економіка України знаходиться в критичному стані і її необхідно рятувати негайно. Питання про повноправний вступ до ЄС може стати актуальним лише через 10–15 років, а розвал економіки і втрата державного суверенітету настануть негайно в разі реалізації Угоди про асоціацію. Тому і референдум необхідний сьогодні, а не через 10–15 років, коли України як держави вже не буде.

Щодо реформ. Не ясно, які саме реформи пропонується провести. Проведені до теперішнього часу реформи нічого доброго не дали народові України. Які ще реформи збираються здійснити олігархи українські, які керують державою? Про це народові потрібно сказати і просити його згоди не через 10–15 років, а негайно. Адже реформи мають відбутися вже сьогодні.

Хотів би звернути вашу увагу на те, що коли приймався закон «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики», умови, на яких відбудеться входження в асоціацію з ЄС, не були відомі. Тепер відомо, що ці умови призведуть до занепаду економіки та втрати державності України, що вони суперечать Конституції. Такий поворот необхідно обговорювати і все потрібно зробити для того, щоб цього не відбулося.

Інформую вас про те, що відомі правники, проаналізувавши текст Угоди про асоціацію з ЄС, підготували звернення до Конституційного Суду. В ньому зазначається, що порушуються шість статей Конституції. Це звернення підписала фракція Компартії України у Верховній Раді — всього 33 підписи. Але треба мати 45 підписів депутатів, щоб спрямувати звернення на розгляд Конституційного Суду. Тому ми продовжуємо збір підписів.

Не могу не сказати і про те, що Президент і Партія регіонів без жодних пояснень, не радячись з виборцями, повністю відмовляються від своїх передвиборних обіцянок і проводять політику, за яку виборці не голосували.

Хотів би також навести висловлювання спостерігача Єврокомісії Юахіма Ріббе. Ось що він сказав в інтерв'ю кореспондентові *ГолосUA*: «Не дозволяючи Комуністичній партії України проводити референдум про доцільність

інтеграції в об'єднану Європу, українська влада порушує головні європейські принципи, що базуються на демократії та правах людини. Український народ повинен самостійно вирішувати свою долю і це рішення має прийматися виключно на основі загального волевиявлення, а запровадження будь-яких обмежень у даному випадку не тільки неприйнятне, але й злочинне».

Я сподіваюсь, що суддя Ю.Шрамко, яка розглядає справу про ініціювання всеукраїнського референдуму, почує цей голос і не буде виконувати замовлення проти нас з вами Партії регіонів і так званої «помаранчевої» опозиції. Вони невиліковно хворі на брехню, на цинізм, на неповагу до власного народу і бо-язувство. Вони бояться народу, бояться референдуму.

Таким чином, шановні учасники зборів, Україна стоїть перед доленосним вибором. І цей вибір має зробити народ на всеукраїнському референдумі, а не олігархи і чиновники у вузькому колі.

* * *

Збори одноголосно визнали доцільним проведення референдуму за народною ініціативою щодо вступу (приєднання) України до Євразійського економічного співтовариства.

Затверджено таке формулювання питання, яке виноситься на всеукраїнський референдум: **«Чи підтримуєте Ви приєднання України до Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації? Так. Ні.»**

Утворено ініціативну групу з проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою у складі 9892 осіб. Ініціативній групі доручено організувати збір підписів громадян України під вимогою про проведення всеукраїнського референдуму.

Збори призначили Г.В.Буйка уповноваженим представником ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Голові та секретарю зборів доручено скласти заяву про призначення уповноваженого представника ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, яка подається до Центральної виборчої комісії разом з протоколом та іншими документами цих зборів.

* * *

— Ми наочно продемонстрували своє бажання і можливість впливати на суспільно-політичні процеси в країні, — сказав П.М.Симоненко, закриваючи збори громадян України щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Н.ШУЛЬГА

Социокультурные риски и угрозы вступления Украины в Евросоюз

В последние месяцы тема подписания Соглашения об ассоциации Украины с ЕС и зоне свободной торговли с ЕС стала центральной политической темой украинского истеблишмента и СМИ. Сторонники присоединения к ЕС акцентируют внимание на том, что вхождение нашей страны в орбиту европейского сообщества обеспечит в государстве верховенство права, утверждение демократии, высокий жизненный уровень населения и прочие блага.

Не станем анализировать геополитический и экономический аспект этого вопроса. Это дело международных и экономистов. Мы ставим задачу здесь показать, как эти процессы отражаются в общественном мнении, какому геополитическому выбору отдадут предпочтение граждане Украины, каковы отличия существуют по этим вопросам в различных социальных группах общества. В ключе заявленной темы важно также показать, насколько близко население Украины по социокультурным нормам и ценностям к населению стран Европейского Союза и стран Таможенного союза, поскольку от этого духовного базиса во многом будет зависеть успешность консолидации страны в том или другом союзе.

Подчеркнем, что речь идет об обществе в целом, а не о его политической верхушке и представителях крупного бизнеса, которые играют ключевую роль в проведении курса на присоединение к ЕС. Ведь среди политических элит, практически, уже нет разногласий по поводу присоединения к ЕС. Из парламентских партий только Компартия Украины не поддерживает прозападный геополитический вектор. Это означает, что в формальном плане не будет особых проблем для подписания международных документов, провозглашающих новый, более тесный уровень отношений Украины с Европейским Союзом. Хотя, реально, они не столько приближают страну к ЕС, сколько отрывают и противопоставляют ее России. К тому же подписание Украиной Соглашения никак не гарантирует ее от многолетнего «зависания» в статусе ассоциированного члена ЕС.

Примером пребывания в таком «подвешенном» состоянии является Турция. В сентябре этого года исполняется 50 лет (!), как она стала ассоциированным членом ЕС. С 1996 года эта страна также является и членом Таможенного союза с ЕС.

Но кроме формально-правового аспекта сближения Украины с ЕС есть еще и другие аспекты взаимодействия этих общественных субъектов. Во-первых, в отличие от провозглашаемого согласия политических элит относительно европейского выбора (хотя каждое из политических образований держит в уме свою собственную картину будущего, существенно отличающуюся от картин временных союзников) в обществе нет такого единства и согласия. Об этом свидетельствуют данные нашего исследования*. В обществе нет однозначного ответа на судьбоносный вопрос выбора цивилизационного вектора развития: или

* Здесь и далее приведены результаты опроса Института социологии НАН Украины 2013 года. Выборочная совокупность составляет 1800 человек и репрезентирует население страны в возрасте от 18 лет и старше по полу, возрасту, образованию, типу поселения и областям. Выборка является трехступенчатой, стратифицированной, случайной. Опрос проводился с 8 по 19 июля 2013 года.

Украина входит в, мягко говоря, новую для нее цивилизацию и решительно отказывается от своих глубинных культурно-идентификационных характеристик, или мы остаемся в русле своего традиционного восточнославянского вектора развития и исторически эволюционируем вместе с ним. Сложность решения этой проблемы заключается не только в том, что общество не может определиться с вектором цивилизационного движения, но и в том, что страна регионально неоднородна. Общество в данном вопросе не выступает как целое. Оно разламывается регионально. Между его составными частями, особенно между востоком и западом, существуют глубокие социокультурные различия. Украинское общество не достигло того качественного консолидационного состояния, когда можно о нем говорить как о целостной социокультурной системе. На поверхности это прежде всего проявляется в том, что между географическими частями страны нет консенсуса относительно геополитического выбора. Если в целом по стране 49% положительно относится к союзу с восточнославянскими государствами — Россией и Белоруссией, 45% являются сторонниками вступления в Таможенный союз России, Белоруссии и Казахстана (ТС), а 42% желает интегрироваться в Европейский Союз, то в региональном разрезе мнения опрошенных по этому вопросу распределяются так: 67% на западе страны за интеграцию с ЕС, а 68% на востоке за вхождение в Таможенный союз (см. табл.1 и табл.2).

Таблица 1

**Отношение региональных групп к вступлению в ТС
(в% к ответившим)**

	Запад	Центр	Юг	Восток
Скорее негативно	54	26	17	10
Трудно сказать	33	36	24	22
Скорее позитивно	12	38	59	68

Таблица 2

**Отношение региональных групп к вступлению в ЕС
(в% к ответившим)**

	Запад	Центр	Юг	Восток
Скорее негативно	7	20	36	48
Трудно сказать	25	34	26	35
Скорее позитивно	67	46	38	18

Интерес представляют и те группы опрошенных, которые выступают против вступления в ЕС. На востоке страны таковых 48%, а на западе только 7%. А вот большинство противников вступления в Таможенный союз сосредоточилось в западной части страны. Там такую позицию занимают 54%, в то время как на востоке ее разделяют только 10%.

Как видим, любой из ныне актуализированных геополитических выборов, который сделает центральная власть, вызовет напряжение между регионами страны.

Для лучшего понимания ситуации в стране по вопросу выбора союзов для Украины необходимо рассмотреть и отличия людей, проживающих в разных типах населенных пунктов. Сначала рассмотрим через поселенческую структуру отношение населения к вступлению в Таможенный союз (см. табл.3). Здесь обращает на себя внимание прежде всего Киев. Отношение киевлян к вступлению в ТС существенно отличаются от отношения к этому союзу жителей других типов населенных пунктов. В Киеве проживает больше всего тех, кто отрицательно относится к вступлению в ТС — 40%, и меньше всего тех, кто положительно относится к такому выбору — 34%. Больше всего сторонников

вступления в ТС проживает в небольших городах — 51%. К киевским показателям наиболее близки показатели сельских жителей.

Таблица 3

**Отношение поселенческих групп к вступлению в ТС
(в% к ответившим)**

	Киев	Город с населением более 250 тыс.	Небольшой город	Село
Скорее негативно	40	26	20	28
Трудно сказать	26	26	29	33
Скорее позитивно	34	48	51	39

Нетрудно заметить, что мнение людей разных поселений по данному вопросу существенно различаются — от 40% столичных жителей, скорее негативно относящихся к вступлению в ТС, до 51% жителей небольших городов, скорее положительно относящихся к такой перспективе.

А насколько консолидировано население разных типов населенных пунктов по вопросу вступления Украины в Европейский Союз? Результаты нашего исследования показывают такой же разброс мнений, как и по вопросу вступления в Таможенный союз. В ответах и на этот вопрос киевляне снова занимают особую позицию (см. табл. 4). Большинство из них — 59% — выступает за вступление Украины в ЕС и среди них меньше всего противников такого выбора — 18%. Различие мнений между жителями других населенных пунктов не столь велико, как между киевлянами и украинской провинцией. Роль Киева в процессе геополитического выбора страны необходимо анализировать отдельно, поскольку влияние жителей столицы на будущее страны значительно больше, чем их удельный вес в составе всего населения страны. Ведь в столице сосредоточены политическая и интеллектуальная элиты, здесь находятся наиболее крупные средства массовой информации.

Таблица 4

**Отношение поселенческих групп к вступлению в ЕС
(в% к ответившим)**

	Киев	Город с населением более 250 тыс.	Небольшой город	Село
Скорее негативно	18	32	28	25
Трудно сказать	22	30	30	33
Скорее позитивно	59	39	42	42

Анализируя особенности поселенческих групп по теме их геополитического выбора, отметим еще одну из этих групп. Это жители малых городов. Особенностью данной группы есть то, что ее мнение поляризовано: 51% респондентов из данной группы позитивно относится к вступлению в ТС и 41% позитивно относится к вступлению в ЕС.

Ответы и на другие вопросы по геополитическим ориентациям населения показывают такие же групповые различия, как и в ответах на предыдущий вопрос. Так, на вопрос: «Кого Вы видите главным союзником Украины в ближайшие 5 лет?» относительное большинство респондентов выбрало вариант ответа «Россию и страны СНГ» — 48%, на втором месте ответ — «Европейский Союз» (30%), затем идут соответственно ответы — «Китай» (3%) и «США» — (2%). 17% участвующих в опросе не смогли определиться с ответом.

В региональном плане мнение населения по данному вопросу так же разительно отличается. Если на востоке страны главным союзником Украины на ближайшие годы видят Россию и страны СНГ — 78% опрошенных, то на западе 58% респондентов такого союзника видят в Европейском Союзе.

Значимые различия по геополитическому выбору существуют и среди других социальных групп. Заметными они являются среди возрастных когорт общества.

Молодежь до 30 лет проявляет большее стремление в ЕС, чем люди среднего и старшего возраста. Почти половина (49%) молодежи относится позитивно к вступлению нашей страны в ЕС. В то же время среди лиц в возрасте от 30 и до 55 лет таковых имеется 44%, а среди людей старшей группы — только 34%. Наблюдается устойчивая тенденция: чем моложе возрастная когорта, тем больше в ней сторонников вступления в ЕС и, наоборот, чем старше группа, тем больше в ней противников евроинтеграции. Исключение в этой тенденции составляет самая старшая группа респондентов по удельному весу противников вступления в ЕС. Это вызвано очень высоким процентом среди них тех, кто затруднился с ответом — 39% (см. табл.5).

Таблица 5

**Отношение представителей возрастных групп к вступлению в ЕС
(в% к ответившим)**

Возраст	18–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70 и старше
Скорее негативно	22	24	27	31	38	28
Трудно сказать	30	31	29	28	26	39
Скорее позитивно	49	45	44	41	36	27

Обращает на себя внимание то, что почти треть населения страны не имеет своего мнения по вопросу вступления в тот или иной международный союз: в целом по стране 30% респондентов заявили, что им трудно дать ответ на данный вопрос. Причем, затруднение с ответом респонденты имеют, практически, в равной доле по всем возрастным группам — 30% среди молодежи, 30% среди людей среднего возраста и 31% среди людей старше 55 лет.

Геополитической альтернативой вступлению в ЕС является вступление в Таможенный союз. Но и по проблеме о присоединении к ТС существуют такой же довольно большой разброс мнений. В ответах на вопрос об отношении к вступлению в Таможенный союз прослеживаются тенденции, противоположные тенденциям вступления в ЕС: чем старше возрастная группа, тем больше в ней сторонников вступления в ТС, и чем моложе возрастная группа, тем больше в ней противников вступления в ТС. В ответах на данный вопрос несколько больший разброс мнений в возрастных группах среди респондентов, которые затруднились с ответом, чем в ответах на вопрос о вступлении в ЕС (см. табл. 6).

Таблица 6

**Отношение представителей возрастных групп к вступлению в ТС
(в% к ответившим)**

Возраст	18–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70 и старше
Скорее негативно	30	31	24	23	24	17
Трудно сказать	34	26	31	27	27	31
Скорее позитивно	36	43	46	50	49	52

Итак, на сегодня любой из вариантов геополитического выбора в украинском обществе порождает напряжение между социальными группами и создает угрозу его раскола. Однако нельзя трактовать данный факт, что угрозу раскола общества несет только геополитический выбор. Дело в том, что и без этого выбора в украинском обществе уже не одно десятилетие существует проблема его

регіонального єдинства. К сожалению, она не смягчается, а периодически обостряется. И в результате тема разъединенности страны присутствует в ее общественном сознании. На вопрос, что происходит между востоком и западом нашей страны в годы независимости, только 3% респондентов ответили, что происходит значительное сближение, еще 14,5% заявили, что происходит некоторое сближение. Треть населения (33%) считает, что никаких особых изменений не происходит, а каждый пятый (20%) считает, что происходит некоторое отдаление, и 12,5% считает, что происходит значительное отдаление. Уже сегодня, то есть еще до подписания страной каких-либо новых союзнических обязательств, 31% граждан считает, что действующая власть совсем не решает проблем укрепления общеукраинского согласия-единства, а 38% придерживается мнения, что она решает эти проблемы лишь для видимости.

Таким образом, страна, у которой существуют серьезные проблемы регионального единства, территориальной разобщенности, пытается сделать шаг в направлении интеграции с полиэтнической общностью, которая в свою очередь существенно отличается от нее своими социокультурными нормами и ценностями. Как раз этот аспект вступления Украины в ЕС очень слабо проанализирован и он таит в себе большие угрозы и риски, в том числе и для суверенитета государства.

Большая часть украинского общества идентифицирует себя с восточнославянскими ценностями и культурными нормами. Западноевропейские ценности для нашего населения являются неорганичными, какими бы высокими эпитетами эти ценности ни наделяли идеологи и политики, агитирующие за вступление в ЕС. В этом нет ничего удивительного, поскольку наш народ имеет свою историю, которая тесно переплетена с историей других восточнославянских государств.

Подтверждением сказанному являются ответы на вопросы нашей анкеты. Так, на вопрос: традиции, ценности и нормы каких стран вам наиболее близки, респонденты ответили следующим образом: стран Западной Европы — 10%, скорее стран Западной Европы — 8%. Очень много опрошенных затруднилось с ответом на этот вопрос — 40%. Однако из тех, кто определился, 22% назвали традиции, ценности и нормы восточнославянских стран, а еще 20% заявили, что скорее это традиции, ценности и нормы восточнославянских стран. Из этого следует, что наибольшей группой в обществе является та, которая считает, что ей близки в разной степени традиции, ценности и нормы восточнославянских стран — 42%, а группа, которой в разной степени близки традиции, ценности и нормы западноевропейских стран, в два раза меньше и составляет только 18%.

Это показатели, отражающие ситуацию в обществе в целом. Но, как можно было убедиться выше, для украинского общества, поляризованного по многим социокультурным показателям, средние цифры не передают суть проблемы. Не отражают средние цифры и всю сложность проблемы, связанную с близостью или отдаленностью для разных групп населения духовных ценностей, традиций и норм поведения того или иного международного союза. Прежде всего, мнение респондентов определяется регионом проживания. Так, ценности западноевропейских стран в разной степени близки каждому третьему жителю Западной Украины (33%), в то время как на востоке страны они близки только 7% населения этого региона. И наоборот, восточнославянские ценности в разной степени близки 55% жителей восточного региона. Для тех жителей центрального региона страны, кто определился со своей позицией по данному вопросу, в большей мере близки восточнославянские традиции и нормы, чем западноевропейских стран (39% и 14% соответственно). Однако нахождение данной территории между востоком и западом привело к тому, что 47% респондентов — почти половина — заявили, что им трудно ответить на данный вопрос. Столько же неопределившихся с ответом на данный вопрос и в возрастной группе до 30 лет — 47% опрошенных. В целом среди всех возрастных групп больше тех, кому близки традиции, ценности и нормы восточнославянских стран.

Для того чтобы уточнить социокультурные предпочтения жителей Украины, в нашем исследовании был поставлен еще один вопрос: «Какие народы, кроме своего, Вам наиболее близки по традициям, обычаям и культуре?». Как оказалось, самым близким в этом отношении для граждан Украины являются русские. Так ответили 77% респондентов. На втором месте стоят белорусы — 56%, затем идут поляки — 17%, евреи — 5%, немцы — 3%, американцы — 1,5%. Поэтому если нынешний украинский правящий политический класс проигнорирует данный факт при выборе геополитического вектора развития страны, он совершит большую ошибку, которая будет иметь серьезные многосторонние последствия.

Следует обратить внимание в обсуждаемой проблеме на еще один аспект. Сторонники европейского выбора подчеркивают, что он принесет демократию, верховенство права, благосостояние. Однако необходимо четко прояснить, что означают слова «он принесет». Кто принесет? Европейский Союз принесет на блюдечке и встроит в сознание наших граждан европейские ценности? Такие представления относятся, пожалуй, к ненаучной фантастике. Несомненно, что ЕС только поставит задачу имплементации в нашей стране своего законодательства, внедрения системы своих правил, изложенных в нормативных актах, которые помещаются на нескольких десятках тысяч страниц. Как это происходит и к чему приводит на практике, достаточно посмотреть на пример Болгарии, которая по многим социокультурным характеристикам похожа на Украину.

Видимо, мало таких людей в нашей стране, которые не хотели бы достичь европейского уровня ВВП на душу населения, европейские стандарты в осуществлении судопроизводства, европейского качества здравоохранения и образования и т.д. Однако проблема заключается в путях достижения этих целей. Если Украина вступает в ЕС для того, чтобы ее заставили сделать это внешние силы, поскольку власть, политические элиты не способны достичь этих целей самостоятельно, т.е. не могут мобилизовать общество на достижение этих целей, то, может быть, следует заменить сегодняшний истеблишмент на такой, который был бы способен адекватно реагировать на вызовы времени. Показателем неспособности отечественной элиты наметить стратегию развития страны является так называемый список С.Фюле, а точнее Европейского Союза. В нем преобладают требования, которые являются нормальным правилом жизни любого цивилизованного государства. Однако эти требования не стали для страны дорожной картой, которая появилась в результате внутреннего национального диалога различных политических сил, а была предъявлена как своего рода условие капитуляции, предъявлена извне.

Сложность ситуации заключается еще и в том, что нынешняя украинская элита не является авторитетом в обществе и она не сможет выполнить роль поводыря, который повлечет за собой массы, не сможет стать тем «паровозиком», который потянет общество в новую социальную реальность — с новыми ценностями, новыми моделями повседневного поведения, новым моральным этосом, ломая и преодолевая столетние традиции, обычаи и нормы. Механическое присоединение Украины к европейскому социальному организму, который будет отторгать наш, и, наоборот, наш будет отторгать их, скорее всего завершится катаклизмом.

* * *

Следовательно, присоединение к ЕС для Украины чревато такими последствиями: во-первых, размыванием восточнославянской социокультурной матрицы; во-вторых, углублением региональных различий внутри страны и их обострением; в-третьих, культурноценностным разъединением возрастных и поселенческих групп, в-четвертых, противопоставлением геополитических ориентаций политической элиты и не менее чем половины населения страны.

А. АРСЕЕНКО

Евроинтеграция или евродеградация: камо грядеши, Украина?

*Размышления участника Международной конференции
«Российско-украинские отношения: реалии и перспективы»*

Для обсуждения и устранения разночтений в подходах России и Украины к интеграции 25 июня 2013 г. в Московском государственном институте международных отношений (МГИМО) была проведена Международная конференция «Российско-украинские отношения: реалии и перспективы». Главными инициаторами и организаторами этой встречи были парламентарии двух стран. В ней участвовала самая представительная делегация Украины за всю историю двусторонних дискуссий по данной проблеме. В ее составе были народные депутаты и лидеры политических партий и движений, министры и правительственные советники, видные промышленники и известные ученые, эксперты и журналисты. Не менее представительной и именитой была и делегация России.

С российской стороны было сделано все, чтобы направить дискурс в конструктивное русло. Призыв к деловому обсуждению проблем прозвучал во вступительном слове Председателя Госдумы Федерального Собрания РФ С.Е.Нарышкина. Он стал основой ответственной и продуктивной работы. Однако среди ораторов со стороны Украины были и такие политики, которые поставили под сомнение необходимость встречи в МГИМО и заявили о «безальтернативности» курса Украины на вступление в Европейский Союз. Это побудило автора этих строк к ретроспективному анализу трансформационных и интеграционных процессов в Украине, с тем чтобы всесторонне осмыслить реалии и перспективы российско-украинских отношений. Ведь историю мы изучаем не для того, чтобы знать прошлое, но и для того, чтобы понимать настоящее и уметь прогнозировать будущее. И не случайно в дипломатии рассмотрение любой проблемы начинается с истории вопроса.

Краткий экскурс в историческое прошлое

Растерзанная соседними империями, Украина вступила в XX век в сопровождении мрачных пророчеств. Одно из них принадлежало известному украинскому историку М.Грушевскому. На страницах очерка «Историческая эволюция украинской проблемы» (1915) он писал, что Украина «останется источником новых конвульсий», если в начале века не обретет своей государственности. Великий Октябрь избавил ее от этой трагической участи. Украина обрела свое счастье в братской семье народов СССР и объединила все свои исторические земли в едином социалистическом государстве. По признанию известного американского политолога С.Гарнетта, «Украинская Советская Социалистическая Республика... стала не «источником новых конвульсий», а одной из индустриальных, аграрных и военных опор Советского государства».

В буржуазных СМИ принято изображать советское прошлое только в темных тонах. Так фабриканты общественного мнения стремятся вымарать из исторической памяти народа успехи УССР в хозяйственном и культурном строительстве. Говорят, что все познается в сравнении. С этой точки зрения уместно сопоставить экономики УССР и Франции накануне разрушения СССР.

В 1989 г. Советская Украина, примерно равная по территории и населению Франции, в расчете на душу населения производила больше Франции: нефти (включая сжиженный газ) — почти в 2 раза, природного газа — в 10 раз, угля — в 12 раз, стали — в 3 раза, железной руды — в 13 раз, тракторов — почти в 6 раз, хлопчатобумажных тканей — в 2 раза, сахарной свеклы — более чем в 2 раза, картофеля — в 3,5 раза, сахара, рыбы и других морепродуктов — в 1,5 раза. Разрыв между СССР и Францией по производству цемента, синтетических тканей и волокон, электроэнергии, зерновых и зернобобовых культур, мяса и молока был незначительным.

К характеристикам экономического прогресса СССР необходимо добавить ее весомые научно-технические достижения. Многие из них не превзойдены в мировой практике, некоторые — доступны не более чем десятку развитых стран в наше время. Накопленный научный и кадровый потенциал позволил СССР осуществить первую контролируемую ядерную реакцию и создать первый мощный цифровой компьютер в континентальной Европе, построить самый огромный самолет в мире «Мрия», самую мощную межконтинентальную ракету «СС-18» и ее гражданский вариант «Энергия», разработать специализированную сварочную систему для ведения работ в космосе, создать систему управления космического корабля «Буран» и автоматические системы стыковки космических кораблей на орбите. Вполне понятно, что этим перечнем не исчерпывается вклад СССР в мировую сокровищницу науки. Немногие страны могут гордиться такими научно-техническими и интеллектуальными прорывами в XX веке, какие были у нас.

К сожалению, от бывшего величия СССР не осталось почти ничего. Приход к управлению производством т.н. эффективных собственников повлек за собой погружение страны в экономическую бездну. С одной стороны, это результат реализации теории и практики западной «транзитологии» на украинской земле. Ибо ее цель заключалась в устранении потенциальных конкурентов на «постсоветском» пространстве посредством насаждения рыночного фундаментализма. С другой стороны, это прямое следствие развала единого народнохозяйственного комплекса СССР, который тысячами нитей связывал украинскую экономику с экономиками других советских республик, особенно с экономикой РСФСР.

Плодотворное сотрудничество с РСФСР и другими советскими республиками позволило Украине в XX веке занять ведущие места в Европе и во всем мире по выпуску многих видов промышленной и сельскохозяйственной продукции. Вполне понятно, что разрыв связей с ними стал одной из причин деиндустриализации, деградации, депопуляции и десоциализации Украины с непредсказуемыми последствиями в XXI веке. По мнению ученых, на разрушение народнохозяйственного комплекса СССР приходится не менее одной трети падения ВВП в странах СНГ. Следовательно, восстановление хозяйственных связей между ними является категорическим императивом нашего времени.

На пути к погружению в бездну

В итоге реформ по западным лекалам Украина превратилась в руину и стала разменной монетой в битвах мировых игроков на новой «большой шахматной доске». «Стратегическое партнерство» с США длилось недолго и привело к разоружению третьей ядерной державы без предоставления ей гарантий безопасности. С тех пор долларова подпитка украинского режима Вашингтоном прекратилась. На смену ей пришел диктат МВФ и затягивание долговой удавки на шею «независимой» Украины. Жизнь займы привела к тому, что на конец 1-го квартала с.г. валовой внешний долг Украины составил 136,3 млрд долл., что равняется 76,9% ВВП. Последний существенно похудел в ходе «транзита» в «рыночный рай». Украина, вытесненная на обочину мирового развития, переместилась с 25 на 111 место в мире по величине ВВП в расчете на душу населения. Этот показатель в Украине ныне в два раза ниже, чем в России, Белоруссии и Казахстане, Литве, Латвии и Эстонии, Азербайджане и Туркмении.

Но этим не исчерпывается глубина падения в пропасть экономики Украины, до сих пор не сумевшей приблизиться к уровню ВВП на душу населения в УССР. В период первого глобального финансово-экономического кризиса Украина установила мировой рекорд по снижению ВВП — на 14,8% в 2009 г. по сравнению с предыдущим годом. С тех пор за ней закрепилось название «больного человека Европы». Страна доедает последние запасы советского наследства, добывает остатки советской инфраструктуры, не думая о том, что ждет ее народ впереди. Под звуки риторики о модернизации экономики инвестиции в основной капитал в Украине снизились с 26,2% в 2007 г. до 15,9% в 2011 г. Превышение импорта над экспортом в 2011 г. составило 14,2 млрд долл. США. Это свидетельствует о сдаче Украиной своих позиций на глобальном рынке и все большей утрате экономической безопасности. Негативное сальдо внешней торговли заставляет правительство влезать в новые зарубежные долги, которые представляют собой «мину замедленного действия», способную взорваться в любой момент. Судя по всему, ждать этого осталось недолго.

Фактически Украина давно стала объектом финансовой войны, которая ведется под эгидой МВФ в интересах глобального капитала с эпицентром в США. Деятельность МВФ как главного орудия в этой войне в странах «третьего мира» и с «переходной экономикой» укладывается в простую грабительскую схему: кредит на стабилизацию — дефляция (бездефицитный бюджет) за счет урезания социальных расходов — дефолт — выплата долгов за те кредиты, которые стали де-факто «финансовой бомбой». В этом контексте российские социологи В.Добреньков и П.Агапов отмечают: «Современная финансовая война показала свои «великолепные возможности»: уничтожаемое население не просто нищает, но и самостоятельно финансирует (через последующую выплату долгов) войну против самого себя». Несмотря на то, что антикризисные лекарства МВФ, приписываемые Украине, зачастую хуже самой болезни, власть имущие обильно потчуют ими свой народ.

Испытывая катастрофический недостаток средств на решение проблем модернизации экономики, буржуазное государство закрывает глаза на то, что за годы «независимости» украинские олигархические кланы вывезли из страны и припрятали в оффшорных зонах и на Кипре более 167 млрд долл. Этих денег с лихвой хватило бы для реализации названной задачи! Однако компрадорская буржуазия спокойно взирает на превращение «неньки України» в сырьевой придаток и поставщика дешевой рабочей силы для стран «золотого миллиарда» планеты. Собственное благополучие для нее важнее национальных интересов страны. Действуя в этом духе, украинские «патриоты» во власти никогда не имели ничего общего с демократией и давно превратились в типичных представителей какократии (греч., от *kakos* — дурной, *kratein* — править). В переводе на русский этот политологический термин означает «дурное правление», «власть худших» или «власть недостойных».

Говоря о переходе на инновационный путь развития, украинская какократия ничего не делает в этом направлении. Более того, она сознательно уничтожает науку как основной источник генерирования нововведений. Чтобы убедиться в этом, достаточно посмотреть на расходную часть госбюджета страны на 2013 г. В нем на Национальную академию наук Украины выделено 39 млн долл., а на содержание тюрем — 37 млн долл. В этой связи уместно вспомнить популярное западное изречение, которое гласит: «Если вы считаете, что образование и наука стоят дорого, подумайте, во что обойдется невежество». Однако украинская «элита» не утруждает себя такими соображениями. Она богатеет, чтобы идти во власть, и идет во власть, чтобы богатеть. За счет сверхэксплуатации труда она получает прибыли, которые исключают необходимость заниматься рискованными инновациями.

Да и заниматься нововведениями в Украине вскоре будет некому. Согласно «Докладу о человеческом развитии 2013», опубликованному Программой развития ООН 14 марта с.г., наша страна занимает 78-е место в мире из 187

стран по индексу человеческого развития. Для сравнения отметим, что соседняя Белоруссия по данному показателю находится на 50-м месте (1-е место в СНГ), Россия — на 55-м месте. Таким образом, деградация Украины вскоре может стать «источником новых конвульсий». На сей раз не вследствие нерешения проблемы ее государственности, о чем писал в свое время М.Грушевский, а в результате угрозы утраты Украиной государственности, обретенной на заре прошлого века. Одним словом, «доборолась Україна до самого краю».

Украина на геополитической развилке истории

На пороге XXI века Украина вновь оказалась на геополитическом распутье истории. Не сумев предложить своему народу никаких путей выхода из системного кризиса, который поразил все сферы жизнедеятельности украинского общества после выхода из СССР, власть имущие питали надежду на то, что «Запад им поможет». Что из этого вышло, сказано выше. Тем не менее в выборе вектора интеграции между Востоком и Западом какократия отдает предпочтение последнему. Вопреки интересам Украины, исторически лежащим в колыбели братских славянских народов, верх берут корпоративные интересы властей на берегах Днестра. Обещанное принятие Украины в желанный для олигархов ЕС, скорее всего, обернется «обіцянкою-цяцянкою». Однако народу придется платить высокую цену за этот политический мираж. Прежде всего потому, что хождение Украины в Европу мыслится в Вашингтоне в терминах превращения ее в антироссийскую «пятую колонну», в «троянского коня» американской империи как на «постсоветском», так и на европейском пространстве. Это прекрасно понимают в Брюсселе, где рассматривают предоставление Украине ассоциированного участия в ЕС как промежуточный полустанок на пути к ее колонизации. В т.ч. с целью укрепления своих антиамериканских позиций.

На изломе веков большинство бывших советских республик на горьком опыте убедились, что без восстановления связей с Россией им не выбраться из беды. На этой почве ими было разработано несколько проектов, направленных на развитие сотрудничества на «постсоветском» пространстве. К ним относятся, прежде всего, создание Таможенного союза (ТС), Единого экономического пространства (ЕЭП) и Евразийского союза (ЕАС). Участие в каждом из них является выгодным для Украины, ибо только восстановление сотрудничества с Россией и другими странами СНГ открывает возможность выживания Украине в XXI веке. Но Запад усматривает в этих проектах попытки усиления имперских амбиций России и всячески препятствует их реализации посредством тактики «разделяй и властвуй». С той же целью «Вашингтонский обком» отводит украинской какократии роль главного орудия в торпедировании интеграции на «постсоветском» пространстве.

Украинская «элита» коварно препятствует включению нашей страны в интеграционные процессы, происходящие на территории бывшего СССР, в качестве полноправного члена. Она ведет двойную игру на «большой шахматной доске», подыгрывая своим западным менторам и хозяевам. С одной стороны, она создает видимость переговоров с РФ, добиваясь особого статуса в ТС и других объединениях посредством навязывания им своих замысловатых схем и формул. С другой стороны, она предпринимает попытки к созданию зоны свободной торговли с ЕС как составной части подписания соглашения об ассоциированном участии Украины в ЕС, которое должно состояться в ноябре с.г. Для оправдания своего курса на призрачное вхождение в качестве полноправного члена в ЕС, где Украину никто не ждет, она ссылается на исторический выбор украинского народа, мнение которого никто и никогда по этому поводу не спрашивал.

Направление интеграции, выбранное Партией регионов вкупе с т.н. оппозицией, принципиально противоречит интересам значительной части населения

Украины. Но это не принимается во внимание правящей олигархией. В свое время президент США Ф.Д.Рузвельт отмечал, что он не принял ни одного решения, если не был уверен, что его поддержит более 60% взрослого населения страны. Украинская «элита» в этом отношении действует вопреки здравому смыслу и общественному мнению. И чем больше растут интеграционные симпатии украинцев в пользу России, тем упорнее ратуют власти за ассоциированное участие в ЕС. Несмотря на то, что реализация этого замысла может стать смертным приговором и экономике, и государственному суверенитету Украины.

Чтобы убедиться во внешних ориентациях населения Украины, достаточно ознакомиться с результатами опросов, которые ежегодно проводятся Институтом социологии НАН Украины и изложены в 2012 г. в труде «Украинское общество 1992 — 2012». Эти опросы свидетельствуют о том, что в выборе вектора интеграции власти и народ Украины идут противоположными курсами. На вопрос: «Какому пути развития Украины Вы отдаете предпочтение?» в 2012 г. 14,5% респондентов ответили, что считают необходимым «В первую очередь расширять связи в пределах СНГ», 11,3% — «Расширять связи преимущественно с Россией», 23,4% — «Укреплять в первую очередь славянский блок (Украина, Россия, Беларусь)». Предпочтение установлению связей с развитыми странами Запада отдали 16,4%. Итак, суммарная относительная численность высказавшихся в пользу расширения связей в пределах СНГ, развития отношений преимущественно с Россией или укрепления блока с Россией и Беларусью составила 49,2%. Это в три раза превышает долю сторонников установления связей со странами Запада.

Администрация В.Януковича настойчиво игнорирует общественное мнение населения и упорно проводит курс на втягивание Украины в ЕС. Украинская какакратия и олигархия спешат реализовать свою «европейскую мечту» несмотря на то, что в Брюсселе им не раз давали понять, что места в ЕС Белоруссии, Молдавии, Украине и России нет. Белоруссии — потому, что «она авторитарная», Молдавии — потому, что «она бедная», Украине — потому, что «она очень большая», России — потому, что «она слишком страшная». Тем не менее, украинской общественности интенсивно внушают, что вступление Украины в ЕС не за горами и даст ее народу чуть ли не «золотые горы и реки, полные вина».

Справедливости ради надо признать, что «промывание мозгов» в заданном направлении дает свои результаты. В 2012 г. соотношение положительных и отрицательных оценок вступления Украины в ЕС составило соответственно 45,9% и 22,1%. В то же время нельзя не отметить, что 31,8% респондентов, несмотря на обработку буржуазной пропагандой, затруднились ответить на вопрос о перспективах евроинтеграции. Нельзя не заметить и то, что доля респондентов, которые негативно относятся к вступлению Украины в ЕС, увеличилась с 9,6% в 2000 г. до 22,1 % в 2012 г.. А доля респондентов, которые позитивно относятся к вхождению Украины в ЕС, уменьшилась с 56% в 2000 г. до 45,9% в 2012 г.

Как известно, путь в ЕС лежит через членство в НАТО. К вступлению в этот военный блок негативно относятся 54,4% опрошенных в Украине, позитивно — 15,3%, то есть в 3,5 раза меньше. Однако украинские «евроинтеграторы» готовы к поставкам «пушечного мяса» для глобальной человекоубойной машины НАТО, «зона ответственности» которой теперь охватывает весь мир. Ради реализации своей давней мечты — оградить натовскими штыками награбленное дома и обезопасить свои вклады в инобанках с помощью своих зарубежных хозяев — симбиоз какакратии и олигархии пойдет на все. Тем более что проливать кровь в горячих точках планеты, где идут империалистические войны под девизом «Кровь за нефть!», придется не их отпрыскам, а детям рабочих и крестьян.

В поисках двустороннего согласия и антиукраинских происков Кремля

На пути к открытию ворот ЕС украинские «евроинтеграторы» следуют в русле политики «Геть від Москви!» и оправдывают свои деструктивные действия ссылками на происки Кремля. По их голословным утверждениям, Москва навязывает Украине невыгодные, неприемлемые соглашения, вновь хочет поставить ее на колени. В частности, это касается условий ее вступления в ТС. На самом деле все обстоит наоборот. Это ассоциированное участие Украины в ЕС налагает на «неньку» множество требований, не предоставляя ей никаких прав. Что же касается совокупной выгоды Украины в случае ее присоединения к ТС, то она могла бы составить примерно 10 млрд долл. В т.ч. от экспорта товаров в зону ТС — более 5 млрд долл., от снижения цен на газ — порядка 3 млрд, от отмены экспортной пошлины на российскую нефть — от 2 до 3,5 млрд долл. Достоверность этих расчетов не вызывает сомнения. Ибо они являются итогом совместного исследования Института народнохозяйственного прогнозирования РАН и Института экономики и прогнозирования НАН Украины. Тем не менее, украинская оппозиция сотрудничеству с РФ видит во всем козни и происки Кремля.

Конференция «Российско-украинские отношения: реалии и перспективы», состоявшаяся 25 июня с.г. в МГИМО, была посвящена поиску дипломатических ключей к разрешению имеющихся проблем в двусторонних отношениях. Никто не скрывал противоречий в развитии социально-экономического и гуманитарного сотрудничества между Украиной и Россией. Это был разговор начистоту, чтобы расставить все точки над «і» и двигаться к достижению согласия в выборе вектора совместной интеграции. Речь шла о том, в каком направлении — европейском или евразийском — пойдут Украина и РФ. Названный выбор имеет судьбоносный характер, т.к. от него зависит как экономическое благополучие, так и национальная безопасность обеих стран. На пути к сотрудничеству на «постсоветском» пространстве имеются барьеры, в т.ч. созданные с участием зарубежных стран. Участники встречи в основном были согласны с тем, что без преодоления названных препятствий невозможно успешное развитие украинско-российских отношений.

С этой точки зрения выбор организаторами встречи места ее проведения в МГИМО — кузнице дипломатических кадров СССР и России — был не только символическим, но и способствовавшим плодотворной работе. Участники конференции внимательно выслушали выступление ректора МГИМО А.В.Торкунова, который призвал собравшихся к конструктивному обмену мнениями, с тем чтобы дать адекватный ответ на вызовы современности в интересах своих стран и народов. Он подчеркнул, что в стенах МГИМО действует самое крупное украинское землячество, изучается украинский язык, функционирует созданная вместе с Киевским национальным университетом имени Тараса Шевченко совместная магистратура. В связи с подготовкой к празднованию 200-летия Т.Г.Шевченко основой для развития российско-украинского сотрудничества, по словам оратора, должен стать наш общий гуманитарный фундамент. Он призвал свято следовать завету Великого Кобзаря, мечтавшему о том, «щоб усі слов'яни стали добрими братами».

Далее обмен мнениями осуществлялся на паритетных началах: один выступающий с украинской стороны, один — с российской стороны. Первыми включились в дискурс представители социально-гуманитарных профессий, которые акцентировали внимание на исторической близости наших народов и необходимости сохранить их единство. Они единодушно признали, что границы между нашими двумя государствами нужно сохранить для грузов, но не для людей, разделенных вопреки их воле политиками. С обеих сторон звучали призывы повсеместно создавать благоприятные условия для изучения и использования украинского и русского языков.

Выступавшие отметили явную эрозию традиционных европейских ценностей в свете недавнего принятия в ряде стран Западной и Восточной Европы законов об однополых браках и предоставлении права однополым семьям брать на воспитание детей. Таким образом, наносится серьезный удар по первичной ячейке общества — семье. Исходя из этих соображений, Госдума отклонила законопроект по этому вопросу. Российские депутаты призвали так же поступить украинским коллегам и совместными усилиями отстаивать высокие достижения славянской духовной культуры, воплощающей высшие образцы гуманизма и подлинные, а не мнимые, человеческие ценности.

Ораторы с обеих сторон отмечали, что в нашей совместной истории есть как светлые, так и темные страницы. Однако не надо переписывать историю с тем, чтобы сделать ее еще чернее, чем она была на самом деле. Ради сохранения единства братских славянских народов надо больше говорить о том, что их объединяет, а не о том, что их разъединяло в прошлом и разъединяет в настоящем, зачастую вследствие ничем не обоснованных взаимных претензий. Устранение завалов на пути движения друг к другу надо начинать с создания учебников истории, отвечающих исторической истине, а не преследующих цель обосновать «колониальный статус» Украины в составе Российской империи.

Обращалось также особое внимание на то, что сегодня российско-украинские отношения переживают момент истины: они должны либо улучшиться, либо ухудшиться. Для достижения первой цели обеим странам следует отказаться от шаблонного мышления и расширить рамки диалога, уйти от диктата, характерного для национальных государств, и перейти к новым формам дискуссии, отвечающим вызовам современной глобализации и ядерной эпохи. В обеих странах не должно быть места русофобии. Нельзя забывать о том, что исторически все попытки с помощью Украины создать антироссийский «санитарный кордон» были контрпродуктивными, прежде всего, для Украины. Имеющиеся проблемы надо разрешать, не загонять их вглубь. В развитии сотрудничества в гуманитарной сфере нельзя быть заложниками олигархов, привыкших все измерять в долларах и рублях.

Не менее значимым и содержательным был обмен мнениями между промышленниками. В них приводились яркие примеры взаимного технического и духовного обогащения в результате восстановления связей и развития двустороннего сотрудничества. С особой силой подчеркивалось, что в настоящее время выйти на новые рубежи в области развития высоких технологий можно только на основании интеграции усилий двух стран. Особенно это касается украинского и российского авиастроения и моторостроения, где имеется множество положительных фактов успешной совместной производственной деятельности наряду с отдельными негативными примерами вмешательства в нее государственного чиновничества среднего звена.

По пути кооперирования деятельности всех важных сфер промышленности сегодня идет весь индустриальный мир. Однако наших авиастроителей и авиастроителей, говорили выступающие, западные самолетостроительные корпорации к себе не приглашают и к сотрудничеству не допускают. Ибо видят в них серьезных конкурентов. Западные страны также всячески препятствуют продаже наших самолетов на своих рынках, хотя они хорошо зарекомендовали себя на международных линиях безаварийной работой. Так, например, на страницах последних четырех авиационных сборников зарегистрировано 46 летных происшествий. И только 6 из них приходится на долю советских самолетов. Это неплохой результат, свидетельствующий о надежности нашей техники.

В целях выхода на глобальные рынки, особенно со своими гражданскими лайнерами, нашим специалистам надлежит найти взаимовыгодные формы объединения усилий в области самолето- и моторостроения. Возможности в этом отношении имеются, отмечали представители авиапрома, теперь дело за тем, чтобы превратить их в действительность. К развитию международного сотрудничества, особенно к подписанию международных договоров надо относиться внимательно, чтобы не повторить ошибки, которую допустила Украина при

вступлении в ВТО, забыв включить в соответствующее соглашение вопрос о взаимном признании национальных технических стандартов. Теперь это служит серьезной преградой в Европе для сертификации наших изделий. Задача заключается в том, чтобы совместными усилиями убрать подобные преграды на пути утверждения нашей передовой техники в современном глобальном мире.

Вероятные и возможные негативные последствия ассоциированного участия Украины в ЕС были обстоятельно проанализированы в выступлениях представителей украинской и российской экономической науки. В них отмечалось, что глобальная капиталистическая экономика, прежде всего в западных странах, в результате недавней Великой депрессии ныне вступила в зону великих потрясений. Развитие мирового хозяйства свидетельствует о том, что будущее принадлежит не Западу, а Востоку. ЕС в настоящее время все больше напоминает тонущий «Титаник», а не тот успешный интеграционный проект, каким он казался в XX веке. Это нельзя не учитывать в выборе вектора интеграции в новом веке.

Особое ударение экономистами делалось на то, что с приобретением ассоциированного участия в ЕС Украина перестанет быть самостоятельным субъектом на международной арене. Практически она вынуждена будет выполнять все директивы Брюсселя, не получая взамен ничего. Это станет тяжелым бременем для украинской экономики. Один перевод железнодорожного транспорта на узкую европейскую колею выльется в огромную сумму. ЕС получит право вести мониторинг выполнения взятых Украиной обязательств. Каждый случай несоблюдения их повлечет за собой ограничения выхода украинской продукции на европейские рынки. С другой стороны, продвижению европейских товаров и услуг на украинский рынок будет дан зеленый свет. Все это может привести в обозримом будущем к существенному сокращению ВВП Украины, что станет национальной катастрофой.

На фоне призывов к расширению двустороннего сотрудничества и аргументированных предостережений относительно «хождения Украины в Европу» диссонансом прозвучали два выступления с украинской стороны.

Народный депутат Украины А.Г.Пышный бездоказательно назвал российско-украинские отношения «асимметричными, конфликтными и непрозрачными», обвинил РФ в давлении на Украину и назвал диалог РФ — Украина «принуждением к братству» с российской стороны. Он заявил, что Украина находится в одном шаге от европейской интеграции. Это, по его мнению, является ее «безальтернативным» выбором в соответствии с Законом о внешней политике (в действительности такого положения в Законе нет). Выступавший считает интеграцию в ЕС выбором украинского народа на том основании, что за партии европейской ориентации на последних выборах проголосовали более 50% избирателей. При этом он забывает о том, что в предвыборных платформах некоторых из этих партий, в частности, Партии регионов, было немало пророссийских сантиментов и обещаний, преданных забвению на следующий день после выборов.

Ему в основном вторил народный депутат Украины П.А.Порошенко. С одной стороны, он усиленно подчеркивал, что через четыре месяца Украина и Россия будут находиться в новых реалиях в связи с ассоциированным участием Украины в ЕС. С другой стороны, он упорно настаивал на необходимости разрешения конкретных проблем в двусторонних отношениях вместо множества призывов на конференции «давайте жить дружно». Это заявление П.А.Порошенко было справедливо расценено моим соседом-депутатом Госдумы как давнее стремление украинских олигархов делать бизнес в России, а прятать деньги и обитать в Европе в ущерб национальным интересам и России, и Украины.

Участники Международной конференции с большим интересом выслушали выступление лидера украинских коммунистов П.Н.Симоненко (полный текст опубликован на сайте КПУ). Первый секретарь ЦК отметил, что, в то время как Россия становится центром нового интеграционного союза, Запад встраивает Украину в систему международных отношений в качестве государства

периферийной экономикой. Балансирование нашей страны в треугольнике Вашингтон — Брюссель — Москва в рамках т.н. многовекторности отвечает интересам украинского бизнеса, но отнюдь не чаяниям народа. Выбор Украины в пользу ЕС создаст новую конфигурацию украино-российских отношений. Поэтому КПУ как единственная политическая сила в парламенте Украины, которая отстаивает ее вступление в ТС и ЕЭС, будет настойчиво бороться за реализацию этой идеи.

В случае вхождения Украины в ТС и ЕЭС суммарный позитивный эффект для нашей страны, по прогнозам ученых Украины и России, составит 6–10 млрд долл. Кроме того, полноценное участие в интеграционных процессах на Евразийском пространстве обеспечит Украине гарантированные рынки сбыта, даст возможность нарастить объемы производства и существенно расширить структуру экспорта. Украинские предприятия получат стабильные заказы, дадут своим работникам стабильную работу и зарплату. С другой стороны, подписание соглашения об Ассоциации с ЕС и создание Зоны свободной торговли под прикрытием обещаний европейского уровня жизни приведет к потере 5–10% госбюджета Украины в связи с отменой только таможенных сборов после создания ЗСТ. Потери Украины от евроинтеграции будут исчисляться не только миллиардами долларов, но и массовым закрытием производств в нашей стране. «Мы, коммунисты, убеждены, — заявил П.Н.Симоненко, — что евразийская интеграция позволит Украине заложить основы для реальной модернизации отечественной экономики. Это масштабный проект, который включает инфраструктурное, технологическое, научно-производственное обновление. Евроинтеграция, несмотря на все заверения, этого не обеспечит».

* * *

Суммируя квинтэссенцию конференции в Москве, следует подчеркнуть, что большинство ее участников искренне стремились к поиску согласия и согласования путей развития двустороннего сотрудничества. Противников интеграции Украины и РФ было «раз-два и обчелся», но они представляли официальную точку зрения правительства Украины, которое намерено принести национальные интересы страны в жертву своим зарубежным хозяевам. Последние получают все выгоды от ассоциированного участия Украины в ЕС, она же станет заложницей навязанной ей «евродеградации» и еще ближе подойдет к роковой черте — утрате способности воспроизводить свой государственный суверенитет.

За этим неизбежно последуют «новые конвульсии» такого масштаба, которые могут привести Украину к расколу на несколько «суверенных» осколков. Это коренным образом изменит расстановку сил на геополитической карте Европы. Во избежание реализации такого трагического сценария для исторической судьбы Украины у коммунистов нет и не может быть иного выбора, кроме борьбы за социализм. В этой борьбе следует крепить солидарность и единство с рабочим классом, со всем трудовым народом России. Только возвращение на магистральный путь социалистического строительства спасет нашу Родину от грядущей катастрофы. В противном случае погружение Украины в экономическую бездну завершится созданием на ее территории ряда неофеодалных или профашистских государств, или превращением ее в колонию «цивилизованной» Европы, в которую так неистово рвется сегодня тандем украинской какокрации и олигархии.

А.БЕЛЕНОК

Отношение населения Украины к Союзу России и Беларуси сквозь призму поколенческого анализа

Распад СССР — знаковое событие нашей новейшей истории, на многие годы определившее траекторию развития Украины. В своё время целью перестройки её идеологами было провозглашено укрепление социализма и советского строя. Завершилась же она реставрацией капитализма периода первоначального накопления капитала и развалом большой страны — несущей конструкции тогдашнего мирового порядка, что символически было зафиксировано в Беловежской пуще в декабре 1991 года. Теперь, спустя более чем два десятилетия после Беловежских соглашений, окончательно ясно, что тогдашними «элитами» был выбран не лучший путь реформирования советского общества. Никто из подписантов не понёс хотя бы политической ответственности за то, что независимые государства оказались в состоянии затяжного социально-экономического кризиса, что одним росчерком пера переломаны миллионы человеческих судеб. Разъединение братских народов, и прежде всего русских, украинцев и белорусов, совершено вопреки их воле и с тех пор, как гири на ногах, препятствует их свободному развитию и благополучию. Все эти годы Запад любой ценой стремится не допустить возрождения нового союзного государства, и прежде всего восстановления единства братских восточнославянских народов.

«Отказ от исторических традиций и смысложизненных ценностей славянских государств, бездумный радикал-либеральный нигилизм по отношению к культурным и экономическим корням, в том числе по отношению к экономическому наследию СССР — гибельный для России, Украины, Белоруссии (далее по тексту — Беларусь) путь, который способен лишь обесточить жизненный и социальный потенциал народов этих стран. При продолжении этого курса восточнославянские страны будут обречены влачить жалкое существование на задворках мировой истории в виде зависимых сателлитов развитых мировых государств. Россия, Украина, Беларусь могут раствориться и исчезнуть в западноевропейском цивилизационном потоке, утратят свою идентификацию, превратятся в ресурсно-сырьевой придаток индустриально развитых стран, в территорию сосредоточения вредных производств и промышленных отходов, в рынок дешёвой рабочей силы» [1].

Преодолевая сопротивление центробежных сил, первыми из бывших союзных республик стали устранять последствия постсоветского хаоса Россия и Беларусь. 2 апреля 1996 г. был подписан Договор об образовании Сообщества России и Беларуси, а ровно через год — 2 апреля 1997 г. — и Договор о Союзе России и Беларуси. 23 мая 1997 г. был подписан Устав Союза, а с 8 декабря 1999 г. форма интеграции этих государств получила название Союзное государство, об образовании которого был подписан соответствующий договор. Примечательно, что в юридическую силу он вступил 26 января 2000 г., когда уже была подведена черта под ельцинской эпохой.

Логике истории не отменить: геополитический маятник после крутого заноса 1991 года на наших глазах возвращается к срединному, более

равновесному состоянию. От Союза России и Беларуси через экономическую интеграцию на основе Таможенного союза (ТС) и Единого экономического пространства (ЕЭП) к более тесному межгосударственному Евразийскому Союзу (ЕАС), а возможно, со временем и к новому типу единого государства — таков алгоритм появления на карте утраченной Родины нового добровольного Союза братских народов при сохранении национального суверенитета государств — его участников.

Эффективное, равноправное и взаимовыгодное участие в будущем ЕАС станет для государств, которые его образуют, важнейшей опорой их глобальной конкурентоспособности. Основой же ЕАС, его интеграционным ядром выступит Союз России и Беларуси. «Поскольку конструктивными преобразованиями могут быть только в том случае, когда они отражают интересы большинства граждан, когда они легитимны, то есть поддерживаются общественным мнением» [2, с. 149]. Именно общественное мнение выступает важнейшим стратегическим ресурсом построения нового Союза.

Согласно данным мониторингового исследования Института социологии НАН Украины 2012 года, проводимого на общенациональной выборке, репрезентативной для основных социально-демографических групп взрослого населения (N=1800 чел.), **большинство граждан Украины к идее присоединения Украины к Союзу России и Беларуси относятся скорее положительно (53,6%)**. Относящихся скорее отрицательно — 24,6%, остальные — затруднились с ответом.

Следует отметить, что поддержка большинством населения идеи присоединения Украины к Союзу России и Беларуси стабильна и фиксируется учеными в течение многих лет социологических наблюдений, начиная с 1997 г., т.е. года включения соответствующего вопроса в анкету мониторинга. Весь этот период поддержка Союза превышала отметку 50% (за исключением первого квартала 2000 г., когда были неясны перспективы постъельцинской России, а возможно, сказалась и реакция массового сознания на акты терроризма в Москве осенью 1999 г.). В последние годы число сторонников Союза стабильно превышает число противников с соотношением примерно 2:1. Превышение числа сторонников Союза над числом его противников фиксировалось также в исследованиях, проведенных другими авторитетными социологическими центрами Украины, такими как Киевский международный институт социологии (КМИС) и R&V Group. Таким образом, противникам Союза, несмотря на мощные информационно-идеологические атаки на массовое сознание в течение последних 20 лет, не удалось добиться перелома в общественном мнении жителей Украины по поводу будущего Союза.

С этим мнением не считаются те, кому не выгоден будущий Союз, кто выдает групповые интересы за общенациональные. Вступление Украины в Союз России и Беларуси, ТС и в перспективе — в ЕАС подаётся его недругами и воспринимается немалой частью украинского общества как умаление государственного суверенитета, в русле иррациональных фобий относительно мнимого поглощения Украины со стороны России. Не исключено, что идея Союза остаётся неясной для части сограждан. Не исключено также, что восприятию гражданами Украины идеи Союза России и Беларуси мешает его название, а именно ассоциация в массовом сознании данного Союза с Союзом ССР как якобы пройденным этапом истории (этот тезис нуждается в дополнительном исследовании).

С целью анализа поколенческой динамики по поводу идеи присоединения Украины к Союзу России и Беларуси нами рассмотрено общественное мнение в разрезе шести возрастных когорт, выделенных с 10-летним интервалом по годам рождения: 1) 1980–1989 гг. рождения; 2) 1970–1979 гг. рождения; 3) 1960–1969 гг. рождения; 4) 1950–1959 гг. рождения; 5) 1940–1949 гг. рождения; 6) 1930–1939 гг. рождения. Распределение респондентов по выделенным возрастным когортам достаточно для статистического анализа.

Возрастные когорты образуют последовательные ряды поколений и метафорически отождествляются с ними (дети войны, послевоенного возрождения, поколения «оттепели», «застоя», молодежь перестройки и постперестроечного времени).

Рожденные в 1930-е гг. люди испытали воздействие чрезвычайных обстоятельств жизни в большей степени, чем представители других возрастных групп. Выживание во время репрессий, коллективизации, войны, голода при минимальном удовлетворении базовых потребностей закалили их характеры. Всю жизнь трудившиеся на благо Родины, они после переворота 1991 г. оказались обманутыми и материально, и морально. Большинство утратили трудовые сбережения и «заслужили» мизерные пенсии, перейдя в категорию «выживающих». Несмотря на то, что идеалы их молодости оказались оскверненными горе-реформаторами, среди них — наибольшее количество стойких приверженцев коммунистических взглядов. Позором для этого поколения является тот факт, что основные фигуранты развала СССР (М.Горбачев, Б.Ельцин, Л.Кравчук) — выходцы из этой возрастной когорты. Остальные же ветераны гордятся, что родились в СССР и с ощущением честно прожитой жизни выступают духовными наставниками молодежи.

Рожденные в 1940-е годы. В детстве испытавшие военные / послевоенные лишения, люди, принадлежащие к этой когорте, впоследствии жили в атмосфере подъема народного благосостояния в 1950–1980-е гг. Большая часть их жизни выпала на мирное, относительно благополучное время. После переворота 1991 года кардинально изменились и карта их страны, и общественные идеалы, «упражняющие» ценностный мир их молодости. Возможно, они испытывают комплекс вины перед потомками за то, что не ценили должным образом блага реального социализма, казавшиеся тогда сами собой разумеющимися, и свободу общения людей, независимо от их национальности и социального происхождения на всем пространстве СССР.

Рожденные в 1950-е гг. Их детство проходило на фоне небывалого общественного подъема в СССР, когда народ-победитель обустроивал мирную жизнь. Запуск первого спутника, первого космонавта, расцвет науки и образования, массовое жилищное строительство, успехи здравоохранения, физкультуры и спорта, «оттепель» в политике, культуре и искусстве открывали широкий простор для творческих дерзаний. Не познавшее напрямую военного лихолетья, это поколение в полной мере впитало в себя ценности советского патриотизма (правда, как оказалось впоследствии, какая-то часть — на декларативном уровне). В массовой эйфории от крушения командно-административной системы многие из этих людей на рубеже 1980–90-х гг. оказались причастны к крушению великой страны. Символично, что над исправлением негативных последствий беловежского сговора настойчиво трудятся представители именно этой возрастной группы — В.В.Путин (Россия), А.Г.Лукашенко (Беларусь), П.Н.Симоненко (Украина) и др.

Рожденные в 1960-е гг. — это поколение романтиков, высокообразованных советских людей, которым выпало жить в циничное время бесконечного «переходного периода». Воспрянув в годы перестройки, поверив ее рулевым, что молодежь — ресурс обновления СССР и кадровый резерв КПСС, эти люди вскоре были подло обмануты горбачевцами и другими «перевертышами» в центре и на местах. Попав в расщелину времен (трудовые карьеры и жизненные планы оборвались на взлете, а сформированную систему ценностей менять было и поздно, и невозможно), «шестидесятники по рождению» так и не раскрыли свой творческий потенциал (отдельные представители этой возрастной когорты — не в счет). На правах фактически последнего советского поколения они являют собой сплав бесценного человеческого опыта, приобретенного до и

после развала СССР, т.е. опыта жизни в противоположных социальных системах и в этом качестве могут быть особо полезны в деле построения нового Союза и социалистического переустройства общества.

Рожденные в 1970-е гг. — представители постпереломного поколения. Их первичная политическая социализация совпала с годами перестройки. Капиталы и карьеры делались ими быстрее, чем предыдущей возрастной когортой. Условия посткоммунистических трансформаций, в которые им поневоле пришлось «вписываться», тем не менее, диссонировали с образом их светлого детства и, главное, — с теми возможностями, которые заключались в эволюционном реформировании советского общества. Им, воспитанным в духе гуманности, теперь ежедневно приходится сталкиваться с реалиями дикого капитализма и первыми поколениями молодых людей, выросших на его почве.

Рожденные в 1980-е гг. — в основном прагматики, нацеленные на индивидуальный успех. Это поколение, которое имеет объективно ограниченные возможности на собственном примере сравнивать жизнь в СССР и после него. На одной чаше весов — смутные воспоминания детства, на другой — вся действительность капиталистической Украины, где невиданные прежде информационно-коммуникационные возможности сочетаются со «свободой» от законопослушания, усвоения традиционных социальных ценностей и норм, уверенности в завтрашнем дне. Эта возрастная группа — первая, для которой адаптация к новым реалиям постсоветской Украины уже не является затруднительной, т.к. эти реалии (потребительское общество, культ денег, разрыв с Россией и другими бывшими союзными республиками) представляют исходную и потому естественную среду жизнедеятельности.

Вероятно, на отношение к идее присоединения Украины к новому Союзу влияют историческая память о недавней совместной жизни народов СССР в составе одного государства, а также трудный опыт становления независимости государств, возникших на его месте. Соотношение плюсов и минусов обретенного суверенитета в сознании населения Украины старших и средних возрастных групп обуславливает их тяготение к испытанной форме единого государственного образования (см. *таблицу*).

Из «чтения» таблицы следует более выраженное, по сравнению со всеми опрошенными, положительное отношение к Союзу в трех старших возрастных группах, а также несколько большее, чем в целом по массиву, число противников Союза в младшей возрастной группе.

Как показало исследование З.В.Сикевич, «граждан трех стран все еще объединяет общее культурное и психологическое пространство, которое выражается, в частности, в представлении о ментальном сходстве русских, украинцев и белорусов. Судя по данным опроса, рядовые граждане все еще воспринимают друг друга как близких, не чужих людей, а разъединяющим фактором служат обычно общественно-политические ориентации государственных элит» [3, с. 67].

Для респондентов средних и старших возрастных групп населения Украины Россия и Беларусь — не вполне «заграница», а во многом части общего государства, в котором они родились и социализировались. Для представителей молодежи Россия и Беларусь по факту — иностранные государства, их страна — Украина. Стало уже традиционным пропагандистским штампом считать, что-де с ходом времени, когда в сознательную жизнь вступают новые поколения, на личном опыте не знакомые с реалиями жизни в СССР, реинтеграция постсоветского пространства перестает быть актуальной, так как молодежь якобы не поддерживает просоюзные ориентации. Наши данные опровергают подобного рода упрощения. Так, отношение молодежи, рожденной в 1980–89 годах, к идее нового Союза, претерпев колебания как в сторону нарастания

Таблиця
Динамика отношения респондентов различных возрастных когорт к идее присоединения Украины к Союзу России и Беларуси (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Скорее положительно																
1980–89 гг.	—	—	—	—	—	—	—	53,1	43,8	50,5	48,9	48,9	48,1	57,9	54,0	53,2
1970–79 гг.	46,7	53,9	46,4	31,6	42,3	50,3	60,3	56,1	49,1	56,2	57,2	57,9	54,7	57,2	55,8	52,7
1960–69 гг.	51,5	60,5	49,1	36,3	49,7	54,0	57,4	60,8	48,3	59,1	51,6	59,9	57,0	63,2	55,6	52,4
1950–59 гг.	50,8	62,4	55,0	43,2	52,6	59,8	64,3	66,1	56,6	65,1	62,2	63,4	61,7	65,6	54,2	60,9
1940–49 гг.	57,9	63,1	55,4	38,8	58,9	61,4	66,4	68,3	58,3	63,1	67,1	68,3	70,0	64,2	62,9	69,1
1930–39 гг.	57,5	63,9	56,5	53,1	53,4	66,4	70,1	68,8	64,3	70,4	71,4	69,2	75,2	68,4	66,1	62,8
Трудно сказать																
1980–89 гг.	—	—	—	—	—	—	—	19,3	19,3	20,2	26,3	21,3	27,9	19,3	20,3	20,4
1970–79 гг.	25,4	22,2	28,2	25,3	23,9	21,7	20,3	18,5	21,8	16,2	19,0	15,9	21,1	18,7	23,7	21,2
1960–69 гг.	23,4	19,4	26,7	25,1	25,6	19,8	19,8	17,3	21,9	11,0	22,9	14,7	20,4	14,5	21,8	22,6
1950–59 гг.	22,3	13,8	18,8	18,4	17,5	18,3	16,4	16,0	13,9	13,0	22,5	15,9	16,0	13,9	16,3	15,5
1940–49 гг.	19,2	15,6	22,8	23,1	18,9	17,6	18,7	16,8	19,4	16,5	14,5	10,2	14,5	16,5	19,2	10,9
1930–39 гг.	17,9	18,4	24,1	19,0	18,8	17,0	13,4	13,7	14,8	10,2	17,3	10,6	16,6	12,4	19,1	16,6
Скорее отрицательно																
1980–89 гг.	—	—	—	—	—	—	—	27,5	36,9	29,3	24,8	21,7	24,0	22,8	25,7	26,4
1970–79 гг.	27,9	24,0	25,4	43,0	33,9	28,0	19,4	25,4	29,1	27,6	23,9	26,2	24,2	24,1	20,5	26,1
1960–69 гг.	25,1	20,1	24,2	38,7	24,7	26,2	22,8	21,9	29,9	29,9	25,5	25,3	22,6	22,3	22,6	25,1
1950–59 гг.	26,9	23,9	26,2	38,4	29,9	22,0	19,3	17,9	29,5	21,9	15,3	20,7	22,3	20,6	19,4	23,0
1940–49 гг.	22,9	21,4	21,8	38,1	22,3	21,0	14,9	14,9	22,3	20,5	18,4	21,5	15,5	19,3	17,9	20,6
1930–39 гг.	24,5	17,7	19,4	27,8	17,8	16,6	16,5	17,5	20,9	19,4	11,2	20,2	8,3	19,2	14,8	20,7

Примечания. В ряде случаев сумма ответов составляет 99,9%, т.к. одна десятая процентного пункта находится на «стыках» округления слагаемых.

Данные по возрастной когорте 1980–89 гг. рождения приводятся начиная с 2004 г.

позитивных оценок, так и в сторону их уменьшения, в 2012 г. фиксируется на отметке 53,2% поддержки Союза, т.е. практически совпадает с таковой в начале наблюдений (2004 г.) для этой возрастной когорты.

2014–15 гг. могут стать решающими для Украины в выборе интеграционного вектора. **Сравнительный социально-экономический анализ двух путей развития — европейского и евразийского** (до сих пор никем не опровергнутый) **свидетельствует в пользу восточного вектора интеграции** [4, 5], гарантирующего к тому же сохранение Украине исторической субъектности и национальной идентичности. Однако мнение четверти населения, выступающей против нового Союза, перевешивает по влиянию на политику государства мнение большинства. Все дело в том, что до сих пор в общественном мнении идея Союза существует скорее как латентная ценность, как форма бытования исторической памяти, а не как императив к политическим действиям.

Общественное мнение призвано выполнять не декоративную роль, а иметь непосредственное отношение к принятию важнейших политических решений. Представляется демократичным проведение Всеукраинского референдума по вопросу интеграционного курса Украины. Возможно, целесообразно одновременное проведение соответствующих референдумов в Украине, Российской Федерации и Республике Беларусь. Несмотря на различия в политическом и социальном устройствах этих государств, четко выраженная воля народов должна побудить политиков найти взаимоприемлемые формы объединения. В столь дифференцированном обществе, как современное украинское, вряд ли возможно абсолютное согласие по вопросу геополитического выбора. Но общественный договор, который определял бы взаимную ответственность основных социальных групп, структур, представляющих интересы большинства граждан, а также определял бы компенсации и уважение достоинства и позиции меньшинства граждан, совершенно необходим.

Реальный прорыв через трясину бюрократических согласований, скрытого управленческого саботажа и ментального сопротивления противников нового Союза возможен посредством стальной политической воли государственных деятелей стран СНГ — таких, как Н.А.Назарбаев (Республика Казахстан), автор идеи Евразийского Союза. Следует помнить, что «элиты и политические деятели новообразованных постсоветских государств изначально не заинтересованы в реинтеграции пространства бывшего СССР. Только общественные силы, народы этих стран способны остановить тренд окончательного распада и осуществить интеграцию снизу» [6]. У наших стран, в отличие от стран ЕС, есть опыт многовекового государственного единства. Мы — во многом единый, но искусственно разделенный народ.

Создание межгосударственного Союза способно ускорить темпы модернизации всех сфер украинского общества. Возможность участия Украины в новом Союзе не нарушает её Конституцию и, более того, вытекает из текстов Беловежских соглашений, юридически действующих по сей день. При проектировании ЕАС важно учесть как модели интеграции в ЕС, так и, главным образом, соответствующий богатый опыт СССР.

Строительство политически независимого, экономически сильного и демократически управляемого нового Союза наполнит страны СНГ реальным, а не декоративным суверенитетом, многократно умножит их потенциалы. Таковы и воля наших народов, и следствие объективных экономических процессов.

Выводы

1. Привлекательность идеи Союза братских народов в сознании граждан Украины не тускнеет со временем. Наши данные подтверждают существование в украинском обществе стабильного большинства в поддержку присоединения Украины к Союзу России и Беларуси, которое носит характер межпоколенческого консенсуса. Во всех возрастных когортах все годы наблюдения (1997–2012 гг.) число сторонников Союза превышает число его противников.

2. **Потенциал для объединения наших государств всё еще существует.** Главное в нём, помимо общности истории, культуры, межличностного тяготения братских народов — доминирование «рожденных в СССР» в возрастной структуре населения Украины. Чем старше возрастная группа, тем, при прочих равных признаках, сторонников Союза России и Беларуси в ней больше. Со временем, по мере смены поколений имеется вероятность того, что социальная база сторонников Союза будет претерпевать определенное размывание. Теперь уже от среднего поколения во многом будет зависеть, станут ли более младшие возрастные группы «поколением воссоединения».

3. **Без вдумчивого научного осмысления уроков временного поражения социализма и демонтажа СССР Украине не выбрать из униженного состояния страны периферийного капитализма.** Представляется актуальным анализ перспектив взаимоувязки участия Украины в интеграционных процессах на постсоветском пространстве и возвращения украинского общества на новом историческом этапе к социалистическому пути развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Воронцов А.В. Союз России и Белоруссии — наше будущее <http://www.russkiy-rok.ru/red/discus/Souz-Buduzh.htm>
2. Локосов В.В. Союзное государство Беларуси и России в общественном мнении двух стран // Союзное государство в контексте мировых интеграционных процессов. Научные материалы Межакадемического совета по проблемам развития Союзного государства. Выпуск второй / Под ред. С.М.Дедкова, В.К.Егорова. — Мн., Центр системного анализа и стратегических исследований НАН Беларуси, 2011. — С. 148–154.
3. Сикевич З.В. Русские, украинцы, белорусы: вместе или врозь? // Социс. — 2007. — №9. — С. 59–69.
4. Мунтян В. Евроинтеграция: возможны варианты // Еженедельник 2000. — 2011. — №35 (571). — 2–8 сентября.
5. Мунтян В. Слово — цифрам: риски и преимущества создания ЗСТ между Украиной и ЕС // Еженедельник 2000. — 2011. — № 35 (571). — 2–8 сентября.
6. Шубин А. Пульсирующая интеграция и советское возрождение снизу http://www.prognosis.ru/news/asng/2007/2/7/back_to_USSR.html

В. ДІЄСПЕРОВ

Криза сільськогосподарських підприємств

Крім негараздів порадянського часу, що їх зазнало все суспільство, на долю селянства випали ще й аграрні реформування, які раптово і швидко зруйнували уклад сільського життя. Безпосередньо вони стосувалися колгоспно-радгоспної системи і були спрямовані на її ліквідацію.

Гострота ситуації

Велике, на той час найбільш концентроване в світі виробництво наших сільськогосподарських підприємств мало очевидні переваги перед іноземними аграрними економіками. Стурбований цим Захід наслав у молоду державу численних радників, які взялися навчати українців, як ліквідувати ненависні колгоспи. Рекомендації радників були активно підтримані народжуваним великим вітчизняним капіталом, амбітними теоретиками від науки, так званими політиками-державниками. Населення підманювали обіцянками, ніби після того, як позбудемося радянської спадщини, відразу заживемо так, як у заможних західних країнах. Суспільство закликало до корінних реформ у всьому, обов'язкових, невідкладних і безальтернативних.

Аграрні реформування спрямувалися у трьох напрямках.

Перший стосувався майнових відносин. Майно господарств паювалося, ділилося між їхніми працівниками, причому способами, які викликали небезпідставні нарікання на порушення засад справедливості. Дозволили виділяти майнові паї в натурі. Техніка, будівлі, худоба, інші засоби виявилися безгосподарними, вони швидко розтягувалися, позбавлялися догляду, руйнувалися. Особливих втрат зазнало громадське тваринництво. Оскільки внаслідок втрати державної підтримки, гарантованих джерел постачання й збуту продукції, шаленої інфляції економіка господарств знесилювалася, — худоба розпродувалася і на місці тваринницьких ферм залишилися розвалені приміщення та забур'янені двори.

Те, що створювалося протягом восьми п'ятирічок, вдалося зруйнувати за одну. Сільське господарство втратило матеріальну базу, і тепер доводиться шукати величезні інвестиції на її відродження ціною втрати господарської самостійності і підпорядкування села великому капіталу. Залишки майна колишніх колгоспів і радгоспів були викуплені у пайовиків новими хазяями за безцінь. Колишній колгоспник, який мав право співвласника дорогого майна господарства, залишився ні з чим.

Другий напрям реформувань — земельний. Найперше, на що наважилися реформатори, — поділили сільгоспугіддя, умовно визначивши площу земельних часток. Потім масиви були розділені на картах, далі дозволили виділяти землю в натурі. Оскільки самим обробляти свої частки людям непосильно, більшість віддали їх в оренду новим хазяям. Очевидно, що вони селянам уже не повернуться. Хоча дозволу на продаж сільгоспугідь ще немає, вони масово переходять до нових власників через операції успадкування, обміну, різні неофіційні оборудки. Селянські громади обезземелюються. Сільські ради не мають повноважень щодо розпорядження землею. Її масиви подрібнені, що знижує ефективність господарювання. Земельні реформування супроводжуються великими витратами коштів держави й населення, соціальним напруженням. Через невизначеність ситуації підприємства утримуються від розвитку тваринництва, виснажують ґрунти, однозначно орієнтуються на швидку якнайбільшу вигоду

від землекористування, не турбуючись про збереження сільгоспугідь, які є найбільшою цінністю країни.

Третім напрямом реформувань стало визнання незаконними колективних сільськогосподарських підприємств. За президентським указом директивно протягом першого кварталу 2000 року господарства були реорганізовані у так звані ринкові організаційно-правові форми. Переважну їх більшість перетворено на господарські товариства та приватні підприємства з одним чи кількома власниками. Інші працівники неусвідомлено стали безправними робітниками. Поспішно й непродумано сформовані підприємства відтоді багаторазово змінювали свою організацію, і при цьому щоразу люди втрачали робочі місця, а села — свої підприємства. Їх сьогодні вже не мають близько половини сільських рад і більша частина сіл. З'явилися аграрні олігархи, які заволоділи десятками й сотнями тисяч гектарів. Підприємства пішли на продаж. З усіх усюд назліталися, наче вороння, товстосуми, для яких настала золота пора заволодіти підприємствами, а отже, й землею. Масовою стала практика вирощування малотрудомістких і водночас особливо прибуткових зернових та олійних культур пересувними механізованими загонами, які вкомплектовані дорогою технікою і належать чужим фірмам. Власники загонів, часто невідомі селянам, ставлять їм умови: дайте ваші землі в оренду, а ви самі нам не потрібні.

Ситуація кризова, тобто вимагає невідкладного коригування проведених до цього часу реформ, щоб не допустити загибелі села.

Усвідомлений вибір

У кожній країні сільськогосподарське виробництво організовується по-своєму. При цьому враховують увесь комплекс умов, зокрема роль аграрних галузей, економічні можливості, власний досвід, менталітет нації. Належить визначити і свій, український шлях, враховуючи необхідність раціонального використання багатого природного і трудового ресурсу сільськогосподарського виробництва та вітчизняну практику господарювання.

Про що ж свідчить вітчизняний досвід?

Від початку ХХ століття до нинішнього часу визначальною в долі селянства й організації аграрного виробництва була директивна політика державної влади, причому суперечлива, непослідовна і здебільшого економічно необґрунтована. Насильницька колективізація початку 30-х років і деколективізація наприкінці минулого століття супроводжувалися величезними втратами різного характеру. Тим часом світовою практикою доведено недоцільність революційних заходів згори стосовно села.

Формування українського села протягом століть відзначалося тим, що люди, виявляючи колективістську ментальність, утворювали багатолюдні поселення з компактною забудовою. У невеликих садибах біля хат розвивали трудомісткі виробництва, зокрема тваринництво, а рільництво й природні кормові угіддя виносили за межі села. Селяни усвідомлювали доцільність об'єднання зусиль у різних господарських справах і часто кооперувалися тим чи іншим способом. У 90-ті роки ХІХ століття на центральноукраїнських територіях з'явилися добровільно створені артілі, у яких селяни спільно обробляли свої польові землі. Перший радянський період (до масової колективізації) був особливо сприятливим для розвитку добровільного кооперування. Господарі, зокрема, у складчину купували машини і по черзі узгоджено їх використовували. Кооперація в різних видах діяльності охоплювала селянство у всеукраїнському масштабі, створювала альтернативу капіталістичному господарюванню, протиставляла найманій вільну працю.

В неспівський період поряд з приватним господарюванням на добровільних засадах організовувалися тисячі колективних господарств з різними рівнями усупільнення, починаючи від товариств із спільного обробітку землі до комун, у яких об'єднувався навіть побут. Кампанія суцільної колективізації звала різноманіття господарських форм до єдиної — сільськогосподарської артілі.

Позитивним результатом стало створення великого виробництва, що зміцнювало позиції вітчизняної економіки. Статус артілі складався з урахуванням кооперативних засад, уже апробованих світовою економікою. У довоєнні роки держава намагалася їх дотримуватися.

У післявоєнний час колгоспи одержавлювалися, господарський механізм усіх сільськогосподарських підприємств стандартизувався. Колгоспи хоч і залишалися кооперативами за статутами, але, як і всі інші суб'єкти економіки, були включені в недемократичну систему народногосподарського комплексу. Перетворення у радгоспи багатьох колгоспів відбирало в колгоспників право на володіння майном і управління виробництвом господарств.

Реформування сільгоспідприємств у час корінної зміни всього суспільного ладу й утворення самостійної української держави безумовно було необхідним. Однак не таке, яке відбулося. Колгоспи, які за організацією виробництва вже були готовими кооперативами, належало реально демократизувати. Державну власність сільськогосподарських підприємств слід було передати їхнім колективам. Єдиним же позитивним елементом перетворень у 1990-ті роки стало надання права селянам самим визначати спосіб господарювання, одержавши за необхідності додаткову площу угідь для обробітку власними ресурсами сім'ї. Однак матеріальна і фінансова незабезпеченість селян реально не дозволяла їм ефективно розвивати власне виробництво, і селом заволодівав чужий капітал.

Способу життєдіяльності українського села найбільше підходить кооперативна організація. Торгівлею, заготівлями продукції протягом десятиліть успішно займалася споживча кооперація. У наш час масштаби її діяльності значно знизилася, більшість товариств у 1990-ті роки були доведені до банкрутства, їхнє майно розкрадено або розпродано. Раніш поширена на селі промислова кооперація була ліквідована радянською владою ще в 50–60-ті роки минулого століття.

При реорганізації підприємств у 2000 році сільськогосподарські виробничі кооперативи формально були включені в перелік дозволених організаційно-правових форм. Але вже з наступного року засобами державного впливу кількість виробничих кооперативів скоротили. Тим часом саме кооперативна форма аграрного виробництва зберігає село, запобігає його захопленню чужим капіталом, активізує сільську громаду. В кооперативі працівники повноправні та рівноправні. Своя, вітчизняна модель сільськогосподарського підприємства має складатися на кооперативних засадах. Актуальним стає об'єднання і виробничих, і обслуговуючих кооперативів в обласному та загальноукраїнському масштабі.

Альтернативою виробничій кооперації можуть бути державні підприємства, а також підприємства муніципального (сільрадівського) підпорядкування.

Що стосується господарських товариств і приватних підприємств, то їх організація та механізм господарювання мають поступово засобами державної політики та активним впливом громадськості реформуватися в напрямі демократизації. Необхідне організаційне та економічне зміцнення всієї мережі сільгоспідприємств, про що йдеться далі.

Сільськогосподарське підприємство і село

Найбільш принципове на сьогодні завдання аграрної політики — створення на територіальній основі стабільної мережі сільгоспідприємств, яка покриватиме всі сільські території та охоплюватиме всі їх населені пункти.

Сільський уклад життя в Україні складався завдяки тісним зв'язкам односельців, спільному вирішенню ними різних життєвих питань, взаємодопомозі. Так формувалася сільська громада — об'єднання людей (не обов'язково формалізоване), яке базувалося на міжособистісних відносинах. Тому створювані на селі підприємства були не тільки організацією аграрного виробництва, а й способом задоволення різних побутових потреб людей і міжлюдського спілкування. Природно, все це вдавалося найкраще за місцем проживання. Перші невеликі сільськогосподарські об'єднання утворювалися в межах вулиць, кутків. Пізніше,

коли колгоспи ставали більшими, у вже великому, єдиному в селі підприємстві за територіальною ознакою формувалися його бригади. А коли колгосп охоплював уже кілька сіл, то в кожному, як правило, була своя бригада — рослинницька чи комплексна, із тваринництвом.

Мережа сільгоспдідприємств узгоджувалася з організацією місцевого самоврядування. На території сільради був один колгосп або радгосп, іноді два. Підприємство і сільрада діяли узгоджено. Підприємство, маючи техніку, транспорт, майстерні, будівельників, електриків, надавало необхідні послуги населенню.

Організацію сільської життєдіяльності нині порушено. У земельній документації зберігається розподіл сільської території між сільрадами, але в кожній земля роздріблена між багатьма користувачами. Ефективність господарювання на великих масивах втрачено. Триває й активізується земельний ажіотаж. Заінтересовані особи й організації намагаються захопити сільгоспугідь побільше і будь-де. Офіційний розподіл угідь не збігається з фактичним. На території майже кожної сільради володіють землею кілька підприємств. А господарюючі суб'єкти поширюють діяльність на різні села, часто в кількох районах і навіть областях. Олігархи не бажають знатися ні з сільськими громадами, ні із сільрадами. Багато підприємств зареєстровані в райцентрах, у малих і великих містах. Селяни часто й не знають, хто заволодіває їхніми землями.

Щоб врятувати село, необхідно поставити на високий рівень діяльність сільрад відповідно до засад Європейської хартії місцевого самоврядування. При цьому, враховуючи специфіку українського села, важливо відновити єдність сільрад і підприємств. Слід визнати, що звільнення сільських підприємств від соціальних зобов'язань перед місцевими громадами було неправильним, шкідливим. Бюджети сільрад і районів настільки мізерні, що не забезпечується навіть на мінімальному рівні підтримання діяльності ще збережених закладів освіти, охорони здоров'я, культури, підтримання в належному стані території сіл. Не менше шкоди і від того, що таким способом селяни відсторонюють від використання землі, відчужують від своєї малої батьківщини. Сільська громада повинна мати непорушну територію, відповідати за неї і бути прямо заінтересованою в раціональному використанні її ресурсів.

Очевидно, що бюджет держави в близькому часі не зможе задовільно підтримувати і розвивати село. Але можливості раціонального використання сільських територій настільки значні, що вони можуть бути на самоокупності за умови, що з них сторонні організації не вилучатимуть багатомільярдні прибутки. Підтвердження цьому — величезний інтерес до наших земель місцевого та зарубіжного капіталу. З історичного досвіду знаємо, що при безплатному та стабільному користуванні землею успішні колгоспи навіть при утриманні на своєму балансі інфраструктури забезпечували соціальний баланс на селі. Вже тепер потрібно зобов'язати великих землекористувачів вкладати частину доходів у підтримання соціальної сфери. У значній частині сіл такі зобов'язання вже виконуються на договірній основі.

Всяка влада повинна мати власну економічну базу. Для сільради нею буде підприємство, що використовує її землі. Сьогодні сільська рада може якоюсь мірою управляти тільки землею в межах населених пунктів. Необхідно поширити її компетенцію на всю територію, облічувану службою земельних ресурсів. Також сільрада має одержати права дієвого контролю за діяльністю всіх підприємств та організацій на цій території, вимагаючи від них, зокрема, збереження робочих місць і участі в сільському розвитку. Потрібно перереєструвати підприємства за фактичними місцями їхньої діяльності. Якщо підприємство використовує угіддя не однієї сільради, воно повинно представляти повну звітність кожній і також кожною може бути заслухане про свою діяльність. Надалі треба поступово приводити у відповідність території підприємств і місцевих рад.

Назріває адміністративно-територіальна реформа. Вона, безумовно, необхідна. Значна частина сільрад надто дрібні й обмежені в ресурсах. Однак масштаби укрупнення мають бути помірними. У проекті 2005 року орієнтиром

розміру первинної територіальної громади вважали 5 тисяч населення, а в новому законопроекті — навіть 9 тисяч. Чи не повториться історія з віднесенням багатьох населених пунктів до неперспективних? А особливо важливо, щоб була узгодженість між мережею сільрад і мережею підприємств.

Ресурси підприємства і його стабільність

Історично склалося серйозне відставання технології вітчизняного сільськогосподарського виробництва від аграрних економік розвинених країн. Продуктивність праці в ньому залишалася багаторазово нижчою. Руйнівні процеси двох останніх десятиліть поглибили нашу відсталість у той час, коли входження країни в світовий ринок поставило жорстку вимогу бути конкурентоспроможними. Чимало сільгоспідприємств визнано банкрутами, інші самі повільно припинили діяльність. За офіційними показниками, в цілому сільгоспідприємства країни мають відносно високу рентабельність. Однак у собівартість продукції входить низька оплата праці. Занижено амортизацію, оскільки господарства втратили свої засоби виробництва або їх занедбано й знецінено.

Тим часом спроможність підприємств дуже різна. Більшість невеликих господарств ледве зводять кінці з кінцями, їхня матеріальна база занепадає і далі, технологічні вимоги фінансово не забезпечуються. Майбутнє їх надто сумнівне. Олігархічні ж структури, не пов'язані соціальною відповідальністю перед селом, купують сучасну техніку, обмежують свою діяльність тільки кон'юнктурно вигідними виробництвами й одержують із села надмірні прибутки.

Сільськогосподарське виробництво базується на трьох видах ресурсів — природних (земельні й кліматичні), трудових та матеріальних. Останні не забезпечуються фінансами, і тільки вони в умовах України дефіцитні. Однак на практиці за нинішніх правил господарювання роль фізичного і грошового капіталу переоцінюється. Він, використовуючи свою здатність концентруватися, заволодіває підприємствами. Склалося так, що приналежність підприємства, розпорядження результатами його діяльності, управління ним стали виключним правом власників матеріальних засобів виробництва. Тоді як у сучасній світовій економіці робоча сила визнана людським капіталом, вартість якого оцінюється значно вище за інші ресурси, в українській економіці, навпаки, праця залишається ресурсом найдешевшим, через що країна втрачає свій трудовий потенціал, а в суспільстві складається разюча соціальна нерівність. Закономірно поставити питання: чому обов'язково власник капіталу наймає працю, а не навпаки — трудовий колектив залучає або орендує необхідні матеріальні засоби? Дана проблема вимагає зміни правил і правових норм у господарській практиці.

Дефіцит матеріального ресурсу зумовлює гостру потребу в інвестиціях, тобто залученні в підприємства капіталу у великих розмірах. Використовуючи скрутне становище виробників при зношеності матеріальної бази і напруженості з оборотними ресурсами, інвестори під масками рятівників і благодійників входять у підприємства, підпорядковуючи й захоплюючи їх. Сільське господарство, як і промисловість, потребує активного захисту від рейдерства. А якщо з'являється інвестор, непотрібними виявляються ферми, місцеві механізатори, наростає безробіття. Отже, необхідно змінити відносини, зв'язки суб'єктів господарювання з інвесторами, водночас захистивши їхній капітал. Держава також повинна залучати в аграрний сектор капітал, насамперед іноземний.

Ще більшою мірою великий капітал націлений на оволодіння земельним ресурсом. Лобійована капіталом правляча верхівка вперто намагається під тим чи іншим соусом запровадити купівлю-продаж сільгоспугідь. Під тиском громадськості проект визначального закону перейменовано — ринок землі названо обігом (він взагалі-то неминучий), але в тексті йдеться насамперед про торгівлю землею. Небезпека її запровадження не знімається. СОТ уже включила Україну в список найважливіших країн для придбання землі, потенційний обсяг продажу якої визначила в 1,2 млн га. Плата за оренду землі здорожує нашу продукцію, а розмір її дедалі нарощується урядовими рішеннями, якими

збільшується нормативна оцінка угідь. У цьому вбачається орієнтація на підтримку продажу землі пайовиками, яких понад 6 мільйонів. Усе більше паїв переходить від селян до осіб, які не мають ніякого відношення до аграрного виробництва. Через це село платить земельну ренту місту, точніше — багатій частині його мешканців.

Успішні й потрібні суспільству сільськогосподарські підприємства без стабільного землеволодіння — абсурд. На часі ставити питання категорично — про заборону продажу сільгоспугідь, окрім як державі та місцевим органам влади, виходячи з бажання переважної більшості громадян та інтересів держави.

Вирішальним ресурсом виробництва закономірно є людський, оскільки від працівників залежить раціональність використання й інших ресурсів. На сьогодні роль працівника принижена, тим більше в сільському господарстві, у якому оплата праці серед галузей економіки майже найнижча. Протягом двох останніх десятиліть внаслідок руйнування виробництва селяни втратили в сільгоспідприємствах понад 3 мільйони робочих місць.

Потенційно сільськогосподарська праця, продукція якої буде завжди затребуваною, може давати стабільні та високі заробітки. Але тільки за умови корінних змін в організації господарського механізму.

Організація діяльності підприємств

Відповідно до правил ринкової економіки держава відмовилася від управління підприємствами. Для сільського господарства з його економічною відсталістю така раптова зміна ситуації виявилася вкрай болючою, що призвело до загибелі одних господарств і знесилення, неспроможності інших. Повернення до колишнього механізму господарювання, звичайно, не буде, але в інтересах села і всього суспільства держава повинна підтримати аграрний сектор засобами цінової, податкової, фінансової політики.

Насамперед сільське господарство чутливе до цінового диспаритету. Оскільки невідповідність між цінами на промислову та сільськогосподарську продукцію зумовлена об'єктивним відставанням аграрного сектору економіки, йому потрібні бюджетні дотації. Ще більшою є різниця у становищі самих галузей сільгоспідприємств. Вони стали разюче відмінними за вигідністю для виробника. Тваринницька продукція завжди обходиться дорожче, і бідне населення країни неспроможне купувати її за цінами, які перекаржували б витрати виробників. Натомість технічний прогрес у землеробстві дозволяє радикально здешевити вирощування польових культур в разі застосування сучасної техніки, яку спроможний придбати тільки великий капітал. За таких умов виробництво зернових та олійних культур може приносити великі прибутки новим хазяям господарств. Україна ввійшла до складу найбільших експортерів зерна, чому зрозуміло, треба радіти. Але зерно — сировина, при виробництві якої низькі додана вартість і зайнятість. Великий трудовий потенціал нашого села сприяє розвитку інтенсивних і трудомістких галузей, насамперед тваринницьких. До того ж, споживання населенням тваринницьких продуктів недостатнє. Однак виробники м'ясо-молочної продукції виявляються збитковими, неспроможними, їхні господарства занепадають. Тим часом за рахунок великих прибутків у високотехнологічному рільництві можна було б відновлювати зруйноване тваринництво.

Необхідно об'єднувати ресурси, роз'єднані попередніми реформуваннями. На території сільської громади доцільно зосередити їх в одному підприємстві. А оскільки майже половина аграрного виробництва тепер розміщується в господарствах населення, їх так чи інакше слід включити в кооперування з підприємствами. Якщо підприємство організовано у формі виробничого кооперативу, особисті господарства можуть стати його асоційованими членами. У селянських садибах розвиватимуться трудомісткі виробництва, які можна вести ефективно і при невеликих розмірах. Підприємство ж займатиметься переважно рільництвом, кормовиробництвом, скотарством, причому за сучасними технологіями. Необхідно відновити цілісність великих польових масивів, що буде запорукою раціонального використання нових технологій та успішного виходу на світові

продовольчі ринки. На всій території сільрад країни є достатні земельні ресурси для організації потужних підприємств.

Хоч існує необхідність і можливість значно збільшити зайнятість у сільсько-господарському виробництві, все ж тут буде раціонально зайнята тільки частина селян. Багатьом з них і далі доведеться їздити на роботу в недалекі міста. Кращим варіантом було б розширення несільськогосподарської зайнятості в сільських місцевостях. Мається на увазі створення різних промислових виробництв, насамперед тих, які ґрунтуються на місцевих ресурсах і продукція яких доходять до кінцевого споживача.

Оскільки Україна проголошена демократичною державою, правомірно ставити питання про реальну демократизацію господарського механізму в підприємствах і організаціях усіх галузей. У 80-ті роки минулого століття окремим законом було закріплено права колективів підприємств та їхніх підрозділів в організації й управлінні виробничою діяльністю. Створювалися ради колективів, значні повноваження дістали збори працівників на різних рівнях. На сьогодні статті про трудові колективи вилучено з кодексу законів про працю, не передбачаються відповідні повноваження колективів і в підготовлюваному Трудовому кодексі.

Практика вітчизняних підприємств виробила дієві методи активізації виробничої діяльності працівників. Всесвітнє визнання свого часу одержав колективний підряд, яким утверджувалося право підрозділів підприємств організувати виробництво, використовуючи зароблений колективний фонд оплати праці. У сільгоспідприємствах найбільш успішно підряд спрацьовував у невеликих колективах механізаторів, за якими закріплювалися сівозмінні ділянки. Апробовані методи колективного підряду придатні і для нинішніх умов. Необхідно домагатися наповнення колективних договорів зобов'язаннями щодо розширення самостійності трудових колективів і прав кожного працівника. Важливо розробити правила використання одержаних підприємством доходів, причому не менше половини валового доходу має йти на оплату праці.

Раціонально та відповідально використати місцевий багатий ресурс в інтересах країни здатне тільки населення сільських територій. У нинішній ситуації необхідна підтримка його всім народом. Інструмент держави — влада, яка далеко не завжди спрямована на загальне добро. Паралельно суспільство має задіяти свій не менш потужний інструмент — солідарність.

Вулична протестна активність основних політичних сил України (за повідомленнями інтернет-сайтів)

Неодмінна складова протестної діяльності політичних партій — вуличні акції. Ця стаття присвячена їх аналізу за останні три роки (2010–2012) і стосується лише основних політичних сил — «Батьківщини» (включно з протестами «Об'єднаної опозиції» та БЮТ), ВО «Свобода», «Фронту змін» (включно з протестами «Об'єднаної опозиції»), Комуністичної партії України, Партії регіонів та УДАРу. До протестів партії зараховуються й акції за участю її молодіжного крила та окремих представників. Усі протести «Об'єднаної опозиції» зараховуються як до акцій «Батьківщини», так і до акцій «Фронту змін». Що стосується УДАРу, то оскільки партія вийшла на політичну арену під цією назвою у 2010 році і провела тоді лише один вуличний протест, її діяльність аналізується з 2011 року.

Насамперед наведемо абсолютні цифри, одержані шляхом підсумовування повідомлень загальнонаціональних, регіональних та інших інтернет-сайтів.

За кількістю проведених вуличних протестних акцій всі ці роки упевнено лідирувало Всеукраїнське об'єднання «Свобода».

У 2010 році свободівці провели 281 акцію, тоді як «Батьківщина» — 80, «Фронт змін» — 31, КПУ — 79, Партія регіонів — 53.

У 2011 році «Свобода» мала практично той самий результат — 280 акцій. Тим часом помітно наростили зусилля «Батьківщина» — 203, «Фронт змін» — 118, Компартія — 141, а Партія регіонів, навпаки, знизила активність — 18 акцій.

Як і слід було чекати, у рік останніх парламентських виборів усі основні політичні сили значно пошавили вуличну протестну діяльність. І знову попереду, та ще й з великим розривом від решти партій, була «Свобода» — 518 акцій. За нею йшли «Батьківщина» — 395 і «Фронт змін» — 219 акцій. Комуністи також частіше влаштовували вуличні протести порівняно з попереднім роком — 153 акції. Це можна сказати і про Партію регіонів — 95 протестів та партію УДАР — 111 акцій проти 16 у 2011 році.

Загострення вуличного протистояння в 2012 році проявилось не тільки у зростанні кількості протестів. У всіх основних партій, окрім КПУ, зменшилась частка конвенційних (пікети, мітинги, демонстації тощо) акцій, а частка конфронтаційних (блокування, перекидання руху транспорту, страйк, голодування тощо), натомість, зросла. У Партії регіонів виявився найвищий за останні три роки рівень протестів із застосуванням насильницьких тактик — 16%.

Тематика партійних протестів

Спостереження підтверджують, що в країні склалися відмінності стосовно того, хто на які проблеми реагує. Так, ВО «Свобода» — передусім каталізатор «ідеологічних воєн», Комуністична партія України — борці за соціальну підтримку найбільш та найнезахищеніших верств населення, «Батьківщина», «Фронт змін» та УДАР — політичні гравці, Партія регіонів — організатор мітингів на власну честь.

Радикальні прайв на чолі зі «Свободою» традиційно намагаються реагувати на конфлікти як локального, так і всеукраїнського значення, що стосуються ущемлення інтересів дрібної буржуазії — підприємців та сільськогосподарських виробників. Але основною темою їх протестної активності є акції ідеологічної спрямованості — з приводу річниць історичних подій, пам'ятних дат, питань мови та національної ідентичності. У 2011 році 30% усіх акцій «Свободи» були присвячені питанням українського націоналізму, а у 2012 році на перше місце, набравши 27%, вийшла проблема захисту української мови. Адже в націоналістичній парадигмі соціальна несправедливість — це наслідок відсутності справжньої національної держави, в якій жодна сфера суспільного життя не була б окупована «чужинцями» та «зрадниками народу». Відтак, потрібно боротися зі студентами-азіатами в українських гуртожитках, Дмитром Табачником на посаді міністра освіти, мовною політикою, ворожою інтересам українців, слід підносити національну самосвідомість та патріотичний дух. Приземлені питання «хліба насущного» на кшталт пенсій, закриття медичних та освітніх закладів та інших подібних клопотів нехай залишаються в царині ідеологічних опонентів — лівих.

Комуністична партія України прагне виправдати очікування своїх виборців, передусім старшого покоління, займаючись питаннями, близькими і зрозумілими саме для цих, часто дуже бідних людей. КПУ намагається кооперуватися із традиційною соціальною базою — пенсіонерами, пільговиками, робітниками, мешканцями південних областей. Спеціалізація КПУ — протести з приводу тарифів на комунальні послуги, цін на проїзд у громадському транспорті, розміру пенсій, затримок заробітної плати. Локальні, точкові акції з перелічених питань чергуються з антиурядовими мітингами з оптовою критикою нового законодавства: трудового, медичного чи пенсійного. Втім, активність комуністів у рамках їхніх власних ідеологічних засад виглядає реагуванням на симптоми без спроб підважити причину. Не стільки про неолібералізм та глобальний капіталізм як корінь зла йдеться сьогодні на комуністичних мітингах, скільки про реставрацію Радянського Союзу з його атрибутами — стабільністю, дешевизною цін, абсолютною зайнятістю та російською мовою.

Як це трапляється з протилежностями, «Свобода» та КПУ мають, попри ідеологічний антагонізм, спільні риси в тому, що стосується особливостей їхньої вуличної політики.

Це, по-перше, посилена експлуатація історичних та ідеологічних тем. Наприклад, якщо в 2011 році 25% загальної кількості протестів в Україні мали ідеологічні приводи, у 2012 році — 24%, то у «Свободи» і КПУ у 2011 році таких було 53% і 52%, а в 2012 році — 49% і 43% відповідно. По-друге, спільна стратегія спеціалізації у відповідності зі своїми ідейними засадами перемагає спокусливу альтернативу перетворитися на так звану «catch-all» партію, тобто універсальну та орієнтовану на якомога ширший загал.

«Батьківщина», «Фронт змін» та УДАР інакше визначають для себе точку докладання зусиль. Основна проблема, як її розуміють активісти та прихильники цих політичних сил, полягає в діючій владі. Передусім необхідно знешкодити синьо-білу команду та визволити лідерку з в'язниці, а відтак частина соціально-економічних і тим паче політичних проблем вирішиться з часом під їхнім правильним керівництвом. Тому 60–70% протестів за участі опозиційних партій у 2012 році містили політичні вимоги: звільнити Юлію Тимошенко, розпустити уряд, змістити Януковича та окремих його висуванців. Ці ж партії жваво зреагували на закон про мови, але сприйнявши його під тим самим кутом зору — як зловживання владою і провокацію у виконанні Партії регіонів.

Коли йдеться про вуличну політику провладних сил, то тим, хто дедалі більше посилює вплив і контроль, традиційні мітинги та демонстрації потрібні лише для того, щоб продемонструвати загалу народну підтримку.

Таблиця 1.1. Тематика протестів за участі основних політичних сил

Тематика	«Свобода»			«Батьківщина»			«Фронт Змін»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Громадянські права	9%	26%	19%	25%	24%	20%	23%	14%	12%
Ідеологічні	41%	53%	49%	14%	15%	27%	6%	31%	35%
Соціально-економічні	23%	32%	19%	26%	36%	11%	61%	25%	16%
Політичні	27%	35%	42%	35%	74%	72%	10%	76%	67%
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219

Тематика	УДАР			КПУ			Партія регіонів		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Громадянські права		38%	14%	0%	5%	3%	0%	0%	4%
Ідеологічні		63%	27%	68%	52%	43%	25%	17%	26%
Соціально-економічні		6%	31%	13%	64%	53%	23%	39%	7%
Політичні		44%	59%	19%	23%	39%	53%	61%	72%
N		16	111	79	141	153	53	18	95

З таблиці 1.1 видно, що у рік парламентських виборів передбачувано загострилась політико-ідеологічна боротьба, посунувши на другий план соціально-економічні теми. Що стосується протестів за громадянські права, то вони, як і раніше, були актуальні для тих політичних гравців, які потерпають від репресій та утисків з боку правоохоронних органів.

Регіональний розподіл протестів

Партії диференціюються не лише за тематиками протестів, а й за регіонами їх проведення відповідно до того, де проживає основний партійний електорат. У «Свободи», «Батьківщини», «Фронт Змін», УДАРу найбільша частка протестів у 2012 році припала на центральні області (які включають Київ), у Партії регіонів — на Південь, у КПУ — на Схід. Захід у перелік не потрапив, але в західних областях проходив кожен четвертий протест «Свободи» та УДАРу.

Якщо порівнювати локалізацію протестів кожної партії з регіональним розподілом усіх протестів загалом, не можна не помітити зменшення з плином часу територіальної прив'язки опозиційних партій. Тяжіння опозиції до центрального регіону — це прояв загальної тенденції проводити протести в столиці, ближче до всеукраїнських органів влади, так би мовити, на головній арені. У 2012 році здебільшого зменшилась властива попереднім рокам орієнтація цих партій на західні області. «Батьківщина» провела кожен четвертий свій протест на Сході, точніше, біля Качанівської колонії, де ув'язнена Юлія Тимошенко, та біля приміщень місцевих органів влади у Харкові. Нарощування присутності опозиції в нетипових для неї регіонах має певний сенс з огляду на зростання незадоволення владою навіть там, де вона свого часу здобула підтримку. Особливо ця тактика корисна для тих партій, які ще не встигли проявити себе у владі, бо сприймаються як альтернатива для розчарованих виборців.

У Партії регіонів та КПУ, навпаки, переважають, як і раніше, протести «на своєму полі», тобто на Сході та Півдні. Враховуючи сутність вуличної політики владної партії, а також той факт, що її акції зазвичай наймасовіші, вибір місця проведення, вочевидь, зумовлюється тим, що там простіше мобілізувати адміністративний ресурс і без особливих зусиль зібрати натовпи. Що стосується

комуністів, то їхня партія — найбільш інертна і традиційна партія серед ключових, котра мінімально змінила передвиборні тактики боротьби, тож вона залишилась у звичних територіальних рамках.

Таблиця 1.2. Регіональний розподіл протестів за участі основних політичних сил

Регіон	«Свобода»			«Батьківщина»			«Фронт Змін»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Центральний	38%	34%	41%	29%	49%	37%	29%	33%	39%
Східний	17%	29%	20%	23%	15%	26%	32%	19%	16%
Південний	9%	9%	15%	13%	14%	18%	10%	19%	25%
Західний	37%	29%	25%	36%	22%	18%	29%	29%	20%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219

Регіон	УДАР			КПУ			Партія регіонів		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Центральний	38%	51%	24%	35%	29%	47%	44%	23%	
Східний	6%	14%	32%	41%	31%	11%	28%	24%	
Південний	38%	8%	34%	18%	29%	26%	17%	36%	
Західний	19%	26%	10%	6%	10%	15%	11%	17%	
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	
N	16	111	79	141	153	53	18	95	

Співпраця з громадськістю та іншими партіями

Чи не найважливішим показником успішності партії є здатність мобілізувати соціальну базу, у тому числі і на протестні акції. Так от, дані нашого моніторингу показують, що систематичної співпраці з соціальною базою жодна партія не налагодила. Так, у 2012 році КПУ приєдналась лише до 6 зі 198 протестів за участю найманих працівників та до 1 з 66 протестів чорнобильців, хоча часто порушувала теми робітничих прав та соціальних пільг у своїх виступах. 11 із 157 протестів малого бізнесу пройшли за участі ВО «Свобода», котре позиціонує себе як захисника дрібного підприємництва. УДАР, який традиційно орієнтується на киян, приєднався до 3 з 93 київських протестів з приводу незаконних забудов.

Слід, однак, зазначити, що в деяких випадках журналісти могли не повідомити про всіх дійсних учасників протесту, тож є ймовірність, що показники співучасті насправді трохи вищі. Трапляється й так, що низові ініціативи не допускають партії з їх символікою на свої заходи, оскільки побоюються бути фоном для їхнього самопіару або не хочуть, щоб на ставлення до акції впливало сприйняття громадськістю певної політичної сили. Така автономія обґрунтована з огляду на поточний політичний контекст, але в довгостроковій перспективі роз'єднаність партій та активних представників громадськості — програшна стратегія для обох сторін.

КПУ — партія з найвищим показником співучасті з різними громадськими групами інтересів, він становить 17% (це можна пояснити тим, що теми її протестів більшою мірою пов'язані з соціально-економічними проблемами, котрі зазвичай виводять людей на вулицю). Найнижчий показник у Партії регіонів — лише 7%. Опозиція трохи відстає від комуністів (від 11% до 16% протестів відбувались спільно з групами інтересів), проте її сильна сторона — об'єднання зусиль відповідних партій.

Загалом у 2012 році лише 12% протестів громадськості, об'єднаної спільними інтересами (робітників, студентів, місцевих мешканців тощо), відбувались разом з партіями та політиками. Решта — окремо, навіть коли стосувались тих самих проблем. Наприклад, у січні в Донецькій області КПУ провела серію протестів проти неоліберальної політики уряду, в тому числі проти закриття

медичних закладів. А от у Дніпропетровську громадяни самостійно, без участі Компартії, виступали проти закриття лікарні. Ця ситуація — типова ілюстрація того, що для партії простіше організувати протест самостійно, аніж шукати кооперації із зацікавленими та постраждалими групами громадян і проводити спільно з ними тривалу систематичну кампанію. Хоча така кампанія може принести результат там, де не мали успіху кілька точкових розрізаних протестів, за рахунок посиленого тиску на осіб із владними повноваженнями.

Чисельність учасників партійних протестів

Чисельність учасників протестів — також опосередкований показник громадської підтримки партії. Опосередкований тому, що малолюдний протест зазвичай вказує на те, що партія обходиться силами своїх активістів, тоді як багатолюдний може означати як експлуатацію адміністративного та фінансового ресурсу, так і те, що партія приєдналась до чужої кампанії, зорганізованої не нею.

Інтернет-повідомлення свідчать, що торік порівняно з 2010 роком опозиційні «Батьківщина» та «Фронт Змін» менше брали участь в акціях, які збирали понад 1000 чоловік. Їхні протести переважно малолюдні — в середньому кілька десятків осіб. Малолюдність характерна і для ідеологічних партій — КПУ та «Свободи». А от Партія регіонів збирає понад тисячу осіб на кожній п'ятій своїй акції. Наприклад, найбільший з початку 2011 року 40-тисячний мітинг у Севастополі з нагоди 1 Травня, що відбувся на підтримку закону про мови, проходив за участю ПР та її прихильників.

У 2012 році відбулися специфічні протести, що проливають світло на давно відомі, але не обговорювані широко схеми організації вуличної активності. Йдеться про протести агітаторів та найнятих партіями мітингувальників проти своїх роботодавців через невиплати гонорару. Трапляється, що та чи інша політична сила не виконує обіцянок оплатити учасникам підтримку на вулицях. За останній рік відбулося 3 таких протести проти «регіоналів», один — проти УДАРу. Не можна вважати це доказом проплаченості решти партійних протестів, проте це вказує на необхідність критичного ставлення до повідомленої кількості протестувальників.

Таблиця 1.3. Чисельність протестів за участі основних політичних сил

Чисельність	«Свобода»			«Батьківщина»			«Фронт Змін»		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
<10	2%	5%	7%	3%	3%	6%	0%	6%	2%
<100	32%	36%	37%	26%	32%	33%	19%	31%	32%
<1000	19%	23%	18%	23%	36%	27%	42%	33%	25%
>1000	9%	2%	4%	19%	7%	7%	19%	5%	8%
Невідома	38%	34%	34%	30%	22%	26%	19%	25%	33%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219

Чисельність	УДАР			КПУ			Партія регіонів		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
<10		0%	6%	1%	4%	2%	8%	0%	8%
<100		38%	31%	23%	38%	47%	6%	22%	18%
<1000		25%	26%	19%	30%	20%	19%	22%	18%
>1000		6%	5%	9%	7%	8%	28%	6%	18%
Невідома		31%	32%	48%	22%	23%	40%	50%	38%
Разом		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N		16	111	79	141	153	53	18	95

Наслідки протестів партій: успіхи та репресії

Найяскравіший приклад успіху партії — перше проходження ВО «Свобода» до Верховної Ради України. Свою роль у цьому відіграла, безперечно, вулична діяльність партії — постійна активність з усіх зручних приводів, широка географія виступів і здобутий таким чином імідж непримиренних борців з несправедливістю і захисників народних інтересів. Але найперший наслідок — постійна видимість партії не тільки на біг-бордах і в агітках, що з'являються напередодні виборів і одразу зникають. Відтак «Свобода» почала сприйматись як «бойова» альтернатива іншим партіям, що вже скомпрометували себе.

Окрім того, опозиції після парламентських виборів вдалось у кількох випадках відвоювати голоси на сумнівних дільницях або заморозити процес оголошення результатів. Наприклад, на скандальному окрузі №132 в Первомайську, де справа дійшла до фізичного протистояння.

З другого боку, протягом 2012 року опозиційні партії зіткнулися із серйозними репресіями та негативними реакціями. Так, в середньому на 100 протестів «Свободи» припадало 26 негативних відповідей; для «Батьківщини» та «Фронту змін» це співвідношення становило 24:100, для УДАРу — 23:100. Але якщо «Свобода» та «Батьківщина» зазнавали репресій і раніше, то УДАР та «Фронт змін» стали постійною мішенню репресій тільки у 2012 році, коли їхня вулична активність пошавилась. На цьому тлі КПУ виглядає майже недоторканною — лише 7 репресивних дій на 100 протестів. Схоже, що комуністи не дошкуляють своєю діяльністю владі.

Висновки

У вуличному протестному русі основних політичних сил країни помітна тенденція до його активізації. Так, у 2012 році, порівняно з двома попередніми роками, різко зросла абсолютна кількість партійних протестів, конфронтація у вуличному просторі стала жорсткішою, репресії проти політичних опонентів почастишали.

Проте суттєвих зрушень і змін у політичній системі та суспільному житті партійні протести не принесли. Причина полягає в тому, що партії часто діють окремо від низових ініціативних груп, за чії інтереси виступають. Набула поширення практика експлуатувати «червоні дні» календаря, щоб дати медіа-привід та «засвітитися» в публічному просторі. Бракує систематичності і чіткої стратегії дій, націлених на результат.

Складається враження, що вулична активність — це фасад, такий самий, як привабливі агітки чи гучні заяви для преси. З одного боку, така вулична політика партій інформує людей про наявність проблеми; наприклад, партія виступає проти непопулярного закону, що інакше міг би лишитися поза увагою громади. З другого, — наслідком такої вуличної активності є скепсис населення щодо протестів у цілому, оскільки вони асоціюються з партійною саморекламою. У 2012 році, напередодні парламентських виборів, основні політичні сили ще більше відвернулися від соціально-економічних питань, присвятивши себе ідеологічним та політичним війнам. Поки інтереси партій та громадськості не зближаться, змін і не варто очікувати.

ДЖЕРЕЛО:

Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В.Іщенка. — К.: Центр дослідження суспільства, 2013, с. 41–49.

«Учебник должен пользоваться непреерекаемым авторитетом»*

Беседы И.В.Сталина с учеными-экономистами. 1941, 1950, 1952 гг.

Работа по созданию учебника политической экономии велась в СССР на протяжении многих лет. И.В.Сталин¹ считал ее исключительно важной, об этом свидетельствует непосредственный и активный участник событий — Д.Т.Шепилов², впечатленный тем, какое «первостепенное значение» И.В.Сталин придавал теории³.

Об учебнике политэкономии И.В.Сталин высказывался, что он нужен «как воздух»⁴, что без знания экономической теории «мы погибнем» и «никакого коммунизма не получится»⁵. В учебнике он видел необходимую переходную ступень от лучшего распространения в партийной среде цитатничества к углубленному изучению первоисточников.

Работа над учебником была поручена «задолго до войны»⁶ Л.А.Леонтьеву⁷. Для оценки результатов работы создана специальная комиссия Политбюро ЦК ВКП(б). После войны Л.А.Леонтьев подготовил очередной «то ли четырнадцатый, то ли пятнадцатый вариант»⁸, но и он не удовлетворил И.В.Сталина.

22 февраля 1950 г. комиссии под председательством секретаря ЦК ВКП(б) Г.М.Маленкова⁹ было поручено в месячный срок доработать последний вариант учебника и представить его в Политбюро ЦК ВКП(б). Из-за разногласий, возникших в комиссии, были представлены не один, а два варианта учебника; И.В.Сталин остался недоволен обоими, текст учебника «вызывал у него раздражение»¹⁰.

Перед новой группой экономистов была поставлена задача завершить работу над учебником. В нее вошли: К.В.Островитянов¹¹, П.Ф.Юдин¹², Д.Т.Шепилов, Л.А.Леонтьев, И.Д.Лаптев¹³, А.И.Пашков¹⁴. В мае 1950 г. она прибыла в подмосковные Горки¹⁵, где ей и довелось проработать в течение года¹⁶.

Группе предстояло учесть все требования И.В.Сталина, проявлявшего к авторам «суровую требовательность»: обеспечить сочетание «безупречной научности изложения с его популярностью, не впадая, однако, в вульгарность (всякое упрощенчество и вульгарность он именовал «базарным стилем»)»¹⁷. Редактировал учебник И.В.Сталин «с поразжающей тщательностью. Никаких мелочей для него не существовало. Он «придирался» ко всему»¹⁸.

Кроме многочисленных редакционных поправок «смыслового и стилистического характера», И.В.Сталин иногда сам вписывал вставки, «некоторые из которых были довольно значительными»¹⁹. Таким образом, им были отредактированы введение и три из сорока двух глав учебника, а затем он предложил представить макет учебника в целом.

Возникавшие при подготовке учебника вопросы разрешались в устных беседах И.В.Сталина. Характеризуя обстановку этих совещаний, Д.Т.Шепилов писал: «...Каждый раз мы возвращались от Сталина в свою обитель в состоянии душевной взволнованности и большого творческого подъема»²⁰. Общение с ним оставляло ощущение, что «имеешь дело с человеком, который владеет темой лучше тебя»²¹. Касаясь содержания выступлений И.В.Сталина на этих беседах, Шепилов писал: «Говорил он даже о трудных категориях политической экономии очень свободно и просто. Чувствовалось, что все в его кладовых памяти улеглось давно и капитально. При анализе абстрактных категорий он опять-таки очень свободно и к месту делал исторические экскурсы в историю первобытного общества, Древней Греции и Рима, средних веков. Казалось бы, самые отвлеченные понятия он связывал с злободневными вопросами современности. Во всем чувствовался огромный опыт

* Печатается по тексту журнала «Исторический архив», 2012, №5. — *Ред.*

марксистского пропагандиста и публициста»²². Личную заинтересованность И.В.Сталина в этих беседах Д.Т.Шепилов объяснял так: «Вообще, из некоторых других эпизодов у меня сложилось впечатление, что Сталин считал необходимым в отдельных случаях предварительно поразмышлять вслух и проверить некоторые свои мысли и формулы. Это происходило из исключительного чувства ответственности, присущего Сталину, не только за каждое слово, но и за каждый оттенок, который может быть придан его слову»²³.

К маю 1951 г. проект учебника был готов²⁴ и разослан для обсуждения, а в ноябре 1951 г. состоялась Всесоюзная экономическая дискуссия. В написанных по ее итогам «Замечаниях по экономическим вопросам, связанным с ноябрьской дискуссией 1951 года» И.В.Сталин признавал, что проект можно взять за основу будущего учебника²⁵.

Итоговым стало совещание в Кремле, состоявшееся 15 февраля 1952 г. В нем, кроме самих авторов учебника и других наиболее видных экономистов, приняли участие члены Политбюро ЦК ВКП(б). В тот день И.В.Сталин был «в очень хорошем, даже веселом настроении и охотно делился своими мыслями»²⁶.

Учебник был издан в 1954 г.²⁷ и выдержал 4 издания. Стоит отметить, что последнее из них вышло в 1962 г., уже после принятия известных решений относительно оценки сталинского периода в истории СССР.

Беседы И.В.Сталина с экономистами официально не протоколировались. Их участники вели свои записи, на основе которых составлялся сводный текст каждой из бесед. Составителем его был, по-видимому, К.В.Островитянов, в личном фонде которого, хранящемся в Архиве Российской академии наук, и обнаружены публикуемые записи бесед И.В.Сталина с экономистами.

Текст бесед составлен на основе записей, которые вели Л.М.Гатовский²⁸, И.И.Кузьминов²⁹, И.Д.Лаптев, Л.А.Леонтьев, Б.Л.Маркус³⁰, К.В.Островитянов, А.И.Пашков, В.И.Переслегин³¹, Д.Т.Шепилов, П.Ф.Юдин.

Ранее была опубликована «конспективная запись» беседы от 29 января 1941 г.³², в настоящую публикацию включен ее более полный текст.

Текст беседы от 15 февраля 1952 г. также публиковался³³, однако авторы задаваемых И.В.Сталину вопросов в нем не указаны. Их удалось установить по варианту записи беседы, хранящемуся в личном фонде К.В.Островитянова. Это дает основание для повторной публикации записи беседы от 15 февраля вместе с записями других бесед, тексты которых ранее не были опубликованы.

Кроме записей бесед И.В.Сталина с экономистами, публикуется также запись телефонного разговора И.В.Сталина с К.В.Островитяновым, состоявшегося 7 февраля 1952 г. Содержание разговора имеет прямое отношение к вопросам, рассматриваемым в беседах И.В.Сталина с экономистами.

Документы публикуются по подлинникам, с сохранением их стилистических особенностей. Текст, не принадлежащий И.В.Сталину, выделен курсивом. Сокращения раскрыты в квадратных скобках. Заголовки документов сохранены в том виде, как они приведены в тексте самих документов.

Публикацию подготовил кандидат исторических наук В.Г.БУХЕРТ.

¹ Сталин (Джугашвили) Иосиф Виссарионович (1879–1953) — Генеральный секретарь ЦК ВКП(б) (с 1922 г.), председатель СНК СССР и ГКО (с 1941 г.), почетный член АН СССР (с 1939 г.).

² Шепилов Дмитрий Тимофеевич (1905–1995) — партийный и государственный деятель, генерал-майор, главный редактор газеты «Правда» (1952–1956), министр иностранных дел СССР (1956–1957), чл.-корр. АН СССР (с 1953 г.).

³ Шепилов Д.Т. Непримкнувший. М., 2001, С. 32.

⁴ Там же. С. 33.

⁵ Там же. С. 32.

⁶ Там же. С. 181.

⁷ Леонтьев Лев Абрамович (1901–1974) — экономист, чл.-корр. АН СССР (с 1939 г.).

⁸ Шепилов Д.Т. Указ. соч. С. 182.

⁹ Маленков Георгий Максимилианович (1901/02–1988) — партийный и государственный деятель, генерал-лейтенант, председатель (1953–1955), заместитель председателя (1955–1957) Совета министров СССР.

¹⁰ Шепилов Д.Т. Указ соч. С. 182.

¹¹ Островитянов Константин Васильевич (1892–1969) — экономист и обществен-

- ный деятель, академик (с 1953 г.), вице-президент (1953–1962) АН СССР.
- ¹² Юдин Павел Федорович (1899–1968) — философ и общественный деятель, академик АН СССР (с 1953 г.).
- ¹³ Лаптев Иван Данилович (1900–1979) — экономист, директор Института экономики АН СССР (1956–1958), академик ВАСХНИЛ.
- ¹⁴ Пашков Анатолий Игнатьевич (1900–1988) — экономист, чл.-корр. АН СССР (с 1953 г.).
- ¹⁵ Имеется в виду дача А.М.Горького, где он жил с 1931 г. (ныне Горки-10).
- ¹⁶ Шепилов Д.Т. Указ соч. С. 187–188.
- ¹⁷ Там же. С. 189.
- ¹⁸ Там же.
- ¹⁹ Там же. С. 190.
- ²⁰ Там же. С. 186.
- ²¹ Там же. С. 184.
- ²² Там же. С. 31.
- ²³ Там же. С. 30.
- ²⁴ Там же. С. 192.
- ²⁵ Сталин И.В. Замечания по экономическим вопросам, связанным с ноябрьской дискуссией 1951 года. // Сочинения. М., 1997. Т. 16. С. 187.
- ²⁶ Шепилов Д.Т. Указ. соч. С. 197.
- ²⁷ См.: Политическая экономия. Учебник/ Под ред. К.В.Островитянова. М., 1954.
- ²⁸ Гатовский Лев Маркович (1903–1997) — экономист, чл.-корр. АН СССР (с 1960 г.).
- ²⁹ Кузьминов Иван Иванович (1902–?) — преподаватель АОН при ЦК ВКП(б).
- ³⁰ Маркус Борис Львович (1900–1949) — экономист, ответственный редактор журнала «Проблемы экономики» (1938–1941), директор Института экономики АН СССР (1939–1941), старший научный сотрудник Института истории АН СССР (с 1945 г.).
- ³¹ Переслегин Виктор Игнатьевич — экономист, начальник управления Министерства финансов СССР.
- ³² См.: Сталин И.В. Беседа об учебнике «Политическая экономия» 29 января 1941 г. // Он же. Сочинения. Т. 14. Изд. 2-е. М., 2007. С. 562–570.
- ³³ См.: Сталин И.В. Беседа по вопросам политической экономии // Он же. Сочинения. М., 2006. Т. 18. С. 566–574; Запись беседы с коллективом авторов учебника «Политическая экономия» // Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953 / Сост. О.В.Хлевнюк и др. М., 2002. С. 359–366.

№1

Запись беседы товарища И.В.Сталина с экономистами от 29-го января 1941 года

По вопросам политической экономии

О предмете политической экономии

Имеется несколько определений предмета политической экономии: определение Энгельса¹, который рассматривает политическую экономию как науку о производстве, обмене и распределении; имеется определение Маркса² в его подготовительных рукописях к «Капиталу»; имеется указание Ленина³, в котором он одобрил то определение, которое было дано Богдановым⁴ в 1897 г. У нас буквоедов много, будут пытаться противопоставлять одно определение другому. У нас очень увлекаются цитатами, а цитаты — это признак нашего невежества. Поэтому нам нужно тщательно продумать правильное определение предмета и, остановившись на нем, проложить ему дорогу.

Если написать, что политическая экономия есть наука об исторически развивающихся укладах общественного производства, то люди не сразу уловят, что речь идет об экономике, об отношениях людей. Лучше сказать: «политическая экономия есть наука о развитии общественно-производственных, т.е. экономических отношений людей. Она выясняет законы, управляющие производством и

распределением необходимых предметов потребления, как личного, так и производственного назначения». Когда говорю о распределении, я имею в виду не ходячее представление о распределении в узком смысле слова, т.е. распределении предметов личного потребления. Речь идет о распределении в том смысле, как об этом Энгельс пишет в «Анти-Дюринге», где он рассматривает распределение как форму собственности на средства производства и предметы потребления.

На следующей странице надо вставить дополнение, закончив второй абзац следующими словами: «т.е. как распределяются между членами общества средства производства и, следовательно, также другие материальные блага, необходимые для жизни людей».

Вы, конечно, знаете о подготовительных записках Маркса ко всем 4-м томам «Капитала». Там есть определение предмета политической экономии. Когда Маркс говорит о производстве, он включает сюда и транспорт (независимо от того, идет ли речь о далеких или близких перевозках, о перевозке хлопка из Туркестана или о внутривозовском транспорте). У Маркса все проблемы распределения входят в понятие производства. Как присутствующие думают: правильно ли будет то определение, которое здесь намечается?

Реплика: Безусловно, намеченные изменения вносят коренное улучшение.

Вопрос: Правильно ли ввести в определение слова «общественные, производственные» отношения, не лишне ли здесь слово «общественные». Ведь производственные это и есть общественные. Не получится ли тавтология?

Ответ: Нет, надо написать через дефис «общественно-производственных», ведь в производстве могут быть и отношения технические, здесь речь должна идти именно об общественно-производственных отношениях.

Вопрос: Не правильнее ли сказать о потреблении «личное и производственное» вместо слов «личное и производственное».

После краткого обмена мнениями записали «личное и производственное».

Если мы примем предложенную формулировку предмета, то нужно сделать общий вывод, что вопросам распределения во всех формациях нужно уделить больше внимания, а то здесь о банках, о биржах, о рынке очень мало сказано. Это не годится. В частности, раздел социализма тоже страдает из-за этого.

На 5-й странице имеются неровности стиля. Их нужно устранить. Здесь написано «она является исторической наукой, изучая различные способы производства и выясняя коренные различия каждого из них». Писать нужно по-русски, не «изучая» и «выясняя», а наукой «изучающей и выясняющей».

О законе стоимости

Перехожу к разделу о социализме. Кое-что улучшили, но много испортили по сравнению с тем, что было раньше в этом разделе.

Вот здесь записано, что закон стоимости преодолен. Тогда становится непонятным, откуда категория себестоимости, без чего нельзя калькулировать, нельзя производить распределение по труду, нельзя устанавливать цены. Закон стоимости не преодолен еще. Неверно, что мы командуем ценами, хотим командовать, но не получается. Для того чтобы командовать ценами, надо иметь громадные резервы, обилие товаров и только тогда мы сможем диктовать свои цены. А пока есть рынок нелегальный, рынок колхозный, существуют рыночные цены. Если нет стоимости, тогда нечем измерять доходы. Доходы трудом не измеряются. Когда станем распределять по потребностям, тогда другое дело, а сейчас закон стоимости не преодолен. Хотим сознательно использовать его. Мы вынуждены заниматься установлением цен в рамках закона. В 1940 г. был урожай ниже, в Латвии и Эстонии, не хватило хлеба, и цены на рынке сильно вскочили вверх, мы забросили туда 200 тысяч пудов хлеба, и сразу цены снизились. Но можем ли мы по всем товарам, по всей стране делать то же самое? Нет, далеко не по всем товарам мы можем диктовать цены. Для этого надо много, очень много производить. Гораздо больше, чем сейчас. А пока мы не

можем командовать ценами, и доходы от продажи на колхозном рынке идут колхозникам. Конечно, у нас нельзя на эти доходы купить средства производства, и эти доходы идут на увеличение личного потребления.

В учебник врывается агитка — плакат. Это не годится. Экономист должен изучать факты, а здесь вдруг: «троцкистско-бухаринские предатели...». Зачем это говорить о том, что суд установил то-то и то-то? Что здесь экономическое? Выкинуть нужно агитацию. Политэкономия — это серьезное дело.

Реплика: Это писалось давно, когда происходил процесс.

Ответ: Неважно, когда писалось, сейчас представлена новая редакция и в ней это есть. И здесь это неуместно. В науке мы апеллируем к уму. А здесь не то апелляция к желудку, не то к чему-то другому. Это портит дело.

О планировании

О плане хозяйственном наворочено много ужасных слов. Чего только здесь не написано: «Непосредственно общественный характер труда в социалистическом обществе. Преодоление законов стоимости и уничтожение анархии производства. Плановое ведение хозяйства как способ осуществления соответствия производственных отношений социализма характеру производительных сил». Изображается какое-то безупречное плановое хозяйство. А сказать надо просто: при капитализме в общенародном масштабе невозможно вести производство по плану, там конкуренция, там частная собственность, которая разъединяет, а у нас все предприятия объединены социалистической собственностью. Поэтому мы и можем и должны вести плановое хозяйство. Плановое хозяйство это не наше желание, а неизбежность, иначе все рухнет. Мы уничтожили такие буржуазные барометры, как рынки, биржи, при помощи которых буржуазия исправляет диспропорции. Мы сами все взяли на себя. Плановое хозяйство у нас так же неизбежно, как неизбежно потребление хлеба. И не потому, что мы «хорошие парни», все умеем, а они не умеют, а потому, что у нас объединены все предприятия. А у них объединение возможно лишь в трестах, картелях, т.е. в узких рамках, но они не способны организовать общенародное хозяйство (Здесь было бы, кстати, вспомнить ленинскую критику теории Каутского⁵ о сверхимпериализме). И промышленность, и сельское хозяйство, и транспорт капиталисты не могут вести по плану. При капитализме город должен пожрать деревню. Частная собственность у них мешает. Скажите просто — у нас объединение, у них разъединение. Вот здесь (стр. 369) написано: «плановое ведение хозяйства как способ осуществления соответствия производственных отношений социализма характеру производительных сил». Чепуха все это, школьная болтовня! (Маркс и Энгельс издавека говорили, они должны были говорить о противоречиях). Но на какой черт такими абстракциями угощать нас? Скажите просто — у них разъединено хозяйство, собственность разъединяет, у нас социалистическая собственность объединяет. Вы у руля и власть ваша. Говорите проще.

Надо хорошо определить задачи планирующего центра. Не только пропорции он должен устанавливать. Пропорции — это не главное, это существенное, но, все же, производное.

В чем же основные задачи планирования?

Первая задача состоит в том, чтобы спланировать так, чтобы обеспечить самостоятельность социалистического хозяйства от капиталистического окружения. Это обязательно самое важное. Это форма борьбы с мировым капитализмом. Добиться того, чтобы металл и машины иметь в своих руках, чтобы не стать придатком к капиталистическому хозяйству — в этом основа планирования. Это главное. На этой базе был составлен план ГОЭЛРО и последующие планы.

Как организовать планирование? У них капитал стихийно распределяется по отраслям, в зависимости от прибыли. Если бы мы развивали отрасли в зависимости от их прибыльности, мы бы имели развитое мукомолье, производство игрушек (они дорого стоят и прибыли много дают), текстиль, но не имели

бы тяжелой промышленности. Она требует больших вложений, она убыточна в первое время. Отход от развития тяжелой промышленности это то, что предлагали рыковцы. мы перевернули законы капиталистического хозяйства, поставили их на голову, вернее, на ноги. Начали с развития тяжелой промышленности и машиностроения. Без планирования хозяйства ничего не пройдет.

У них как происходит дело? Одни государства грабят другие, колонии грабят, займы кабальные получают. У нас же по-иному. Основное в планировании то, что мы не стали придатком к мировому хозяйству.

Вторая задача планирования состоит в том, чтобы закрепить безраздельное господство социалистической системы хозяйства и закрыть источники и клапаны, откуда возникает капитализм. Рыков⁶ и Троцкий⁷ в свое время предлагали закрыть как нерентабельные передовые предприятия (Путиловский завод). Пойти на это, значило бы «закрыть» социализм. Капитал пошел бы в мукомолье, в производство игрушек, потому что это дает прибыль. Мы же не могли пойти по этому пути.

Третья задача планирования — это не допускать диспропорций. Но так как хозяйство громадное, то прорывы все-таки могут иметь место. Поэтому нужно иметь большие резервы, не только фондов, но и рабочей силы.

Надо кое-что нового дать читателю, не повторять без конца о соотношении производительных сил и производственных отношений, это ничего не дает. Не перехваливать нужно наш строй и не приписывать ему тех достижений, которых нет. Стоимость существует, и дифференциальная рента существует, но не туда попадает.

Я задумывался о категории прибыли — отказать или оставить?

Реплика: Может быть, лучше взять слово «доход»?

Молотов⁸: Доход разный бывает.

Реплика: Может быть, социалистическое накопление?

Ответ: Когда прибыль еще не изъята, это не накопление. Прибыль получается в результате производства.

Вопрос: *Надо ли иметь в учебнике, что в социалистическом обществе существует прибавочный продукт? По этому поводу были разногласия в комиссии.*

Молотов: *Нужно приучить рабочих, чтобы они знали, что они работают на все общество, а не только на свою семью.*

Ответ: Без прибавочного продукта нового строя не построишь. Нужно, чтобы рабочий понимал, что при капитализме их интересует то, что они должны получить, а при социализме он заботится о своем обществе и это воспитывает рабочего. Доход остается, он приобретает другой характер. Прибавочный продукт есть, но он идет не эксплуататору, а на рост благосостояния народа, на усиление обороны и т. д. Прибавочный продукт преобразуется.

У нас распределение происходит по труду. У нас есть квалифицированный и неквалифицированный труд. Что такое труд инженера? Это помноженный простой труд. Доходы у нас распределяются по труду. Не может быть, чтобы это распределение происходило без закона стоимости. Думаем, что все хозяйство ведется по плану, а получается не всегда так. У нас тоже много стихийного. Мы сознательно, а не в порядке стихийном калькулируем по закону стоимости. У них закон стоимости действует стихийно, несет разрушения, требует огромных жертв. У нас характер закона стоимости меняется, приобретает другое содержание, другую форму. Мы сознательно, не стихийно определяем цены. У Энгельса говорится о скачке. Рискованная формула, но ее можно принять, если правильно понимать скачок из царства необходимости в царство свободы. Мы должны понимать свободу воли, как осознанную необходимость, когда скачок означает переход от стихийной неизбежности к осознанной необходимости. У них закон стоимости действует стихийно, приносит большие разрушения. А мы должны направлять так, чтобы жертв было меньше. Необходимость, вытекающая из действия закона стоимости, должна быть использована сознательно.

Вопрос: В комиссии были недоумения, была дискуссия, есть ли товар в советском хозяйстве. Автор вопреки мнению большинства комиссии говорит всюду не о товаре, а о продукте.

Ответ: Раз у нас есть денежное хозяйство, то есть и товар. Все категории остались, но другой характер приобрели. Деньги не служат у нас орудием эксплуатации, а они у нас приобретают другое содержание

Вопрос: До сих пор закон стоимости толковали у нас как закон стихийного рынка, определяющий и стихийное распределение рабочей силы.

Ответ: Это неправильно. Нельзя суживать постановку вопроса. Троцкий неоднократно сводил деньги к тому, что это средство калькуляции, он на этом настаивал и до перехода к нэпу, и после перехода к нему. Это неправильно. Мы ему отвечали: когда рабочий покупает что-либо, разве он калькулирует деньгами или, что-нибудь другое делает? Ленин на Политбюро не раз указывал, что такая постановка вопроса неправильно, что нельзя сводить роль денег к средству калькулирования.

Реплика: Смущает термин — прибавочный продукт в социалистическом обществе.

Ответ: Наоборот, надо приучить рабочего к тому, что прибавочный продукт необходим нам, ответственности будет больше, рабочий должен понять, что производит он не только для себя и своей семьи, но также и для того, чтобы создать в стране резервы, чтобы укрепить оборону и т. д.

Реплика: Маркс не писал в «Критике Готской программы» о прибавочном продукте.

Ответ: Если хотите на все искать ответов у Маркса, пропадете. Вы имеете такую лабораторию как СССР, который существует больше 20 лет, а думаете, что Маркс должен был знать больше вас о социализме. Не предусмотрел, видите ли, Маркс в «Критике Готской программы»! Надо самим головой работать, а не нанизывать цитаты. Новые факты есть, новая комбинация сил, извольте головой работать.

О заработной плате и трудоднях

Несколько слов о заработной плате, о трудоднях, о доходах рабочего, крестьянина и интеллигенции. В учебнике не учтено, что люди работают не только потому, что у власти стоят марксисты и хозяйство плановое, но и потому, что они заинтересованы, что мы цепляем за интерес. Рабочие не идеалисты и не идеальные люди. Некоторые думают, что можно вести хозяйство на основе уравниловки. Были такие теории: коллективная заработная плата, коммуны на производстве. Этим производство не двинешь вперед. Рабочий у нас выполняет и перевыполняет планы потому, что у нас есть сдельщина для рабочих, премиальная система руководящего состава, премии для крестьян, которые лучше работают. Недавно приняли закон для Украины.

Я расскажу вам два случая: в угольной промышленности несколько лет тому назад положение сложилось такое, что люди, работающие на поверхности, получали больше, чем работающие под землей. Инженер, сидевший в канцелярии, получал раза в полтора больше, чем те, которые работали в шахте. Верхушка, хозяйственники хотят подтянуть к себе лучшие инженерные кадры, чтобы они сидели у них под боком. Для того, чтобы дело пошло, нужно, чтобы люди были заинтересованы. Когда подняли заработную плату на подземных работах, тогда дело пошло. Вопрос о заработной плате — это главное дело.

Возьмите другой пример: хлопковое производство. 4 года как оно непрерывно идет в гору, и это потому, что пересмотрен порядок премирования. Чем больше с единицы площади собирают, тем больше получают. Получилась заинтересованность.

Закон о премировании колхозников на Украине имеет исключительное значение. Людей заинтересуйте и люди двинутся вперед, будут поднимать свою квалификацию, работать лучше, наглядно увидят, что им это больше дает.

Было время, когда интеллигента и квалифицированного рабочего считали изгоями. Это была наша глупость, тогда не было серьезной постановки производства.

Вот говорят о шести условиях Сталина. Подумаешь, новость. В них сказано то, что во всем мире знают, а у нас забыли. Сдельщина для рабочих, премия для инженерно-технического персонала, премии для колхозников — вот рычаги развития промышленности и сельского хозяйства. Используйте эти рычаги, и не будет границ росту производства, а без этого ничего не выйдет. Энгельс напутал тут здорово. Одно время хвастали у нас тем, что техники, инженеры будут получать не больше квалифицированных рабочих. Энгельс ни черта не понимал в производстве и запутал нас. Это так же нелепо, как мнение другое: будто руководителей надо менять каждый раз. Если бы пошли по этому пути, пропало бы все. Хотите перескочить прямо в коммунизм. Маркс и Энгельс писали, имея в виду полный коммунизм. Переход от социализма к коммунизму страшно сложная штука. Социализм у нас еще не вошел в плоть и кровь, еще социализм наладить надо, еще распределение по труду как следует не налажено.

У нас грязь на заводах, а желаем прямо в коммунизм. А кто вас пустит? В хламе тонут, а желают в коммунизм. На одном крупном заводе два года тому назад развели курятник, гусей. Куда это годится? Грязных людей в коммунизм не пустят. Надо перестать быть свиньей, а потом толковать о том, чтобы пускать в коммунизм. А Энгельс хотел прямо в коммунизм, увлекся.

Молотов: на 333 стр. написано: «решающее преимущество артели заключается в том, что она правильно сочетает личные интересы колхозников с их общественными интересами, удачно приспособливает личные интересы колхозников к общественным интересам». Такая постановка вопроса — уход от вопроса. Что такое правильное сочетание личных интересов колхозников с общественными, что значит «удачно приспособливает личные интересы колхозников к общественным интересам»? Это пустая фраза, конкретного существа здесь нет. Получается нечто вроде того, что все существующее разумно. Между тем, это далеко не так. Принципиально мы правильно решили эти вопросы, но практически очень много неправильного и неудачного. Это надо объяснить. На первое место надо поставить общественное хозяйство.

Необходимо также поставить вопрос о сдельщине в заработной плате. Когда-то этот вопрос был очень сложным, сдельной системы не понимали, приехавшие рабочие делегации, например, французские синдикалисты ставили вопросы, почему мы поддерживаем сдельщину и премиальную систему, ведь в условиях капитализма рабочие борются против этого. Теперь все понимают, что без прогрессивки и без сдельщины не было бы ни стахановцев, ни ударников. Принципиально этот вопрос ясен, но на практике у нас бесконечные безобразия. В 1940 г. приходится возвращаться и повторять решения 1933 г. Стихия тянет в другую сторону. Верхушка хочет иметь хороших инженеров у себя под боком. Мы не выросли до того, чтобы быть такими чистенькими, как хотелось бы быть. Вы слишком приукрашиваете нашу действительность, а мы отнюдь не стали еще такими чистенькими, как хотелось бы быть. Надо критиковать нашу практику.

О фашизме

Еще несколько замечаний о фашистской философии. Они пишут, будто у них социализм. Раскрыть это надо экономически. Вот Гитлер⁹ говорит: «государство, народ! наши капиталисты получают только 8%, хватит с них!». Надо постановку этого вопроса связать с освещением вопроса о конкуренции и анархии производства, с попытками капиталистов избавиться от конкуренции с теорией ультраимпериализма. Надо показать, что они обречены. Они пропагандируют корпоративный строй, будто он над рабочим классом и над капиталистом, и государство якобы заботится и думает о рабочих. Они даже там арестуют отдельных капиталистов (правда, Тиссен¹⁰ сбежал). Надо сказать, что во

всем этом больше демагогии, что это давление буржуазного государства на отдельных буржуев, которые не хотят подчиняться государственной классовой дисциплине. Обо всем этом надо один раз сказать в рубрике о картелировании и неудачных попытках планирования. Второй раз скажите об этом в разделе — Социализм. У вас, господа фашисты, кому принадлежат средства производства? Отдельным капиталистам и группам капиталистов и потому у вас настоящего планирования не может быть, будут лишь огрызки, ибо хозяйства распределены между группами владельцев.

Вопрос: Употреблять ли термин фашисты?

Ответ: Называйте их так, как они сами себя называют — итальянские фашисты, германские национал-социалисты.

Я принимал в этом кабинете Уэллса¹¹, он мне говорил, что он не за то, чтобы рабочие были у власти, и не за то, чтобы капиталисты были у власти. Он за то, чтобы руководили инженеры. Он говорил, что он за Рузвельта¹², которого хорошо знает и отзываясь о нем, что это честный человек, преданный рабочему классу человек¹³. Идейки о примирении классов у мелкой буржуазии имеются, они распространены. Эти идейки приобрели особый оттенок у фашистов.

Кстати, и в том месте, где говорится об утопистах. Надо и здесь также критически сказать об идее примирения классов. Есть, конечно, разница между постановкой вопроса у утопистов и фашистов, разница в пользу утопистов, но обойти эту идею нельзя. Оуэну¹⁴ было бы обидно, если [бы] его поставили в один ряд с фашистами, но и Оуэна критиковать надо.

Стиль ругательный из всей книги надо изъять. Руганью не убеждают, скорее даже будут обратные результаты, читатель будет настораживаться: раз автор ругается, значит, у него не все чисто».

Надо писать так, чтобы не получалось, что у них все плохо, а у нас все хорошо, не при[у]крашивать все.

Реплика: Здесь написано, что государство чуть ли не каждому устанавливает план.

Ответ: Чепуха это. Вообще много мудрствования в разделе о социализме. Надо попроще писать.

Вопрос: Правильно ли название главы — «Подготовка капиталистического способа производства». Получается оттенок, как будто бы сознательно его подготовили.

Ответ: Это терминологический вопрос. Можно вполне употреблять слово — подготовлен. Речь идет о зарождении, возникновения и о создании предпосылок.

Кстати, еще один вопрос о подготовке социалистического способа производства. Здесь сказано, что социализм не возникает в недрах капитализма. Вопрос нужно разъяснить, что материальные предпосылки в недрах капитализма возникают, что объективные и субъективные предпосылки создаются при капитализме. Не нужно забывать, что мы вышли из капитализма.

АРАН. Ф. 1705 (К.В.Островитянов). Оп. 1. Д. 166. Л. 1—13. Машинопись.

№2

Запись беседы от 22 февраля 1950 г. в 23 ч. 15 м. вечера

Имеются два варианта макета учебника политической экономии. Однако, нет принципиальных расхождений между двумя вариантами в подходе к вопросам политической экономии и в трактовке этих вопросов. Следовательно, нет основания для двух вариантов. Есть вариант Леонтьева и этот вариант надо взять за основу.

В учебнике надо дать конкретную критику современных теорий американского империализма. По этому вопросу печатались статьи в «Большевике» и в «Вопросах экономики».

Неграмотные в экономическом отношении люди не проводят различий между Китайской Народной Республикой и народными демократиями стран Центральной и Юго-Восточной Европы, допустим, Польской Народно-Демократической Республикой. Между тем, это вещи разные.

Что значит народная демократия? Она включает, по крайней мере, такие признаки: 1) политическая власть в руках пролетариата, 2) национализация промышленности, 3) руководящая роль коммунистических и рабочих партий, 4) строительство социализма не только в городе, но и в деревне. В Китае не приходится говорить о строительстве социализма ни в городе, ни в деревне. Некоторые предприятия национализированы, но это капля в море. Основная масса промышленных товаров для населения производится ремесленниками. Ремесленников в Китае около 30 мил. Имеются серьезные различия между странами народной демократии и Китайской Народной Республикой: 1) в Китае существует демократическая диктатура пролетариата и крестьянства, примерно то, о чем большевики говорили в 1904—1905 гг., 2) в Китае был гнет иностранной буржуазии, поэтому национальная китайская буржуазия отчасти революционна; ввиду этого допустима коалиция с национальной буржуазией, в Китае у коммунистов существует блок с буржуазией. Это не противоположно, у Маркса в 1848 г. тоже был блок с буржуазией, когда он редактировал «Новую Рейнскую газету», но это было не долго, 3) в Китае еще стоит задача расправиться с феодальными отношениями; в этом отношении Китайская революция напоминает Французскую буржуазную революцию 1789 г., 4) Особенность Китайской революции состоит в том, что во главе государства стоит коммунистическая партия.

Поэтому можно говорить о том, что в Китае имеется народно-демократическая республика, находящаяся пока на первом этапе ее развития.

Путаница в этом вопросе объясняется тем, что наши кадры не имеют глубокого экономического образования.

Выносятся решение поручить комиссии в составе гг. Маленкова, Леонтьева, Островитянова и Юдина в месячный срок произвести доработку макета учебника.

АРАН. Ф. 1705. Оп. 1. Д. 166. Л. 29—30. Машинопись.

№3

Запись беседы 24 апреля 1950 г. в 23 ч.¹⁵

Я хотел бы сделать некоторые критические замечания по новому макету учебника политической экономии.

Я прочел около 100 страниц, относящихся к докапиталистическим формациям и к капитализму. Смотрел немного и раздел «Социализм». Но о социализме скажу в другой раз. Сегодня хочу отметить некоторые недостатки, касающиеся разделов о капитализме и докапиталистических формациях. Работа комиссии пошла по неправильному пути. Я говорил, что нужно взять первый вариант макета учебника за основу. А это, очевидно, поняли так, что учебник не нуждается ни в каких особых поправках. Это неверно. Требуются очень серьезные поправки.

Первый и главный недостаток учебника, изобличающий полное непонимание марксизма, заключается в том, что здесь неправильно изложен вопрос о мануфактурном и машинном периодах капитализма. Раздел о мануфактурном периоде капитализма раздут, ему посвящено 10 страниц и поставлен выше машинного периода. Машинного периода капитализма в учебнике, по сути дела, нет, он исчез.

Машинный период не выделен в особую главу, его дали на нескольких страничках в главе «Капитал и прибавочная стоимость». Возьмите «Капитал» Маркса. В «Капитале» мануфактурный период капитализма занимает 28 страниц, а машинному периоду отведена большая глава — 110 страниц. Да и в

других главах Маркс много говорит о машинном периоде капитализма. Такой марксист как Ленин в работе «Развитие капитализма в России» уделил главное внимание машинному периоду. Без машины нет капитализма. Машины — основная революционизирующая сила, которая преобразовала общество. В учебнике не показано, что такое система машин, о системе машин сказано буквально одно слово. Потому вся картина развития капитализма получила искаженное освещение.

Мануфактура зиждется на ремесленном, ручном труде. Машина отмечает ручной труд. Машинное производство — это крупное производство, основанное на системе машин.

Надо иметь в виду, что наши кадры, наша молодежь — это люди, имеющие 7 [-ми] и 10-летнее образование. Они интересуются всем. Могут заглянуть в «Капитал» Маркса, в труды Ленина, они спросят: почему изложено не так, как у Маркса и Ленина? Это — главный недостаток. Надо излагать историю капитализма по Марксу и Ленину. В учебнике необходима специальная глава о машинном периоде, а главу о мануфактуре следует сжать.

Второй крупный недостаток учебника состоит в том, что в нем не дается анализ заработной платы. Главные вопросы не освещены. Заработная плата дается в разделе о домонополистическом капитализме только по Марксу. Нет заработной платы в условиях монополистического капитализма. После Маркса прошло много времени.

Что такое заработная плата? Это прожиточный минимум плюс некоторые сбережения. Надо показать, что такое прожиточный минимум, номинальная и реальная заработная плата, показать это живо и убедительно. Мы воюем теперь с капитализмом на базе заработной платы. Возьмите живые факты современной жизни. Во Франции, где падающая валюта, получают миллионы, а купить на них ничего нельзя. Англичане кричат, что у них самый высокий уровень заработной платы и дешевые товары. При этом скрывают, что заработная плата может быть высокой и все же она не обеспечивает даже прожиточного минимума, не говоря уже о сбережениях. В Англии цены на некоторые продукты, например, на хлеб, на мясо, низкие, но рабочий получает эти продукты по норме в ограниченном количестве. Остальные продукты он покупает на рынке по вздутым ценам. Там имеется множественность цен. Американцы кичатся высоким уровнем жизни, но по их собственным данным 2/3 рабочих не имеет прожиточного минимума. Все эти плутни капиталистов, их надо разоблачить. Надо на конкретных фактах показать тем же английским рабочим, которые давно живут за счет сверхприбылей и колоний, что падение реальной заработной платы при капитализме является аксиомой.

Мы могли бы сказать им, что у нас во время гражданской войны все были миллионерами. В годы этой войны у нас были самые низкие цены, хлеб продавали по рублю за килограмм, но продукты были нормированы.

У нас весь расчет заработной платы строится иначе. Но надо на конкретных фактах показать положение с реальной заработной платой у нас. Это имеет большое революционное, пропагандистское значение.

Было бы правильно в разделе о монополистическом капитализме вернуться к вопросу о заработной плате и показать это по-настоящему.

В макете учебника большая глава посвящена первоначальному накоплению. Об этом можно сказать кратко, на двух страницах. Здесь рассказывается, как какая-то герцогиня сгоняла с земель крестьян. Кого удивишь теперь этим? Вещи же более важные упущены. Эпоха империализма дает куда более яркие факты.

О плане построения книги. Раздел о капитализме следует разбить на две части: под буквой А — дать домонополистический капитализм и под буквой Б — монополистический капитализм.

Теперь о предмете политической экономии. В учебнике получается не определение предмета политической экономии, а скорее введение. Есть же разница

между определением предмета политической экономии и введением. В этом отношении второй вариант ближе к теме, хотя здесь тоже получается введение. Тут разъясняются некоторые экономические термины Маркса. Это подводит читателя к усвоению экономических трудов Маркса и Ленина.

Пишут, что политическая экономия изучает производственные отношения. Но это не всем понятно. Говорят, что политическая экономия изучает отношения производства и обмена. Это неправильно. Возьмите обмен. При первобытнообщинном строе обмена не было. Не развит он был и при рабовладельческом строе. Термин обращение также не годится. Все это не совсем подходит и для социализма. Надо сказать: политическая экономия рассматривает производство и распределение материальных благ. Это применимо ко всем периодам. Производство — это отношение людей к природе, а распределение — куда идут произведенные блага, это чисто экономическая сторона.

В учебнике нет перехода от предмета политической экономии к первобытнообщинному строю. Маркс начинает «Капитал» с товара. А вы почему начинаете с первобытнообщинного строя? Это нужно объяснить.

Существуют два метода изложения: один метод — аналитический, абстрактный. При этом методе изложение начинается с общих, абстрактных понятий с привлечением исторического материала. Такой метод изложения (его придерживался и Маркс в «Капитале») рассчитан на более подготовленных людей. Другой метод — исторический. Он дает освещение исторического развития различных экономических систем и раскрывает общие понятия на историческом материале. Хотите, чтобы люди поняли теорию прибавочной стоимости, — изложите вопрос с самого зарождения прибавочной стоимости. Исторический метод рассчитан на людей менее подготовленных. Он является более доступным, так как исподволь подводит читателя к пониманию законов экономического развития. (*Читает определение аналитического и исторического методов*).

В учебнике использована схема Энгельса о дикости и варварстве. Это абсолютно ничего не дает. Чепуха какая-то! Энгельс здесь не хотел расходиться с Морганом¹⁶, который тогда приближался к материализму. Но это дело Энгельса. А мы тут причем? Скажут, что мы плохие марксисты, если не по Энгельсу излагаем вопрос? Ничего подобного! Получается большое нагромождение: каменный век, бронзовый век, родовой строй, матриархат, патриархат, а тут еще дикость и варварство. Это только путает читателя. Дикость и варварство — это презрительные названия со стороны «цивилизованных».

В учебнике много болтовни, пустых, ненужных слов, много исторических экскурсов. Я прочитал 100 страниц и страниц 10 вычеркнул, но можно вычеркнуть еще больше. В учебнике не должно быть ни одного лишнего слова, изложение должно быть скульптурно отточено. А тут в конце разделов какие-то выходы против империалистов: вот де вы, империалисты — подлецы, вводите рабство, крепостничество. Это все комсомольские штучки, плакат. Это отнимает время и засоряет головы. Нам нужно воздействовать на умы людей.

О Томасе Море¹⁷ и Кампанелле¹⁸ говорится, что они были одиночками, что они не связывались с массами. Просто смешно. Разве в этом дело? Ну, а если бы они связались с массами, что из этого получилось бы? Тот уровень развития производительных сил требовал имущественного неравенства. Это неравенство никак нельзя было тогда уничтожить. Утописты не знали законов общественного развития. Тут дается идеалистическая трактовка.

Нужно, чтобы наши кадры хорошо знали марксистскую экономическую теорию.

Первое, старшее поколение большевиков было теоретически подковано. Мы зубрили «Капитал», конспектировали, спорили, друг друга проверяли. В этом была наша сила. Это нам очень помогло.

Второе поколение менее подготовлено. Люди были заняты практической работой, строительством. Марксизм изучали по брошюрам.

Третье поколение воспитывается на фельетонах и газетных статьях. У них нет глубоких знаний. Им надо дать пищу, которая была бы удобоварима.

Большинство из них воспиталось не на изучении работ Маркса и Ленина, а на цитатах.

Если дело дальше так пойдет, то люди могут выродиться. В Америке рассуждают: все решает доллар, зачем нам теория, зачем наука? И у нас так могут рассуждать: зачем нам «Капитал», когда социализм строим. Это грозит деградацией, это — смерть. Чтобы этого не было даже в частностях, нужно поднять уровень экономических знаний.

Нынешний объем учебника не подходит, он разбух до 766 страниц. Надо, чтобы было не более 500 страниц, из них около половины на досоциалистические формации и половина на социализм.

У авторов первого варианта учебника нет заботы, чтобы разъяснить термины Маркса, которые встречаются в «Капитале». Наиболее употребительные термины Маркса и Ленина надо вводить с самого начала, чтобы подвести читателя к восприятию «Капитала» и других трудов Маркса и Ленина.

Плохо, что в комиссии нет споров, нет драки по теоретическим вопросам. Имейте в виду, что вы делаете историческое дело. Читать учебник будут все. 33-й год существует советская власть, а у нас нет книги по политической экономии. Ее все ждут.

В литературном отношении учебник очень плохо обработан, много болтовни, много экскурсов в гражданскую историю и историю культуры. Это же не учебник по истории культуры. Поменьше исторических экскурсов, прибегать к ним следует только в случае необходимости иллюстрации теоретических положений.

Возьмите «Капитал» Маркса, «Развитие капитализма [в России]» Ленина и руководствуйтесь ими в работе.

Когда учебник будет готов, мы поставим его на суд общественного мнения.

Еще одно замечание. В учебнике рассмотрение капитализма ведется только по линии промышленности. А надо иметь в виду общенародное хозяйство. У Маркса в «Капитале» тоже излагаются главным образом вопросы промышленности. Но перед нами стояла другая задача. Ему надо было разоблачить капитализм, вскрыть язвы капитализма. Маркс понимал значение народного хозяйства в целом. Это видно из того, какое значение он придавал экономической таблице Кенэ¹⁹. Нельзя ограничиваться изложением вопросов сельского хозяйства только в главе о земельной ренте.

Мы не только разоблачили капитализм, мы его свергли и стоим у власти. Мы знаем, какой удельный вес и значение в народном хозяйстве имеет сельское хозяйство.

Как у Маркса, так и в нашей программе сельскому хозяйству недостаточно уделено внимания. Это надо исправить.

Надо брать законы народного хозяйства в целом. Не пренебрегать аграрными отношениями при капитализме и социализме.

АРАН. Ф. 1705. Оп. 1. Д. 166. Л. 36—43. Машинопись.

№4

Запись беседы 30 мая 1950 г.

Начало беседы 19 часов — окончание 20 часов.

Как вы думаете представлять текст по домонополистическому капитализму? По главам?

По отдельным главам ничего не выйдет. Нужна общая картина. Поэтому я просил представить все главы сразу. Нельзя рассматривать по отдельной главе. Необходимо изобразить домонополистический капитализм в целом и тут же дать обзор соответствующих экономических воззрений, изложить ту критику, которую Маркс дал предшествующей политической экономии.

По плану раздела «Домонополистический капитализм»: как вы предполагаете дать первоначальное накопление — отдельной главой?

Ответ: Нет, это войдет в главу о возникновении капитализма.

В плане у вас намечено изложить вопрос «Торговый капитал и торговая прибыль» только в XIII главе, после того, как дана характеристика промышленного капитала. Исторически это неверно. Анализ торгового капитала надо дать впереди. Я бы поместил тему о торговом капитале перед возникновением капиталистического способа производства. Торговый капитал предшествует промышленному капиталу. Торговый капитал стимулировал возникновение мануфактуры.

Замечание: Мы здесь предполагаем рассмотреть торговый капитал и торговую прибыль в плане распределения прибавочной стоимости при капитализме, а в главе о феодализме говорится о роли торгового капитала в тот период.

Тогда заголовок неудачный, тогда назовите главу «Торговая прибыль», иначе вас могут понять так, что торговый капитал только появляется в период машинного производства, а это исторически неверно.

Вообще вы избегаете историзма в учебнике. Во введении сказали, что изложение будет вестись историческим методом, а сами избегаете историзма. Историзм нужен в этом учебнике, без этого нельзя. Никто у вас не поймет, почему торговый капитал поставлен после рассмотрения машинного периода капитализма.

Тон в главе о феодализме взят у вас неправильный, базарно-популярный тон, как дедушка ребятишкам рассказывает. Здесь все откуда-то появляется: феодал появляется, торговец появляется, скупщик, как куклы на сцене.

Вы должны представлять себе аудиторию, для которой пишете. Надо иметь в виду не пригостишек, а людей, которые 8—10 классов окончили. А вы тут разъясняете такое слово, как регламентация, думаете, что без разъяснения этого не поймут. Тон взяли неправильный, излагаете, как будто сказки рассказываете.

В главе о феодализме вы пишете, что город вновь отделяется от деревни. Первый раз город отделился от деревни в рабовладельческом обществе, второй раз — при феодализме. Это чепуха. Как будто вместе с рабством погибли и города.

Города возникли при рабстве. В период феодализма города остались. Правда, в первое время города развивались слабо, а затем города сильно выросли. Отделение города от деревни осталось. В связи с открытием Америки и расширением рынков в городах развивалась торговля, накапливались большие богатства.

В главе о феодализме ничего не сказано об открытии Америки. Очень мало сказано о России. Придется о России больше сказать, начиная с феодализма. В главе о феодализме надо осветить феодальный период в России, вплоть до отмены крепостного права.

При феодализме были очень крупные по тому времени города: Генуя, Венеция, Флоренция. При феодализме торговля достигла больших размеров. Флоренция могла дать три очка вперед Древнему Риму.

При рабовладельческом строе возникли крупные города, крупное производство. Пока был рабский труд, дешевый труд, могло быть крупное производство, крупные латифундии. Как только не стало рабского труда, крупное производство, латифундии начали дробиться. Прежней бойкой городской жизни уже не было. Но города остались, жили. Торговля шла, корабли были на 150 весел.

У некоторых историков получается так, что Средние века представляли собой деградацию по сравнению с рабством, что движения вперед не было. Но это неверно.

В главе о феодализме вы даже не сказали, какой труд является основой феодального общества. А надо показать, что в Древнем мире основой был рабский труд, а при феодализме крестьянский.

Когда распались крупные латифундии рабовладельческого строя, пало рабство, рабов не стало, а крестьянин остался. И при рабстве были крестьяне, но

их было мало, и они находились под постоянной угрозой превращения в рабов. Римскую империю завоевали так называемые «варварские» племена. Феодализм возник, когда столкнулись два общества: с одной стороны — Римская империя и, с другой стороны, «варварские» племена, которые воевали против Рима. У вас этот вопрос обойден, «варварские» племена даже не названы. Что это были за племена? Там были немцы, славяне, галлы и другие. У этих племен ко времени завоевания Рима был общинный строй. Особенно крепким он был у немцев с их маркой. Сельская община стала спариваться с тем, что осталось от рабовладельческого Рима, от Римской империи. Римская империя проявила большую живучесть. Сначала она распалась на две части: Западную и Восточную империи. Уже после того, как Западная Римская империя погибла, Восточная Римская империя долго существовала.

Надо ясно и четко сказать, что при феодализме главной основой существования общества стал крестьянский труд.

Мы всегда говорим, что в недрах феодализма зародился капитализм. Это совершенно бесспорно и надо показать исторически, как это произошло. Не чувствуется, что в недрах феодализма появился капитализм. У вас здесь нет открытия Америки. А ведь открытие Америки произошло в Средние века, до буржуазных революций. Искали морской путь в Индию, а натолкнулись на новый континент. Но не это существенно. Важно, что в огромной степени выросла торговля, расширился рынок. Так были созданы условия, когда первые капиталистические мануфактуристы сумели разломать цеховой строй. Появился большой спрос на товары, возникла мануфактура, чтобы этот спрос удовлетворить. Так возник капитализм. Все это отсутствует в главе о феодальном строе. Учебник написать не простое дело. Надо больше вдумываться в историю. К написанию главы о феодализме халтурно отнеслись. Привыкли так лекции читать, тяп-ляп. Там вас слушают, но никто не критикует.

Учебник пишется для миллионов людей, его будут читать и изучать не только у нас, но и во всем мире. Его будут читать американцы, китайцы, его будут изучать во всех странах. Надо иметь в виду аудиторию более квалифицированную.

Рабовладельческий строй — первое классовое общество. Это самое интересное общество до капитализма. Язвы классового общества доведены в нем до предела. Теперь, когда капитализму становится туго, он обращается к приемам рабовладельцев. В Древнем мире велись войны, чтобы добывать рабов. А Гитлер в наше время начал войну, чтобы поработить другие народы, в особенности народы Советского Союза. Это был тоже поход за человеком. Гитлер везде понабрал рабов. Гитлер перевез в Германию миллионы иностранных рабочих, там были итальянцы, болгары, жители других стран. Он хотел восстановить рабство, но ему это не удалось. Выходит, что когда плохо становится капитализму, он обращается к старым, наиболее свирепым рабовладельческим методам.

Буржуазные учебники на все лады разглагольствуют о демократическом движении в древнем мире, восхваляют «золотой век Перикла²⁰». Надо показать, что демократия в рабовладельческом мире была демократией рабовладельцев.

Я вас очень прошу отнестись к учебнику серьезно. Если материала не знаете, изучайте по книгам, по источникам, спросите, кого нужно. Учебник будут все читать. Он будет образцом для всех. Надо переделать главу о феодальном строе. Надо показать, как возник феодальный строй. Снята была рабовладельческая верхушка. Отпало рабство. Осталась земля, осталось ремесло, остались колонии²¹, крестьянский труд. Остались города, они расцвели в конце Средних веков.

Капиталистический период следует начинать с буржуазных реформ — в Англии, во Франции, с крестьянской реформы в России. К этому времени капитализм имел уже фундамент в недрах феодализма.

Лучше часть материалов о возникновении капитализма перенести в главу о феодализме.

Надо показать роль и значение государственной власти в период феодализма. Когда Римской империи не стало, власть стала децентрализоваться, как и хозяйство. Феодалы друг с другом воевали. Образовались мелкие княжества. Государственная власть стала фиктивной. У каждого помещика свои таможи завелись. Понадобилось централизовать власть. Позднее она приобрела действительную силу, когда стали складываться национальные государства на основе возникновения национального рынка. Развитие торговли требовало национального рынка. А у вас тут ни слова не сказано о национальном рынке. Феодалы мешали торговле. Они огородили себя разными пошлинами, тарифами. Надо коротко, два слова хотя бы обо всем этом сказать.

Феодальный строй более близкий к нам — вчера был. В главе следует сказать о России, о крестьянской реформе, как освобождали крестьян — с землей, или без земли. Помещики боялись, что освобождение крестьян произойдет снизу, поэтому государство провело реформу сверху. У нас крепостной строй кончился к моменту крестьянской реформы, во Франции — к буржуазной революции.

В главе излагаются правильные положения. Но все это разбросано, не собрано, нет последовательности. самого основного не сказано: какой труд представлял главную основу феодального строя.

Приведена цитата из Ильича о том, что крепостнический строй держался на дисциплине палки²². Эта цитата вырвана из контекста. Ленин много внимания уделяет экономической стороне вопроса. Нельзя 600—700 лет держать людей под палкой. Главное не в палке, а в том, что земля была у помещиков. Земля была основой, а палка дополнением. Берете цитаты из Маркса и Ленина, не вдумываясь, в какой связи была высказана та или иная мысль.

Не скупитесь насчет экономических воззрений. Знакомясь с этими воззрениями, читатель получает более конкретное представление об эпохе. Надо сказать о меркантилизме Кольбера²³. Внутри страны Кольбер тарифы снимал, а государство огораживал высокими тарифами, чтобы поощрить развитие мануфактур, развитие капитала. Меркантилизм был до буржуазной революции.

О демократическом движении в Греции и Риме мне пришлось сделать вставку, вписать вам страничку. В главе о рабстве не было даже критики буржуазных взглядов на демократическое движение в Греции и Риме. Это движение восхваляется не только в буржуазной литературе, но и в некоторых книгах у нас. Французские революционеры клялись именем Гракхов²⁴.

Надо излагать материал по историческому методу, раз вы взялись за это дело.

Не следует увлекаться стилем базарной пропаганды, популярным языком, а то получается, как будто дедушка рассказывает сказки.

У вас получается, что второй раз город от деревни отделяется. Отделение было, оно осталось, незачем снова отделяться. Старый город, при рабовладельческом строе, также не был оторван от деревни. Отделение города от деревни развилось дальше в конце Средних веков. Достаточно вспомнить такие города, как Венеция, Флоренция. Вспомните Ганзу. Какая у них была торговля, какие корабли! Торговый капитал играл большую роль. Короли находились в зависимости от крупных купцов.

Венеция заняла Константинополь. Наняли воинов и завоевали. Рамки торговли сильно раздвинулись. В недрах феодализма вырос сильный торговый класс. Он вышибал большие проценты. В Древнем мире было два крупнейших ростовщика — один хетт, имени не помню, и один финикийнин по имени Хирам²⁵. У них было много денег, и они деньгами ссужали даже государства. Но по сравнению с Фуггерами²⁶ оба они ничего не стоили.

Вопрос: В связи с Вашими указаниями, не следует ли вопрос о товаре частично изложить в разделе о феодализме, как это было в макете?

Конечно, о товаре лучше сказать в главе о феодализме, об отдельных элементах товара. А всю проблему о товаре в целом дать в разделе о капитализме. Ведь мы условились следовать историческому методу.

Маркс другим методом шел. Он вначале берет товар, как экономическую клеточку капитализма, и исследует его со всех сторон, переворачивает его на все стороны. А вы давайте вопрос о товаре частями. А в главах о капитализме итоги подведете. Это будет легче для усвоения. Нужно отдельными элементами давать теорию товара, по мере возникновения соответствующих отношений.

Вопрос: Поскольку мы даем экономические учения периода домонополистического капитализма, как нам быть с освещением работ Ленина? Куда их отнести?

В работе о домонополистическом капитализме следует разобрать работы Ленина вплоть до появления его книги об империализме, или точнее, до появления его статьи против Троцкого «О лозунге Соединенных Штатов Европы»²⁷. Здесь должны быть освещены экономические учения периода так называемого свободного капитализма, когда отдельные страны постепенно догоняли одна другую и занимали не занятые никем земли. Потом наступил новый период — период монополистического капитализма. Таким образом, изложение взглядов Ленина можно разделить на две части.

Идеология капитализма в домонополистический период совсем другая, чем в монополистический. Тогда буржуазия всячески охаживала феодализм, говорила о свободе, превозносила либерализм. Совсем другое получается при империализме, когда идеология капитализма отбрасывает всякие остатки либерализма и подбирает самые реакционные воззрения всех предыдущих эпох. Тут уже другая идеология.

Вопрос: Мы столкнулись также с таким вопросом: в разделе о домонополистическом капитализме мы освещаем ряд тем, к которым уже больше не возвращаемся в разделе об империализме, как например, земельная рента. Можем ли мы здесь давать конкретные фактические данные, касающиеся современного капитализма?

Ответ: Конечно, можно, ведь империализм это тоже капитализм.

Вопрос: В главе о машинном периоде нужно ли ограничиться паровой машиной, как у Маркса, или показать также дальнейшее развитие — двигатель внутреннего сгорания и электрический, без чего нет системы машин?

Ответ: Конечно, нужно сказать и о системе машин. Ведь Маркс писал в [18]60-ых годах, а с тех пор техника ушла далеко вперед. Придется главу о феодализме увеличить — страниц на 15—20.

Вопрос: Не сделать ли две главы: 1) основные черты феодального способа производства и 2) разложение феодального способа производства.

Это вы сами решайте, как найдете нужным. Главу о феодализме надо переделать примерно по такой схеме, по какой написана глава о рабстве.

В главе о феодализме следует упомянуть, какова была система хозяйства у «варварских» племен, надо показать, что произошло при встрече так называемых варварских племен и рабовладельческого Рима.

В начале феодализма не было закрепощения крестьян, а потом оно произошло. Надо показать, как складывались крепостнические отношения. Может быть, феодализм следует разбить на два периода: ранний и более поздний.

О мануфактуре не очень много толкуйте, это не самый интересный период капитализма. В мануфактуре техника старая, фактически это не что иное, как разбухшее ремесло. Качественно новое дает машина. О мануфактуре можно сократить, не очень увлекаться. Машинный период перевернул все.

Для написания глав о домонополистическом капитализме месячного срока недостаточно. Я думаю, что работа над учебником займет весь год. А может быть, кое-что и на будущий год перейдет. Это очень серьезное дело.

Мы думаем на учебнике поставить фамилии всех членов Комиссии и написать «Одобрено ЦК ВКП(б)».

№5

Беседа по вопросам политической экономии

(15 февраля 1952 г., начало беседы 22 ч. — конец беседы 23 ч. 10 мин.).

***Вопрос** (К.В.Островитянов): Можно ли опубликовать «Замечания по экономическим вопросам»²⁸ в печати? Можно ли использовать Ваши «Замечания» в научно-исследовательской, педагогической и литературной работе?*

Ответ: Публиковать «Замечания» в печати не следует. Дискуссия по вопросам политической экономии была закрытой, о ней народ не знает. Выступления участников дискуссии не публиковались. Будет непонятно, если я выступлю в печати со своими «Замечаниями».

Публикация «Замечаний» в печати не в ваших интересах. Поймут так, что все в учебнике заранее определено Сталиным. Я забочусь об авторитете учебника. Учебник должен пользоваться непререкаемым авторитетом. Правильно будет, если то, что имеется в «Замечаниях», узнают впервые из учебника.

Ссылаться в печати на «Замечания» не следует. Как же можно сослаться на документ, который не опубликован? Если Вам нравятся мои «Замечания», используйте их в учебнике.

Можно использовать «Замечания» в лекциях, на кафедрах, в политкружках, без ссылок на автора.

Если напечатано мало экземпляров, можно добавить еще, а в печати пока публиковать не следует. Выйдет учебник, пройдет еще годик-другой, тогда можно опубликовать и «Замечания». Можно будет включить их в один из томов сочинений.

***Вопрос** (К.В.Островитянов): В Ваших «Замечаниях по экономическим вопросам» говорится о потребительских товарах, а средства производства являются ли у нас товарами? Если нет, то как объяснить применение хозрасчета в отраслях, производящих средства производства?*

Ответ: Товары это то, что свободно продается и покупается, как, например, хлеб, мясо и т. д. Наши средства производства нельзя по существу рассматривать как товары. Это — не предметы потребления, поступающие на рынок, которые покупает, кто хочет. Средства производства мы собственно распределяем. Это не товар в общепринятом смысле, не тот товар, который существует в капиталистических условиях. Там средства производства являются товарами. У нас средства производства нельзя назвать товарами.

Наш хозрасчет не тот хозрасчет, который действует на капиталистических предприятиях. Хозрасчет при капитализме действует так, что нерентабельные предприятия закрываются. Наши предприятия могут быть очень рентабельными, могут быть и совсем нерентабельными. Но последние у нас не закрываются. Они получают дотации за счет бюджета. Хозрасчет у нас для учета, для калькуляции, для баланса. Хозрасчет применяется для контроля хозяйственных руководителей. Средства производства у нас фигурируют как товар формально. К области товарообмена относятся у нас предметы потребления, а не как средства производства

***Вопрос** (К.В.Островитянов): Правильно ли называть средства производства «товарами особого рода»?*

Ответ: Нет. Если товар, его надо продавать всем, его покупает кто хочет. Выражение «товары особого рода» не годится. Закон стоимости воздействует на производство средств производства через реализацию потребительских товаров. Закон стоимости нужен здесь для расчета, для баланса, для калькуляции, для проверки целесообразности действий.

***Вопрос** (К.В.Островитянов): Как понимать термины — общий кризис капитализма и кризисы мировой капиталистической системы хозяйства, это одно и то же?*

Ответ: Это одно и то же. Я подчеркиваю, что надо говорить о кризисе мировой капиталистической системы в целом. У нас часто берут одну страну,

что неверно. Раньше рассматривали состояние капиталистической экономики, исходя из положения одной страны — Англии. Теперь надо для оценки состояния капитализма брать не одну страну, а капиталистическую систему в целом. Экономика всех капиталистических стран тесно переплетена. Одни страны идут вверх за счет других. Надо учитывать ограниченность мирового капиталистического рынка. Например, США очутились в хорошем положении, устранив своих конкурентов — Германию и Японию. США надеялись вдвое поднять производство в силу своего монопольного положения. Но у них с удвоением производства не вышло, расчет провалился. Одна страна — США — выдвинулась, другие пошли назад. Но положение неустойчивое, в будущем соотношение изменится. Одна страна не может быть типичной для оценки капитализма. Неправильно одну страну брать, надо брать в целом весь капитализм. Я подчеркиваю: надо рассматривать мировую систему в целом, а у нас привыкли брать одну страну.

Вопрос (Д.Т.Шепилов): Можно ли считать правильной схему раздела «Социалистический способ производства», данную в «Предложениях» по проекту учебника?

Ответ: Со схемой, имеющейся в «Предложениях», согласен.

Вопрос (А.А.Аракелян²⁹): Как назвать те части национального дохода СССР, которые носили названия: «необходимый продукт» и «прибавочный продукт»?

Ответ: Понятия «необходимый и прибавочный труд», «необходимый и прибавочный продукт» не годятся для нашей экономики. Разве то, что идет на просвещение, на оборону, не есть необходимый продукт? Разве рабочий в этом не заинтересован? В социалистической экономике надо было бы различать, примерно, так: труд для себя и труд для общества. Тому, что раньше называлось в отношении социалистического хозяйства необходимым трудом, соответствует труд для себя, а тому, что раньше называлось прибавочным трудом, — труд для общества.

Вопрос (А.А.Аракелян): Правильно ли вместо понятия «преобразование» закона стоимости в СССР применять понятие «ограничение действия» закона стоимости?

Ответ: Законов науки нельзя создавать, уничтожать, отменять, изменять и преобразовывать. С законами надо считаться. Если нарушим закон, пострадаем. У нас есть распространенное мнение, что время законов прошло. Эта точка зрения встречается не только среди экономистов, но среди практиков и политиков. Это не соответствует понятию закона. Положение о преобразовании законов — это отвлечение от науки, это от обывательщины. Законы природы и общества преобразовывать нельзя. Если можно преобразовывать закон, то значит можно и отменить его. Если закон науки можно преобразовывать и отменить — значит «нам все нипочем». С законами надо считаться, овладевать ими и использовать их. Сферу их действия можно ограничить. Это и в физике, и в химии. Это относится ко всей науке. Надо говорить не о преобразовании закона, а об ограничении сферы его действия. Это будет и точнее, и научнее. Никаких неточностей в учебнике допускать нельзя. Мы выступаем перед всем миром с учебником политической экономии. Им будут пользоваться у нас и за рубежом.

Не мы ограничиваем законы, а существующие объективные условия. Когда сфера действия закона ограничена, закон выглядит иначе. Сфера закона стоимости у нас ограничена. Закон стоимости не вполне тот, каким он был при капитализме. Он не преобразован у нас, а ограничен в силу объективных условий. Главное — у нас отпала частная собственность, а рабочая сила не является товаром. Это объективные условия, вызвавшие ограничение сферы действия закона стоимости. Ограничение закона стоимости у нас происходит не потому, что мы так захотели, а потому, что такая необходимость, таковы благоприятные условия для этого ограничения. Эти объективные условия толкают нас на ограничение сферы действия закона стоимости.

Закон — это отображение объективного процесса. Закон отражает соотношение между объективными силами. Закон показывает соотношение между причинами и результатами. Если даны такое-то соотношение сил, такие-то условия, то неизбежно следуют определенные результаты. Это объективные условия, с которыми нельзя не считаться. Если некоторые условия отсутствуют, то и соответствующие результаты изменяются. У нас объективные условия изменились по сравнению с капитализмом (нет частной собственности, рабочая сила не товар), поэтому и результаты иные. Не преобразован у нас закон стоимости, а его сфера действия ограничена, в силу объективных условий.

Вопрос (В.И.Переслегин): Как понимать категорию прибыли в СССР?

Ответ: Нам нужна известная прибыль. Без прибыли мы не можем образовать резервы, накопление, обеспечить задачи обороны, удовлетворять общественные нужды. Здесь видно, что есть труд для себя и труд для общества. Само слово прибыль очень загажено. Хорошо было бы иметь какое-нибудь другое понятие. Но какое? Может быть — чистый доход? За категорией прибыли у нас скрывается совершенно другое содержание. У нас нет стихийного перелива капиталов, нет закона конкуренции. У нас нет стихийного закона максимальной прибыли, равно как и средней прибыли. Но без прибыли развивать наше хозяйство нельзя. Для наших предприятий достаточна и минимальная прибыль, а иногда они могут работать без прибыли за счет прибыли других предприятий. Мы сами распределяем наши средства. При капитализме могут существовать только прибыльные предприятия. У нас очень рентабельные, и малорентабельные, и вовсе нерентабельные предприятия. В первые годы наша тяжелая промышленность не давала прибыли, а потом начала давать. Вообще предприятия тяжелой промышленности на первых порах сами нуждались в средствах.

Вопрос (А.И.Пашков): Правильна ли позиция большинства участников экономической дискуссии по вопросу о связи советских денег с золотом? Некоторые сторонники меньшинства, отрицающие эту связь, утверждают, что в «Замечаниях по экономическим вопросам, связанным с ноябрьской дискуссией 1951 года» нет ответа на этот вопрос.

Ответ: Вы читали «Предложения»? В моих замечаниях сказано, что по остальным вопросам не имею замечаний к «Предложениям». Значит, я согласен с «Предложениями» по вопросу о связи наших денег с золотом.

Вопрос (А.И.Пашков): Правильно ли, что дифференциальная рента в СССР должна полностью изыматься государством, как это утверждают отдельные участники дискуссии?

Ответ: По вопросу о дифференциальной ренте я согласен с мнением большинства.

Вопрос (А.Д.Гусаков³⁰): Означает ли связь советских денег с золотом, что золото в СССР является денежным товаром?

Ответ: Золото у нас является денежным товаром. Раньше у нас с издержками по добыче золота было плохо, затем приняли меры по снижению издержек, стало лучше. Мы перешли к золотой основе. Мы ведем линию на то, чтобы золото было товаром и добьемся этого. Нет, конечно, надобности обменивать денежные знаки на золото. Этого сейчас нет в капиталистических странах.

Вопрос (Н.Н.Любимов³¹): Относятся ли советские государственные финансы к базису или к государственно-политической надстройке?

Ответ: Есть ли эта надстройка или базис? Вообще по вопросу о базисе и надстройке много наговорили. Есть люди, которые даже Советскую власть относят к базису.

Если в данном вопросе отойти от отвлекающей характеристики базиса и надстройки, то необходимо исходить из социалистической собственности. Бюджет наш коренным образом отличается от капиталистического. При капитализме каждое предприятие имеет свой бюджет, а государственный

бюджет охватывает гораздо более узкую область, чем наш государственный бюджет. Наш бюджет обнимает все доходы и расходы народного хозяйства. Он отражает состояние всего народного хозяйства, а не только управленческие расходы. Это бюджет всего народного хозяйства. Поэтому в наших финансах преобладают элементы базиса. Но имеются в них и элементы надстройки, например, управленческие расходы относятся к надстройке. Наше государство является руководителем народного хозяйства, у нас бюджет включает не только расходы по управленческому аппарату, но и расходы по всему народному хозяйству. Бюджет имеет элементы надстройки, но преобладают элементы экономики.

Вопрос (А.В.Бологов³²): Правильно ли, что сельскохозяйственная артель будет существовать в течение всего периода постепенного перехода от социализма к коммунизму, а сельскохозяйственная коммуна относится лишь ко второй фазе коммунизма?

Ответ: Вопрос праздный. Артель идет к коммуне, это ясно. Коммуна будет после того, как функции крестьянского двора по обслуживанию личных потребностей отпадут. С сельскохозяйственной коммуной торопиться не надо. Переход к коммуне требует разрешения массы вопросов, создания хороших столовых, прачечных и т. п. Сельскохозяйственные коммуны будут тогда, когда сами крестьяне убедятся в целесообразности перехода к ним. Второй фазе коммунизма не соответствует сельскохозяйственная артель, скорее всего, соответствует сельскохозяйственная коммуна. Артель требует товарооборота, пока, по крайней мере, она не допускает продуктообмена, тем более, что она не допускает прямого распределения. Продуктообмен — это все-таки обмен, а прямое распределение — это распределение по потребностям. Пока еще существует товарное производство, купля-продажа, с ними надо считаться. Артель связана с куплей-продажей, а прямое распределение будет на второй фазе коммунизма. Когда сельскохозяйственная артель перерастет в коммуны, трудно сказать. Нельзя точно сказать, что вторая фаза коммунизма уже начнется, когда появятся коммуны. Но и сказать, что без коммуны невозможно перейти ко второй фазе коммунизма, тоже рискованно.

Нельзя себе представлять переход ко второй фазе коммунизма — по-бытовому. Никакого особого «вступления» в коммунизм не будет. Постепенно, сами не замечая, мы будем въезжать в коммунизм. Это не «вступление в город», когда «ворота открыты — вступай». В настоящее время в некоторых колхозах колхозники уже стоят за то, чтобы освободиться от оков домашнего хозяйства, передать скот в колхозы, чтобы получать мясные и молочные продукты от колхоза. Но от птицы пока еще не отказываются. Это лишь отдельные факты, ростки будущего. Сейчас сельскохозяйственная артель вовсе не является оковами для развития хозяйства. На первой фазе коммунизма артель будет постепенно переходить к коммуне. Здесь нельзя провести резкой грани.

Надо колхозное производство постепенно приближать к общенародному. Тут масса сложных вопросов. Надо приучать колхозников, чтобы они больше думали об общественном деле. Сейчас колхоз ничего кроме своего хозяйства знать не хочет. Сейчас нет объединения колхозов в масштабе районов и областей. Не следует ли пойти здесь сверху на создание общесоюзного хозяйственного органа из представителей промышленности и сельского хозяйства, учитывающего продукцию как промышленности, так и колхозов, а потом перейти к распределению сначала лишь излишков продукции. Надо установить фонды, которые не распределяются, и фонды, подлежащие распределению. Нужно будет постепенно приучать колхозников к тому, чтобы думать об общенародных интересах. Но это долгий путь и не следует здесь торопиться. Торопиться некуда. Дела у нас идут хорошо. Цель правильная. Пути ясны, дорожки все указаны.

Вопрос (З.В.Атлас³³): Почему в «Замечаниях по экономическим вопросам, связанным с ноябрьской дискуссией 1951 года» термин «денежное хозяйство» заключен в кавычки?

Ответ: Раз есть товарооборот, должны быть деньги. В капиталистических странах и денежное хозяйство, в том числе банки, способствуют разорению трудящихся и обнищанию народа, обогащению эксплуататоров. Деньги и банки при капитализме служат средством эксплуатации. Наше денежное хозяйство не обычное, а отличное от капиталистического денежного хозяйства. У нас деньги и денежное хозяйство служат делу укрепления социалистического хозяйства. У нас денежное хозяйство является инструментом, который мы взяли и используем в интересах социализма. Кавычки для того, чтобы не спутать наше денежное хозяйство с денежным хозяйством при капитализме. Слова стоимость и форма стоимости приводятся мною без кавычек. Сюда же относятся деньги. Закон стоимости у нас многое определяет, косвенно влияет на производство, прямо — на обогащение. Но сфера его действия у нас ограничена. Закон стоимости не приводит к разорению. Самое трудное для капиталистов — это реализация общественного продукта, превращение товара в деньги. Она происходит со скрипом, сопровождается разорением трудящихся. У нас реализация происходит легко, идет гладко.

Вопрос (Г.А.Козлов³⁴): *В чем заключается содержание закона планомерного, пропорционального развития народного хозяйства?*

Ответ: Существует разница между законом планомерного развития народного хозяйства и планированием. Планы могут не учитывать того, что надо было учесть в соответствии с этим законом, с его требованиями. Если, например, планируется производство определенного количества автомобилей, но при этом не запланировано соответствующее количество тонкого листа, то в середине года автомобильные заводы станут. Если планируется производство определенного количества автомашин, но не запланировано производство соответствующего количества бензина, то это будет также означать нарушение связей между данными отраслями. В этих случаях закон планомерного, пропорционального развития народного хозяйства серьезно даст себя знать. Когда его не нарушают, он сидит спокойно и адрес его неизвестен — он везде, и он нигде. Вообще все законы дают себя знать, когда их нарушают, и это не сходит безнаказанно. Закон планомерного развития народного хозяйства выявляет несоответствие между отраслями. Он требует, чтобы все элементы народного хозяйства находились во взаимном соответствии, развивались в соответствии друг с другом, пропорционально. И допущенные прорехи в планировании закон планомерного развития народного хозяйства поправляет.

Вопрос (М.И.Рубинштейн³⁵): *Как понимать в настоящее время основную экономическую задачу СССР? Нужно ли нам при определении этой задачи исходить из капиталистического производства на душу населения в размерах 1929 года или нужно брать для сравнения современный уровень капиталистического производства, который, например, по США, является более высоким, чем в 1929 г., в связи с милитаризацией хозяйства? Правильно ли считать, как это часто делают в печати и в лекциях, что достижение размеров производства, указанных в Вашей речи от 9 февраля 1946 года, означает решение основной задачи СССР и вступление во вторую фазу коммунизма?*

Ответ: Метод расчетов, исходя из производства на душу населения, сохраняет свою силу. Производство на душу населения — это основная мерка экономической мощи страны, другой мерки нет, мерка остается старая. Надо исходить не из уровня 1929 г., а из современного производства. Нужны новые расчеты. Надо сравнивать наше производство на душу населения с современными цифрами капиталистических стран.

Цифры, приведенные мною в 1946 г., не означают решения основной экономической задачи и перехода ко второй фазе. Достигнув этих цифр производства, мы станем сильнее. Это обеспечит нас от случайностей, от опасности атак врага, атак капитализма. Но решение задач, поставленных в речи 1946 года³⁶, не означает еще второй фазы коммунизма. С переходом ко второй фазе коммунизма некоторые товарищи чересчур торопятся. Нельзя чрезмерно

ускоряют этот переход, как нельзя творить законы. Некоторые еще третью фазу коммунизма придумывают. Мерка остается старая, надо сравнивать с той страной, которая богаче, брать современные данные. Это значит двигаться вперед.

АРАН. Ф. 1705. Оп. 1. Д. 166. Л. 57—68. Машинопись.

№6

Запись разговора по телефону И.В.Сталина с К.В.Островитяновым 7 февраля 1952 г.

И.В.Сталин: Ко мне обратились товарищи, человек 20, по вопросу об учебнике. Я написал страниц 50 своих замечаний на учебник. Созывать всех участников дискуссии едва ли целесообразно. Разослать товарищам, подписавшим письмо или секциям?

К.В.Островитянов: *На секции разбилось все совещание: докапиталистические формации, капитализм, социализм, следовательно, это много.*

И.В.Сталин: Тогда лучше разослать товарищам, подписавшим письмо. Это будет, пожалуй, более правильным.

К.В.Островитянов: *Да, пожалуй, правильно. Может, следовало бы опубликовать Ваши замечания?*

И.В.Сталин: Нет, это не для публикации, публикация будет не в вашу пользу. Замечания не утверждены ЦК ВКП(б), чтобы не связывать авторский коллектив. Нужно пополнить авторский коллектив, увеличив его до 10—15 человек, включить одного юриста для точности формулировок и одного статистика.

К.В.Островитянов: *Лучше поменьше, человек 10.*

И.В.Сталин: Включить также некоторых критиканов, что[бы] были споры. Как Вы думаете?

К.В.Островитянов: *Смотря по тому, каких критиканов.*

И.С.Сталин: В учебнике чувствуется, что разные главы написаны разными авторами, разность в стиле. Нужно создать редакционную комиссию в количестве 3—5 человек.

К.В.Островитянов: *Лучше из 3-х.*

И.С.Сталин: Срок переработки — 1 год. Замечания сдаются в печать, завтра будут. Имейте в виду, создание учебника большое всемирно-историческое дело.

К.В.Островитянов: *И[осиф] В[иссарионович], меня направляют в Копенгаген в связи с междунар[одным]эконом[ическим] совещанием. Как мне быть?*

И.В.Сталин: Вам хочется поехать?

К.В.Островитянов: *Я предпочел бы заниматься учебником.*

И.В.Сталин: Можно послать другого. Завтра решим.

АРАН. Ф. 1705. Оп. 1. Д. 166. Л. 55—56. Автограф рукой К.В.Островитянова.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ *Энгельс Фридрих* (1820—1895) — основоположник научного коммунизма.

² *Маркс Карл* (1818 —1883) — основоположник научного коммунизма.

³ *Ленин (Ульянов) Владимир Ильич* (1870—1924) — деятель российского и международного рабочего движения, основатель Советского государства.

⁴ *Богданов (Малиновский) Александр Александрович* (1873—1928) — врач, философ, экономист, политический деятель. Директор Института переливания крови (с 1926 г.). См.: Ленин В.И. Рец. на кн.: А.Богданов. Краткий курс экономических наук. М., 1897 // Он же. Полн. собр. соч. Изд. 5-е. М., 1959. Т. 4. С. 35—43.

⁵ *Каутский Карл* (1854—1938) — один из лидеров и теоретиков германской социал-демократии.

- ⁶ *Рыков Алексей Иванович* (1881—1938)— политический и государственный деятель, народный комиссар внутренних дел РСФСР (1917), председатель СНК СССР (1924—1930) и СНК РСФСР (1924—1929).
- ⁷ *Троцкий Лев Давидович* (1879—1940) — политический и государственный деятель, председатель Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов (1917), нарком по иностранным делам (1917—1918), по военным делам (1918—1925), председатель Реввоенсовета Республики.
- ⁸ *Молотов (Скрябин) Вячеслав Михайлович* (1890—1986)— политический деятель, председатель СНК СССР (1930—1941), 1-й заместитель председателя СНК (СМ) СССР (1941—1957), нарком (министр) иностранных дел СССР (1939—1949 и 1953—1956), почетный член АН СССР (1946—1959).
- ⁹ *Гитлер (Шикльгрубер) Адольф* (1889—1945) — глава германского фашистского государства (с 1933 г.) и Национал-социалистической партии (с 1921 г.).
- ¹⁰ *Тиссен Фриц* (1873—1951) — один из ведущих германских промышленников.
- ¹¹ *Уэллс Герберт Джордж* (1866—1946) — английский писатель.
- ¹² *Рузвельт Франклин Делано* (1882—1945) — президент США (с 1933 г.).
- ¹³ Имеется в виду беседа, состоявшаяся 23 июля 1934 г. (См.: Сталин И.В. Сочинения. М., 2007. Т. 14. Изд. 2-е. С. 12—29).
- ¹⁴ *Оуэн Роберт* (1771—1858) — английский социалист-утопист.
- ¹⁵ Текст этой беседы составлен по записям Л.А.Леонтьева, К.В.Островитянова, Д.Т.Шепилова и П.Ф.Юдина. Имеется другой вариант, записанный К.В.Островитяновым, более краткий и композиционно отличающийся от данного варианта (См.: АРАН. Ф. 1705. Оп. 1. Д.166. Л.31—35).
- ¹⁶ *Морган Льюис Генри* (1818—1881) — американский историк и этнограф.
- ¹⁷ *Мор Томас* (1478—1535) — английский гуманист, государственный деятель и писатель.
- ¹⁸ *Кампанелла Томмазо* (1568—1639) — итальянский философ, поэт, политический деятель.
- ¹⁹ *Кенэ Франсуа* (1694—1774) — французский экономист.
- ²⁰ *Перикл* (ок. 490—429 до н.э.) — афинский стратег (главнокомандующий) (444/443—429, кроме 430).
- ²¹ Колонны — мелкие земельные арендаторы в Древнем Риме.
- ²² См.: Ленин В.И. Великий почин // Он же. Полн. собр. соч. Изд. 5-е. М., Т. 39. С. 1—29.
- ²³ *Кольбер Жан Батист* (1619—1683) — генеральный контролер (министр) финансов Франции (с 1665 г.).
- ²⁴ *Гракс Тиберий* (162—133 до н.э.) — римский народный трибун (133); *Гракс Гай* (153—121 до н.э.) — римский народный трибун (123 и 122).
- ²⁵ *Хирам I Великий* (ок. 978—944 до н.э.) — царь Тира и Библа (969—936 до н.э.).
- ²⁶ Фуггеры — крупнейший немецкий (из г. Аугсбурга) торгово-ростовщический дом XV—XVII вв.
- ²⁷ См.: Ленин В.И. О лозунге Соединенных Штатов Европы // Он же. Полн. собр. соч. Изд. 5-е. М., 1961. Т. 26. С.351—355.
- ²⁸ См.: Сталин И.В. Экономические проблемы социализма в СССР. Сочинения, М., 2012. Т. 16. Ч. 2. С. 82—557.
- ²⁹ *Аракелян Арташес Аркадьевич* (1909—1993) — экономист, ст. научный сотрудник Института экономики АН СССР (1936—1941, 1945—1960), академик АН Армянской ССР (с 1960 г.).
- ³⁰ *Гусаков Александр Дмитриевич* — и.о. зав. сектором Института экономики АН СССР.
- ³¹ *Любимов Николай Николаевич* — зав. кафедрой Института внешней торговли.
- ³² *Бологов Александр Владимирович* — ученый секретарь Президиума АН СССР.
- ³³ *Атлас Захарий Вениаминович* (1903—1978)— экономист, старший научный сотрудник Института экономики АН СССР (1937—1948) — зав. кафедрой Московского финансового института (1946—1963).
- ³⁴ *Козлов Генрих Абрамович* (1901—1981) — экономист, чл.-корр. АН СССР (с 1968 г.).
- ³⁵ *Рубинштейн Модест Иосифович* (1894—1969) — экономист, старший научный сотрудник Института экономики АН СССР.
- ³⁶ См.: Сталин И.В. Речь на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа города Москвы 9 февраля 1946 г. // Он же. Сочинения. М., 2011. Т. 16. Ч. 1. С.198—211.

В.ХАРЧЕНКО

Будівник партії

До 125-річчя з дня народження Еммануїла Квірінга

Восени 1914 року в Катеринославі оселився на прожиття 26-річний більшовик Еммануїл Йонович Квірінг. До того він, син німецького колоніста з Поволжя (народився 1 (13) вересня 1888 року в селі Фрізенталь Новоузенського повіту Саратовської губернії), протягом двох років мешкав у Петербурзі, де відвідував лекції комерційно-економічного відділення політехнічних курсів Петербурзького товариства професорів, співробітничав з редакцією газети «Правда», працював секретарем більшовицької фракції IV Державної Думи. За революційну діяльність в липні 1914 року був заарештований і ув'язнений до одиночної камери сумнозвісних «Крестов». В кінці серпня йому повідомили рішення Особливої наради при Міністерстві внутрішніх справ про адміністративну висилку із столиці імперії.

За порадою депутата Думи Г.І.Петровського Квірінг виїхав до Катеринослава. Відтоді його і життя і діяльність більш як на десять років були пов'язані з Україною. Тут поволзький німець виріс у видатного політика, одного із засновників (1918 р.) і лідерів (1918–1925 рр.) Комуністичної партії України.

Шлях Еммануїла Йоновича як партійного діяча не був устелений троюндами. Він пізнав злети і падіння, зумовлені запеклою фракційною боротьбою в керівних органах молодого КП(б)У. Квірінг вважав неприпустимим замовчувати цю боротьбу при викладі історії партії. У статті «Наші незгоди» (1923 р.) писав: «Наші колишні незгоди, з точки зору врахування помилок минулого, мають велике значення і від нас, працівників, які пережили цей період, вимагається найбільш об'єктивний підхід до аналізу колишніх помилок, щоб партійний молодняк бачив не лише зовнішні прояви фракційної боротьби, а й її внутрішній зміст і причини» [1, с.125].

Дотримуючись цієї справедливої вимоги, спробуємо правдиво, без ідеалізації чи очорнення, розповісти про діяльність одного з видатних будівників КП(б)У.

Між Лютим і Жовтнем: актуалізація українського питання

Прибувши з Петербурга до Катеринослава, Квірінг не лише не згорнув, а й активізував революційну діяльність. Охранка відзначала у своїх донесеннях, що він є «центральною постаттю, навколо якої групуються місцеві соціал-демократи» і має «великий вплив на робітничу масу». Це не минуло безслідно. В липні 1915 року Квірінга знову заарештували й вислали до Сибіру під гласний нагляд поліції.

Визволення принесла Лютнева революція. І вже 6 квітня 1917 року, за повідомленням більшовицької газети «Звезда», на перших загальних зборах Катеринославської організації РСДРП в присутності майже 700 чоловік «т.Квірінг прочитав доповідь про поточний момент, в якій наголосив, що революція ще далеко не закінчилася, але буржуазія всіма силами прагне паралізувати дальше зростання революційного руху... Доведеться багато докласти зусиль пролетаріатові, перш ніж він прийде до своєї кінцевої меті — соціалізму» [2, с.90].

Квірінг мав на увазі всеросійську буржуазію та її Тимчасовий уряд. Тим часом в Україні своя, національна буржуазія одразу після Лютого сформувала досить представницький громадський орган — Українську Центральну Раду з метою створити автономну Українську республіку у складі Російської федеративної держави.

Еммануїл Іонович КВІРІНГ

Катеринославські більшовики поділяли ідею перетворення «єдиної і неподільної» Росії на федерацію національних республік. Так, 2 липня їхня газета «Звезда» у редакційній статті «До українського питання» засудила відмову Тимчасового уряду надати Україні автономію [2, с.157]. Але ж Центральна Рада обстоювала буржуазно-демократичний суспільний лад, а більшовики — радянський, соціалістичний. Як узгодити розв'язання двох проблем — національної і соціальної? Катеринославські більшовики не одразу виробили правильне рішення.

Щодо цього показовим видається такий факт.

В губернському центрі діяла організація однієї з провідних партій Центральної Ради — Української соціал-демократичної робітничої (УСДРП, українські соціал-демократи). У зв'язку з призначенням муніципальних виборів міський комітет УСДРП звернувся до комітету РСДРП з пропозицією створити «блок при виборах до міської думи». Більшовицький комітет 28 травня доручив своїм членам Серафимі Гопнер та Еммануїлу Квірінгу «вступити в переговори за умови, якщо українська соціал-демократія не перебуває в Центральній українській раді в блоці на виборах до міських дум з соціалістами-революціонерами» [2, с.128]. Таке розпливчате рішення свідчило про невизначеність позиції Катеринославського комітету більшовиків і особисто Квірінга щодо українського національного питання.

Другий факт. 14 червня окружний комітет РСДРП Південно-Західного краю (Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Херсонська, Чернігівська губернії) постановив скликати обласну конференцію партійних організацій краю і «залучити до участі в ній представників великих південних міст (Катеринослав, Харків, Миколаїв та ін.) для обговорення загального питання

про постановку роботи на Півдні» [2, с.213]. Малося на увазі обмінятися думками щодо можливостей об'єднання всіх більшовицьких сил України.

Катеринославці прийняли запрошення і направили на конференцію до Києва В.К.Аверіна «з інформаційною метою», тобто як спостерігача. Він виконав це доручення, як і Артем (Ф.А.Сергєєв) від Харкова. Але відвідання ними Києва не стало поштовхом до консолідації більшовиків України. Одна з причин полягала в тому, що лідери катеринославської, харківської, а також одеської партійних організацій не вважали свої губернії однозначно українськими. Так, у міській думі Катеринослава більшовицька фракція, членом бюро якої, створеного для «спрямування і керівництва фракцією», був Квірінг, 12 жовтня 1917 року внесла на розгляд думи проект резолюції про те, що «вирішення питання про включення Катеринославської губернії в територію України підлягає плебісциту» [2, с.534]. Того ж дня аналогічний проект більшовики внесли на розгляд Катеринославської Ради робітничих і солдатських депутатів. У ньому зазначалося, що «єдино авторитетним у вирішенні питання про те, чи належить Катеринославська губернія до України, є населення, воля якого може бути виражена шляхом плебісциту» [2, с.535].

У цій позиції проявилася недооцінка Катеринославським комітетом РСДРП(б) українського національного питання. «Постановка питання про необхідність плебісциту з цього питання показує, — визнав пізніше Квірінг, — що сама [катеринославська більшовицька] організація ще не мала щодо нього правильного рішення. Усі ці помилки свого часу використовувались українськими соціалістами в своїх цілях» [1, с.82]. До речі, в населенні Катеринославської губернії частка українців сягала тоді 67%.

Навряд чи й могло бути інакше, адже катеринославська організація більшовиків спиралася на російські, русифіковані або напіврусифіковані маси міського пролетаріату і майже не проводила роботи на селі, за національним складом в основному українському. У січні 1918 року Квірінг публічно визнав: «Наша партія поширювала спочатку свій вплив серед робітників і солдатів. У нас було мало сил, щоб усюди встигати. Селянство, розкидане по селах, не знало про нас» [3, с.289].

«Кожній місцевій організації довелося вести свою самостійну політику»

З перемогою Жовтневої революції процес консолідації більшовиків України, які об'єдналися у липні 1917 року в дві обласні організації — Південно-Західного краю і Донецько-Криворізького басейну, дістав продовження. 8 листопада 1917 року, наступного дня після проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки як федеративної частини Росії на території всіх дев'яти губерній з переважно українським населенням, обком РСДРП(б) Південно-Західного краю опублікував у київській газеті «Пролетарская мысль» своє рішення: «у найближчому майбутньому скликати з'їзд більшовицьких організацій... з усієї України» [3, с.416]. Роз'яснюючи його, та ж газета 9 листопада зазначала, що більшовицькі організації України «поділені по областях, не зв'язаних організаційно між собою, а зв'язаних безпосередньо із Всеросійським центром». Тому необхідно створити всеукраїнський «центр, який внесе єдність у дії організацій, нині розрізаних, і поведе рішучу боротьбу проти політики націоналізму і шовінізму». Цей «центр входив би, як частина в ціле, в Російську соціал-демократичну робітничу партію, був би одним із загонів її» [3, с.417].

Для катеринославців, за спогадами Квірінга, вже у найближчі після Жовтня дні стало цілком ясним, що «боротьба розгортатиметься між головними силами: нами, більшовиками і українцями-радівцями» [1, с.80]. Тож хоча Донецько-Криворізький обком (секретар — Артем) від участі в наміченому з'їзді відмовився, одна з двох його губернських організацій — Катеринославська, очолювана членом обкому Квірінгом, запрошення прийняла й обрала В.А.Валявка делегатом. Активний учасник Крайового (Обласного) з'їзду РСДРП(б) у Києві 3–5 грудня 1917 року В.П.Затонський прокоментував це так: «...Нерішуче

відгукнувся Катеринослав, приславши одного делегата, який тримався весь час дещо відособлено. Ні Донецький басейн, ні Харків навіть ні відгукнулися, вважаючи це пустою і шкідливою справою, а головне, не бажаючи себе зараховувати до «українців» [5, 2004, №2, с.80].

В.А.Валявко у виступі на з'їзді звернув особливу увагу на контрреволюційні дії українських буржуазних націоналістів, які разом з угодовцями «саботують роботу Ради робітничих і солдатських депутатів» (більшовики становили у ній меншість) «і розколюють українських залізничників».

Здавалося б, це мало спонукати більшовиків Катеринославщини до об'єднання з більшовиками інших регіонів України в одну організацію для боротьби з Центральною Радою. Проте ніхто з катеринославців, як і харків'ян, не увійшов до обраного з'їздом першого в історії всеукраїнського більшовицького центру — Головного Комітету Соціал-демократії України. Позбавлений підтримки двох найбільших партійних організацій, комітет так і не зібрався ні разу, і справу утворення Компартії України через кілька місяців довелося розпочинати заново.

Квірінг займав з цього питання суперечливу позицію. З одного боку, він визнавав ненормальною відсутність «всеукраїнського партійного центру, який міг би взяти на себе керівництво боротьбою в українському масштабі... Кожній місцевій організації довелося вести свою самостійну політику. Вела самостійну політику і наша Катеринославська організація. Це призвело нерідко до неузгоджених дій і було результатом багатьох помилок» [1, с.80–81].

З другого, — відкидає докори «лівобережцям, тобто харків'янам і катеринославцям (те саме стосується і Одеси), що вони недобачили Україну, що вони не йшли на об'єднання в 1917 році під керівництвом Київського Головного Комітету» [1, с.125–126]. На його думку, таке об'єднання було просто неможливим «протягом 1917 року і на початку 1918 року, тобто в місяці запеклої боротьби за Радянську владу». Причина — «У різних районів був різний ворог... Київ не міг допомогти нам, а ми не могли допомогти Києву» [там само, с.126–127]. Квірінг мав на увазі те, що головні сили Центральної Ради формувалися на Правобережжі і концентрувалися в районі Києва, тоді як Донбас, Харків і Катеринослав мали справу, головним чином, з донською козачою контрреволюцією, а Одеса майже цілком була зайнята справами Румчороду.

Але ж Центральна Рада проголосила себе владою на всій території України, включаючи Харківщину і Катеринославщину, і вела переговори про союз проти більшовиків з тією самою донською контрреволюцією! Конче необхідно було протипоставити центральнорадівській УНР Українську Радянську республіку. Її утворив 12 (25) грудня 1917 року Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який ініціювали два партійних центри — Головний Комітет СДУ і Донецько-Криворізький обком РСДРП(б) шляхом обопільної домовленості. Єдиного ж всеукраїнського партійного центру на той момент ще не було створено, і за таких умов почали проявлятися сепаратистські тенденції з боку деяких більшовицьких комітетів східного регіону. Так, М.О.Скрипник, полемізуючи з Квірінгом на I з'їзді КП(б)У, нагадав йому, що «катеринославці навіть у грудні були проти утворення центральної Радянської Української влади» [4, с.80]. Тому і до вищих державних органів Радянської України — Центрального Виконавчого Комітету Рад (41 чоловік) та Народного Секретаріату (уряду) не увійшли ні Квірінг, ні хтось інший з більшовиків губернії.

Натомість Квірінг, з листопада 1917 року голова Катеринославського комітету РСДРП(б), схвалив утворення 30 січня 1918 року на території Харківської і Катеринославської губерній Донецько-Криворізької радянської республіки з виділенням її зі складу України. Цьому факту він дав таке пояснення: «Україну робітники лівобережжя в той час розуміли як петлюрівське починання і лозунг Радянської України нічого не говорив їх серцю, а Донецько-Криворізький робітничий район мав уже з квітня 1917 р. свої обласні з'їзди і обласні центри. Створилася вже своя робітнича обласна спайка і в цьому розумінні об'єднання робітників навколо своєї обласної організації для організації збройного опору було справою надзвичайно важливою» [1, с.127]. Правда, Квірінг

тут же уточнив, що Донецько-Криворізьку республіку організували харків'яни, а «католинославці входили до неї тільки формально, але фактичного зв'язку не мали» [там само].

Недооцінку Квірінгом важливості й невідкладності завдань національно-державного будівництва якоюсь мірою можна виправдати його надзвичайною зайнятістю організацією боротьби за Радянську владу в Катеринославі (її було встановлено лише 29 грудня 1917 року — через десять днів після того, як Еммануїл Йонович в результаті перевиборів зайняв посаду голови Катеринославської Ради робітничих і солдатських депутатів). А після завоювання влади на його плечі ліг величезний тягар відповідальності за нормалізацію життя у великому місті.

Таганрог: «автономна» чи «самостійна» партія?

На початку березня 1918 року в Україну вторглися німецькі та австро-угорські війська, запрошені Центральною Радою. Радянська Україна могла протипоставити їм тільки слабкі, погано організовані червоногвардійські загони. Тому окупанти швидко просувалися на схід. ЦВК Рад і Народний Секретаріат переїхали з Києва до Полтави, потім до Катеринослава. Тут 17–19 березня 1918 року відбувся II Всеукраїнський з'їзд Рад. Як голова Катеринославської Ради депутатів Еммануїл Йонович доклав великих зусиль для того, щоб представницький (1200 делегатів) форум міг працювати в більш-менш нормальних умовах.

З'їзд Рад оголосив про розрив федеративного зв'язку Радянської України з Радянською Росією та про її державну незалежність. Цього вимагали умови Брестського мирного договору РСФРР з Німеччиною та її союзниками у Першій світовій війні. Водночас з'їзд зробив надзвичайно важливий крок до консолідації радянських сил України. Голова Раднаркому Донецько-Криворізької республіки Артем у промові на з'їзді визнав необхідність повернення цієї «обласної республіки» до складу України. У резолюції «Про державній устрій» з'їзд декларував утворення єдиної Української Федеративної Радянської Республіки шляхом об'єднання всіх частин України, у тому числі і Донкривбасу.

Тим самим з'їзд Рад створив сприятливі передумови і для об'єднання більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі.

Через два тижні після з'їзду, який обрав Квірінга членом ЦВК Рад України, німецькі війська зайняли Катеринославі. ЦВК і Народний Секретаріат евакуювалися в Таганрог. В цьому приазовському місті 19–20 квітня відбулася всеукраїнська нарада більшовиків — членів Центрального Виконавчого Комітету Рад, членів Народного Секретаріату, відповідальних партійних працівників з різних районів республіки, а також окремих лівих з УПСР і УСДРП, які порвали зі своїми партіями, — всього 71 чоловік.

На нараді Квірінг очолював досить численну групу учасників, за якою в історичній літературі закріпилася назва «католинославці», або «праві» (бо група недооцінювала внутрішні можливості революційних сил в Україні).

Центральним на нараді було питання про утворення Комуністичної партії України. На обговорення надійшло два проекти резолюції. Перший — Е.І.Квірінга: «Утворити автономну партію зі своїм Центральним Комітетом і зі своїми з'їздами, але яка підпорядковується загальному Центральному Комітету і з'їздам Російської Комуністичної партії» [3, с.82].

Пропозиція Квірінга не відзначалася новизною. Ще на початку грудня 1917 року Крайовий (Обласний) з'їзд РСДРП(б) у Києві постановив, що всеукраїнська партійна організація засновується як невід'ємна складова частина РСДРП(б). У другій половині того ж місяця ЦК РСДРП(б) також вирішив, на прохання більшовиків України, що «вони існують на правах районної (місцевої, обласної — по суті справи) організації» [3, с.510].

Проте більшість учасників наради вважали, що Квірінг не врахував новизну ситуації в Україні і поза нею, порівняно з ситуацією в грудні 1917 року, а

саме — незалежність України, визнану, відповідно до умов Брестського мирного договору, Радянською Росією. Тому, як зафіксовано в протоколі, «пропозицію т.Квірінга нарадою було відхилено» і прийнято «пропозицію групи товаришів (декілька однакових пропозицій)»: «Утворити самостійну комуністичну партію, яка має свій Центральний Комітет і свої партійні з'їзди і зв'язана з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)» [3, с.83].

Квірінг справедливо вважав це рішення грубою помилкою, розцінював його як «спробу киян, тобто лівих комуністів (бухарінський, антибрестовський, лівий комунізм) організаційно забезпечити себе від лєнінської більшості РКП». Він надавав принципового значення вибору: «чи буде українська організація вести свою самостійну політику революційної війни на Україні, «координуючи» свої дії з РКП через Комінтерн, чи українська революція розглядатиметься як частина російської, керована українською організацією — під безпосереднім керівництвом РКП» [1, с.128, 130]. Тому в другий день наради резолюцію було переголосовано, але результат — той самий. Тоді Квірінг та інші катеринославці демонстративно залишили Таганрог ще до закінчення наради.

Нарада не підтримала і пропозицію Квірінга назвати створювану партію — «Російська Комуністична партія на Україні». Можливо, її автор виходив з того, що партія комуністів України має бути не самостійною політичною організацією, а «частиною (на правах обласної, як це формулювали ми, так звані праві) Російської» [1, с.129]. У зв'язку з цим нагадаємо, що в грудні 1917 року, через кілька днів після I Всеукраїнського з'їзду Рад, ЦК РСДРП(б) дійшов висновку, що Україна, «як самостійна одиниця, може мати свою самостійну соціал-демократичну організацію, а тому може іменувати себе соціал-демократична робітничка партія України» [3, с. 486]. Тим самим лєнінський ЦК врахував, що Україна в грудні 1917 року самовизначилась і стала державою. Квірінг же в черговий раз недооцінив українське національне питання. Нарада цілком обґрунтовано відхилила його пропозицію і висловила за назву — «Комуністична партія (більшовиків) України».

Не можна виправдати і демарш Квірінга та інших катеринославців, які через ухвалення нарадою резолюції про «самостійну» партію достроково залишили Таганрог і відмовилися увійти до Оргбюро зі скликання конференції партійних організацій комуністів-більшовиків України. Адже рішення наради не було обов'язковим для партійних організацій, а лише служило матеріалом для обговорення ними організаційних і тактичних питань партійної роботи на Україні. Відсутність «правих» в Оргбюро сприяла кількісному переважанню в ньому «лівих» (Пятаков, Бубнов, Затонський, Косіор та ін.), проти «лівизни» яких в одиночку боровся секретар Оргбюро М.О.Скрипник.

Перший з'їзд КП(б)У приймає резолюцію Квірінга «Про партію»

Після Таганрозької наради члени Оргбюро виїхали до Москви готувати конференцію партійних організацій більшовиків України. Туди ж прибув і Квірінг. З травня до жовтня 1918 року він працював завідувачим відділом Вищої ради народного господарства РСФРР. У роботі Оргбюро участі не брав. Проте до I з'їзду КП(б)У готувався. Про це свідчить обрання його делегатом з ухвальним голосом від Катеринослава, а також, непрямо, те, що 30 червня 1918 року «Правда» опублікувала статтю найближчого прихильника Квірінга — катеринославця Я.А.Епштейна «Про створення «самостійної» Комуністичної партії України» з різкою критикою позиції «деяких товаришів», які побоювалися перетворення створюваної партії «в очах мас українського народу в партію іноземну, кацапську, в разі збереження нею організаційних зв'язків з партією Росії».

Водночас стаття містила поступку опонентам у питанні про назву партії. «Щоб зменшити страх наших «самостійників» перед заголовком «Російська», — заявив Епштейн, — «ми не заперечуємо проти назви: «Комуністична партія України», хоч «для нас зовсім байдуже, чи матиме українська частина Російської

Комуністичної партії самостійну назву» [5, 2003, №2, с.48]. Ось таким своєрідним аргументом пояснювалася відмова катеринославців від запропонованої Квірінгом у Таганрозі назви «Російська Комуністична партія на Україні». Не викликає сумніву, що зміна їх позиції була вимушеною, наслідком тиску з боку ЦК РКП(б), який, за інформацією М.О.Скрипника, за тиждень до I з'їзду КП(б)У знову, вдруге після Таганрозької наради, висловився за назву «Комуністична партія (більшовиків) України» [4, с.169].

Перший з'їзд КП(б)У (Москва, 5–12 липня 1918 року) став, без перебільшення, найяскравішою сторінкою в партійній біографії Еммануїла Йоновича. Він був обраний до президії з'їзду (п'ять осіб), взяв участь в обговоренні майже всіх питань порядку денного, зробив доповідь і дві співповіді, вніс на розгляд з'їзду проекти кількох резолюцій. У протоколах з'їзду прізвище Квірінга, як і Скрипника та Пятакова, зустрічається набагато частіше, ніж прізвища інших делегатів.

На з'їзді Квірінг очолював фракцію «правих», яка протистояла фракції «лівих» (Пятаков, Бубнов, Затонський, Косіор та ін.) і «центристу» Скрипнику. Згадуючи про з'їзд через п'ять років, Квірінг з гордістю писав: «...Фактичним керівником «правої» був тов. Ленін, з яким попередньо погоджувалися резолюції з основних питань» [1, с.136]. Проте за спостереженнями В.П.Затонського справа мала дещо інший вигляд: «...Праві пішли на з'їзд (і не пішли з нього) під прямим тиском ЦК РКП (зокрема тов. Леніна). Що стосується лівих, то в Ілліча було ставлення до них дуже насторожене — він все боявся лівих комуністів (у російському розумінні), боявся, щоб вони не наплутали, не зарвалися, не втягли РСФРР в яку-небудь авантюру, звідси покровительське ставлення ЦК РКП до наших українських правих» [5, 2001, №4, с.82].

Не можна не згадати ще одну заяву Квірінга з приводу позиції ЦК РКП(б) щодо утворення Компартії України. Ось як її викладено в протоколах I з'їзду КП(б)У: «Тов. Квірінг вважає за потрібне дати фактичну довідку відносно постанови ЦК РКП про відокремлення Української партії: негласна постанова ЦК, згідно з якою має бути виділено офіційно Український ЦК, а неофіційно він існує як обласний центр» [4, с.179–180]. З цього випливає, що ще до з'їзду Квірінг знав, один з небагатьох, про зміст прийнятих на засіданні ЦК РКП(б) 3 травня 1918 року рішень з питання «Про Україну» (у зв'язку з підсумками Таганрозької партійної наради), «які не підлягали опублікуванню» (їх, до речі, досі не знайдено). Конститувавши наявність «серед товаришів, які працюють там (тобто в Україні. — В.Х.) тенденції до утворення самостійної Української комуністичної партії» і факт прийняття в Таганрозі «попереднього рішення» про утворення саме такої партії, ленінський ЦК схвалив ідею утворення КП(б)У, проте рекомендував твердо дотримуватися в цьому питанні лінії на створення Компартії України як складової і невід'ємної частини РКП(б) і лише з тактичних міркувань оголосити у відкритій пресі про її незалежність від РКП(б) [6, 1989, №3, с.110, 114].

Тепер треба було втілити рішення ЦК в рішення Першого з'їзду КП(б)У. Хто міг переконати делегатів з'їзду в необхідності прислухатися до думки ЦК РКП(б)? Секретар Оргбюро по скликанню з'їзду М.О.Скрипник? Але він продовжував наполягати на своїй таганрозькій пропозиції про утворення «самостійної» партії, хоч і попередив 8 червня Г.Л.Пятакова, А.С.Бубнова та інших «лівих» членів Оргбюро, що «може на з'їзді висловитися проти виділення з РКП комуністів (більшовиків) України в самостійну партію, в разі якщо на з'їзді ліві комуністи будуть у більшості» [7, 1918, №1–2]. Лідер угруповання «лівих» Пятаков? Він не приховував прагнення відособитися від ЦК РКП(б), щоб, всупереч його лінії на збереження миру, проводити в Україні лівокомуністичний курс на «революційну» війну з Німеччиною.

Залишався лідер «катеринославців», який у Таганрозі твердо відстоював ідею утворення «автономної» партії, підпорядкованої з'їздам РКП та її ЦК. Тому, на нашу думку, саме на нього зробив ставку ЦК РКП(б). Про це свідчать спогади самого Квірінга, які цитувалися вище.

Перед Квірінгом та його однодумцями постало дуже складне завдання. В тих умовах гострої фракційної боротьби посилення на авторитет ЦК РКП(б) мало що значило для «лівої» більшості з'їзду. Наприклад, на з'їзді Епштейн заявив, що його з Квірінгом точка зору у питанні про поточний момент «збіглася з точкою зору керівних органів Всеросійської партії» [4, с.83]. Проте внесений Квірінгом та Епштейном проект резолюції набрав лише 18 голосів проти 32, поданих за проект Пятакова.

Або: Квірінг зробив співдоповідь і вніс проект резолюції у питанні про збройне повстання. Проте більшість голосів — 27 проти 18 набрав проект доповідача від «лівих» А.С.Бубнова.

Ситуація змінилася після доповіді Квірінга та внесення ним резолюції з питання «Україна і Росія». Лідер «лівих» Пятаков заявив, що «не заперечує по суті резолюції». «Центрист» Скрипник визнав, що її можна «взяти за основу». Після короткого обговорення з'їзд майже одностайно — 50 голосами при 7, що утрималися, — ухвалив запроповану доповідачем резолюцію, в якій говорилося: «І з'їзд Комуністичної партії України вважає, що завданням нашої партії на Україні є, покінчивши рішуче з помилками минулого, боротися за революційне об'єднання України з Росією на засадах пролетарського централізму в межах Російської Радянської Соціалістичної Республіки» [4, с.127].

Прийняття цієї резолюції психологічно сприяло прийняттю з'їздом наступної, головної резолюції — про утворення Комуністичної партії України.

Питання про утворення КП(б)У відзначалося надзвичайною складністю і суперечливістю. Україна в той час була незалежною державою, що визнала і РСФРР. Тому «Правда» 9 травня 1918 року надрукувала таке повідомлення: «Центральний Комітет РКП(б), обговоривши питання про виділення окремої Української Комуністичної партії з Російської Комуністичної партії, не знаходить жодних заперечень проти створення Української Комуністичної партії, оскільки Україна являє собою самостійну державу».

З цього повідомлення, а також з відмінності завдань, що їх вирішують комуністи окупованої України і комуністи вільної, Радянської Росії, якраз і виходив доповідач з організаційного питання М.О.Скрипник, пропонуючи об'єднати комуністичні організації України «в окрему Комуністичну партію (більшовиків) України зі своїм Центральним Комітетом і своїм з'їздом, формально зв'язану з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію III Інтернаціоналу» [4, с.179]. Тільки тоді, коли збройне повстання проти окупаційного режиму в Україні виявиться переможним, говорив він, «неминучим наслідком стане злиття з РКП» [4, с.178]. Лідер «лівих» Пятаков від імені своєї фракції («групи товаришів») також заявив, що «має бути збережено формальну незалежність КПУ від РКП аж до моменту державного об'єднання України і Росії» [4, с.180].

Квірінг, спіймавши, як то кажуть, на слові того ж Пятакова, який сказав, що час, «поки Україна відірвана від Радянської Росії...», має бути надзвичайно коротким, він має вимірюватися всього кількома місяцями», зробив висновок: «То який же сенс на кілька місяців (голос з місця: тижнів), а може навіть і тижнів, як думають деякі, особливо войовничо налаштовані лівокомуністи, невже на цей короткий час варто влаштовувати свою самостійну організацію, зв'язану з Російською Комуністичною партією через комісію III Інтернаціоналу, яка, до речі сказати, невідомо де існує... Організаційний зв'язок Української і Російської комуністичних партій набагато складніше вести через III Інтернаціонал, ніж безпосередньо» [4, с.173]. Інша річ, що «з міркувань міжнародної дипломатії» рішення про утворення КП(б)У у складі РКП(б) в тих політичних умовах не можна було б опублікувати, але «для себе, серед нас ми повинні знати...», що в питаннях загальнопартійних, у питаннях програмних ми лише частина Російської Комуністичної партії» [4, с.173–174].

Дуже переконливо Квірінг показав неспроможність інших аргументів Скрипника на користь утворення КП(б)У поза РКП(б). У найбільш концентрованому вигляді контраргументи Квірінга містилися у внесеному ним проекті резолюції «Про партію»:

«1. Виходячи з того, що наша боротьба на Україні тактично нерозривно зв'язана з боротьбою російського пролетаріату за соціалізм, що при відмінності конкретних завдань, які стоять перед партійними організаціями України і Росії, ці завдання сотнями ниток сплітаються одне з одним так, що жодне із завдань, які стоять перед комуністами України, не може бути правильно поставлене і розв'язане поза зв'язком з тактикою Російської партії.

...3. Що вихід із Всеросійського Комітету партії, який в обставовці назрівання міжнародної революції є єдиним активним центром інтернаціональної організації пролетарської революції, не може не бути актом дезорганізаторського руйнування цього центру.

4. В той же час, враховуючи, що окупація України в умовах розвитку пролетарської революції має тимчасовий характер, — Всеукраїнський з'їзд партії постановляє:

Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України зі своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії і в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП» [4, с.178].

При поіменному голосуванні резолюцію було прийнято 33 голосами проти 5 при 16 тих, що утрималися. Утворення 12 липня 1918 року КП(б)У як невід'ємної складової частини РКП(б) мало вирішальне значення для перемоги Жовтневої революції і побудови соціалізму в Україні.

Далі з'їзд заслухав доповідь Скрипника «Практичні і організаційні завдання партії на Україні». Доповідач цілком правильно поставив питання про те, що КП(б)У має бути строго централізованою організацією. Натомість Квірінг запропонував п'ять поправок до проекту резолюції Скрипника, спрямованих на надання надто великих прав обласним партійним комітетам, що обмежувало права ЦК КП(б)У. Усі їх з'їзд відхилив, і тоді Квірінг пригрозив: «Якщо з'їзд стане на шлях удушення обласних організацій, то частина з'їзду піде іншим шляхом, бо для неї зв'язок з Українською партією зовсім не такий суттєвий, як з Російською» [4, с.187]. Ця заява — прояв недооцінки Квірінгом місця і ролі щойно утвореної КП(б)У в житті трудящих України, в їх боротьбі за соціалізм.

Злети і падіння

Перший з'їзд КП(б)У обрав Квірінга членом ЦК партії (15 членів і 6 кандидатів до них). Після з'їзду він став також членом Закордонного бюро ЦК (п'ять осіб) та увійшов до складу редакції (редколегії) центрального органу партії газети «Коммунист» (три особи). Це було визнанням і високим особистих якостей Еммануїла Йоновича як партійного діяча, і його ролі як лідера численного угруповання (фракції) «правих» у партії. Але реально впливати на діяльність ЦК КП(б)У Квірінг не міг, бо більшість голосів там мала фракція «лівих» на чолі з Пятаковим.

Вже незабаром з'ясувалося, навіщо Пятакову потрібна була «формальна незалежність КПУ від РКП аж до моменту державного об'єднання України і Росії».

5 серпня 1918 року Пятаков (секретар ЦК КП(б)У) та Бубнов (голова Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету) видали наказ про початок загального збройного повстання. Це був прояв кричущої поспішності і переоцінки можливостей партизанської війни проти регулярних військ, ігнорування того, що РСФФР, зв'язана умовами Брестського миру, не зможе подати допомогу повстанцям. Окупанти і гетьманці жорстоко придушили розрізнені збройні виступи селян, розгромили ряд ревкомів і підпільних парторганізацій, словом, потопили повстання в крові.

Ті трагічні події підтвердили правоту Квірінга, який сказав на I з'їзді КП(б)У: «Можна бути великої думки про свою силу і велич, але з практичного боку вигідніше, якщо боротьба на Україні буде якнайтісніше зв'язана з роботою Радянської Росії» [4, с.177].

З огляду на провал авантюри Пятакова — Бубнова роль Квірінга в діяльності ЦК КП(б)У зросла. Пленум ЦК, який відбувся в Орлі 8–9 вересня 1918 року, увільнив Пятакова від обов'язків секретаря ЦК і призначив на цю посаду Серафиму Іллівну Гопнер — відому революціонерку, соратницю Квірінга ще по Катеринославському комітету РСДРП(б), яка не входила до складу ЦК. За даними Істпарту при ЦК КП(б)У, фактично обов'язки секретаря ЦК виконував сам Квірінг.

Втім, значення цієї перестановки не слід перебільшувати. Посада секретаря ЦК КП(б)У в той час була суто технічною, це був керівник його апарату і не більше того. Як і раніше, тон у роботі ЦК задавала «ліва» більшість. Тому саме Пятаков на II з'їзді КП(б)У (Москва, 17–22 жовтня 1918 року) виступив із звітною доповіддю Центрального Комітету, тоді як Квірінг — із співповіддю від «правої» меншості.

Але на з'їзді вирішальне значення мало не це, а те, що «праві» делегати виявилися в більшості. Користуючись цим, вони прийняли резолюцію з'їзду, яка визнала «політичний напрям ЦК неправильним, організаційну діяльність незадовільною» [8, с.167]. До нового складу ЦК увійшли 11 «правих» і лише 4 «лівих». На організаційному Пленумі ЦК КП(б)У Квірінг був обраний, разом з Й.В.Сталіним і Артемом (Ф.А.Сергеєвим), до складу Закордонного бюро ЦК і секретарем ЦК. Ця посада відтоді стала політичною. «Секретарем ЦК (або ЗБ ЦК), — зазначалося в постанові Пленуму, — повинен бути обов'язково член ЦК. Вибори його доручити Закордонному Бюро» [9, т.1, с.39].

Та вже через місяць виявилось, що Квірінг, Артем та інші члени «правої» більшості ЦК не справляють належного впливу на стан справ.

З огляду на близьке визволення України від петлюрівців, ЦК РКП(б) в листопаді 1918 року утворив Тимчасовий робітничо-селянський уряд республіки на чолі з Пятаковим.

За всіма партійними канонами, кандидатуру голови уряду мав би запропонувати або, принаймні, схвалити ЦК КП(б)У. Чому ж В.І.Ленін і ЦК РКП(б) попередньо не поцікавилися думкою ЦК КП(б)У? В.П.Затонський дав таке пояснення: «Коли в листопаді 1918 року при утворенні українського радянського уряду... я запитав тов. Сталіна: «Як же так, що наш правий ЦК ні при чому виявився? (ЦК КПУ другого складу про утворення ... уряду на чолі з Пятаковим дізнався постфактум), той відповів: «Всякому овочу свій час; — ну який же з них вийде революційний уряд? Їм би у профспілках сидіти, ще краще кооперацією займатися» [5, 2001, №4 с.82–83].

Через сім років Затонський так прокоментував відповідь Сталіна: «ЦК РКП, боячись лівого комунізму російського і простого авантюриництва з боку лівих українських комуністів, коли обстановка була не досить визначена, коли треба було вичікувати й бути надто обережними, — спирався на правих. А коли слід було швидко й енергійно вдарити, використавши спалахнуле селянське повстання, ЦК викликав лівих» [5, 2009, №2, с.76].

За спогадами того ж Затонського, Ленін, даючи згоду на призначення Пятакова головою уряду, сказав: «Тепер ліві комуністи не являють собою небезпеки... Тепер кожен дурень розуміє, що ми мали рацію підписувати Брестський мир» [там само].

Але сподівання Леніна на те, що Пятаков зробить правильні висновки з допущених раніше помилок, не справдилися. Він не зумів знайти спільну мову з впливовими членами свого уряду і членами Закордонного бюро ЦК Артемом (завідуючий військовим відділом) і Квірінгом (завідуючий відділом народного господарства і фінансів). За їх наполяганням ЦК РКП(б) увільнив Пятакова і затвердив головою уряду Х.Г.Раковського, відомого болгарського і румунського

революціонера, який прийняв підданство РСФРР. Відтоді Раковський став головною політичною постаттю Радянської України, до його уряду (з січня 1919 р. — Ради Народних Комісарів УСРР) входив і Квірінг як голова Ради народного господарства республіки, залишаючись одночасно секретарем ЦК КП(б)У.

1–6 березня 1919 року в Харкові відбувся III з'їзд КП(б)У. Квірінг зробив звітну доповідь про роботу Центрального Комітету, а Пятаков — співдоповідь. Прихильники Пятакова виявилися на з'їзді в більшості, їх голосами (99 проти 92) було прийнято резолюцію: «1. Визнати тактику ЦК неправильною. 2. Визнати ЦК нездатним керувати Комуністичною пролетарською партією в період загострення громадянської війни» [10, с.65]. Не коментуючи цього рішення, зазначимо лише, що «правий» ЦК на чолі з Квірінгом функціонував всього-навсього чотири місяці.

Та все ж Квірінг знову був обраний членом ЦК і навіть членом створеного уперше в історії Політбюро ЦК КП(б)У (п'ять осіб). Але реального впливу на стан справ не справляв. «Я в ЦК був в опозиції і з діяльністю ЦК був не згоден, вносив багато поправок, які ЦК не приймав», — визнав Квірінг через рік [11, с.121]. 8 серпня 1919 року, в обстановці навали денікінців, Політбюро направило його в розпорядження Реввійськради 12-ї армії, де він зайняв надто скромну як для члена Політбюро і члена уряду посаду заступника начальника політвідділу армії.

На початку вересня Політбюро припинило своє існування з огляду на окупацію республіки Денікіним. 2 грудня Пленум ЦК КП(б)У в Москві утворив Тимчасове бюро із семи членів «для ведення партійної роботи на Україні». Квірінга до складу Бюро не включили.

Після відновлення Радянської влади він повернувся до Катеринослава, де очолив губревком, губком КП(б)У, губраднаргосп. Нещасливою для нього виявилася IV конференція КП(б)У (на правах з'їзду), що відбулася в Харкові 17–23 березня 1920 року. Правда, Квірінг був обраний до її президії, головував на кількох засіданнях і навіть був обраний членом ЦК. Але той ЦК виявився мертворождением: 5 квітня Пленум ЦК РКП(б) розпустив його як неправомочний і призначив Тимчасовий ЦК КП(б)У із 13 членів. Квірінг до їх числа не потрапив. Напевне, представник ЦК РКП(б) на конференції Й.В.Сталін і, за його інформацією, ЦК партії врахували «нейтралітет» Квірінга під час фракційної боротьби. Квірінг не підтримав здорову частину делегатів (Г.І.Петровський, Х.Г.Раковський, В.Я.Чубар, С.В.Косіор та ін.) у конфлікті з антипартійною групою «демократичного централізму» (Т.В.Сапронов, В.В.Косіор та ін.) та ще й заявив, що не належить «до тієї чи іншої фракції» [11, с.369].

На наступній V конференції КП(б)У (Харків, 17–22 листопада 1920 року) Квірінг до складу ЦК взагалі не обирався. Працював він тоді у Катеринославі. Очевидно, робота на чолі губкому партії дістала схвальні оцінки ЦК КП(б)У і ЦК РКП(б), бо в березні 1921 року його висунули на важливішу посаду секретаря Донецького губкому КП(б)У.

Очолованому Квірінгом губкому вдалося у винятково важких умовах голоду і розрухи істотно поліпшити стан економіки Донбасу, зміцнити партійні організації, підвищити рівень добробуту трудящих. 25 листопада 1921 року Квірінга прийняв В.І.Ленін. Зміст розмови між ними не відомий. Ймовірно, вона стосувалася становища в Донбасі, адже Ленін надавав величезного значення його промислового відродженню, вважаючи, що без цього соціалістичне будівництво в країні залишиться простим добрим побажанням.

На чолі ЦК Компартії України

В листопаді 1922 року Політбюро ЦК КП(б)У, розглядаючи кандидатури на посаду першого секретаря ЦК, зупинилося на Квірінгу. Його кандидатуру підтримали (про це свідчить архівний документ) Генеральний секретар ЦК РКП(б) Й.В.Сталін, секретарі ЦК В.М.Молотов і В.В.Куйбишев. Після закінчення VII конференції КП(б)У (Харків, 6–10 квітня 1923 року) Емануїл Йонович був обраний членом Політбюро, Оргбюро і першим секретарем ЦК

Компартії України. Через тиждень XII з'їзд РКП(б) обрав його членом ЦК РКП(б). Такої честі не удостоювався жоден з його попередників на посаді секретаря ЦК КП(б)У.

Чому таке високе довір'я виявили саме Квірінгу? На наш погляд, керівництво КП(б)У і РКП(б) виходило з того, що із закінченням громадянської війни перед Комуністичною партією постало принципово нове, творче завдання — відбудувати країну, розпочати соціалістичні перетворення в усіх сферах суспільного життя, і насамперед в економіці. З огляду на це Квірінг більше, ніж інші провідні діячі КП(б)У, підходив на роль лідера. На його користь говорив успішний досвід керівної партійної роботи у Катеринославській і Донецькій губерніях, а також досвід управлінської діяльності у вищих радах народного господарства РСФРР і УСРР.

Через тиждень після VII конференції КП(б)У у Москві відкрився XII з'їзд РКП(б). Серед інших з'їзд розглянув питання «Національні моменти в партійному і державному будівництві». Надаючи принципового значення цьому питанню, Квірінг напередодні з'їзду опублікував «в порядку обговорення» в «Спутнике донецького пропагандиста» статтю «Національні моменти». Стаття становить великий інтерес для з'ясування позиції нового лідера КП(б)У з основних завдань національної політики партії. Ось що він писав:

«...Ми не можемо сказати, що в партії існує повна ясність у національному питанні.

Досі є чимало таких русотяпів, які ніяк не можуть зрозуміти, що національне питання — не вигадка і не просто «шовінізм», які механічно мислять Росію в її колишніх кордонах і тому ніяк не можуть дочекатися, «коли ж скінчиться ця метушня з національними радянськими республіками».

Об'єднання в Союз багато хто зрозумів як черговий крок у справі зменшення прав національних республік.

Нам видається, що XII з'їзд повинен дати відповідь на питання, чим є об'єднання в Союз — кроком до ліквідації національних радянських республік чи кроком до зміцнення їх становища.

Ми думаємо, що весь досвід нашої попередньої національної політики говорить про те, що об'єднання має бути визнане як крок до дальшого зміцнення національних радянських республік і водночас як крок до зміцнення єдності радянських республік.

...Ми повинні пам'ятати, що радянські республіки живуть у капіталістичному оточенні, що ще животіють за кордоном «уряди»: петлюрівський, грузинський, азербайджанський, які разом з усією капіталістичною Європою готові використати всяку нашу помилку в бік зменшення самостійності національних радянських республік.

Прийде час, коли всі національні перегородки втратять своє теперішнє значення, але цей час ще не близько.

...Разом з тим виникає питання про методи роботи в галузі культурній.

Тут нам доводиться мати справу з ухилом в український шовінізм... Деякі товариші висувають принцип посиленої українізації і, зокрема, українізації міського пролетаріату і міста взагалі, щоб тим самим полегшити зв'язок між пролетаріатом і українським селом. Незважаючи на добрі наміри зазначених товаришів, їх пропозиція все ж сильно відгонить українським шовінізмом. Таким чином, питання ставиться про пряме покровительство одній культурі та штучне її насадження.

Ми гадаємо, що сама по собі українська культура настільки сильна, що не потребує штучної підтримки для свого природного розвитку. Змичка культур — процес тривалий, гострим зіткненням культур у Радянській державі немає місця, — але за тієї обов'язкової умови, що держава не веде політики штучного насадження якої-небудь культури.

В останньому випадку неминучі гострі конфлікти, небезпечні для Радянської влади.

До того ж взаємодія культур української і російської, що нині має місце на Україні, приносить користь, а не шкоду, даючи Україні повну можливість користуватися всіма досягненнями сильнішої Росії.

...На порядку денному з'їзду стоять також національні моменти в партбудівництві. Я гадаю, що нічого нового в цій сфері висувати не слід,

зберігши встановлене становище, за яким національні партії відносно РКП є обласними» [1, с.104–106].

XII з'їзд РКП(б), її перший з'їзд після утворення СРСР, дав чіткі відповіді на порушені Квірінгом питання.

Що стосується державного будівництва, то з'їзд засудив великодержавний шовінізм як головну небезпеку (на цій позиції стояв і Квірінг) і місцевий націоналізм.

А от позиція Квірінга щодо політики в галузі культури не відповідала рішенням з'їзду про «коренізацію», тобто про сприяння вільному розвитку національних культур. Правильно виступаючи проти «поширеної українізації» і «штучного насадження якої-небудь культури», він водночас помилявся, вважаючи, що «українська культура... не потребує штучної підтримки». Це суперечило вимозі ленинської резолюції ЦК РКП(б) «Про радянську владу на Україні» про необхідність підтримки української культури, оскільки вона протягом століть притиснялася царизмом.

Деякі сучасні історики (грунтуючись, очевидно, на цитованій вище статті 1923 року) гостро критикують Квірінга за недооцінку курсу на українізацію. Однак вони не враховують, що пізніше він відмовився від хибних поглядів.

Так, у політичному звіті ЦК КП(б)У VIII конференції партії (Харків, 12–16 травня 1925 року) Квірінг нагадав делегатам настанову XII з'їзду РКП(б), що «влада повинна говорити і працювати рідною мовою населення», наголосив, що в республіці вона (влада) «до цього часу дуже не національна, ще дуже не українська», що «не може йтися про формальну рівність націй, не можна ставити на одну дошку націю зі старими устоями і націю більш молоду, більш пригнічвану... Тому в усіх наших рішеннях і в законах, прийнятих на основі цих рішень, віє наданням особливих переваг для розвитку української культури» [12, с.81].

Діяльність Квірінга на посаді першого (з березня 1925 року — генерального) секретаря ЦК КП(б)У проходила в період, коли у зв'язку з тяжкою хворобою і смертю В.І.Леніна загострилася боротьба між більшістю членів Політбюро ЦК РКП(б) і Л.Д.Троцьким. Квірінг, як і все Політбюро ЦК КП(б)У (у липні 1923 року з його складу вибув і виїхав з України єдиний прихильник Троцького — голова Раднаркому УСРР Х.Г.Раковський), гостро критикував Троцького та його прихильників у партійній пресі.

Але... «переборщив», що обернулося для нього крахом партійної кар'єри.

Ось як це відбувалося.

5 січня 1925 року Квірінг повідомив Й.В.Сталіна, що 10 січня на Пленумі ЦК КП(б)У розглядатиметься питання про Троцького, і попросив: «Добре було б одержати від В[ас] інформацію про наявні настрої і пропозиції» [6, 1991, №8, с.180–181].

11 січня, коли Пленум ЦК КП(б)У уже працював, Сталін відповів шифртелеграмою:

«1) У питанні про Троцького ми всі сходимося на тому, що його треба зняти з Ревради, причому більшість вважає — замість Троцького треба поставити Фрунзе; 2) що стосується подальшої роботи Троцького в Політбюро, то у керівній групі є дві думки, більшості і меншості: більшість вважає, що доцільніше не виставляти Троцького з Політбюро, а робити попередження, що в разі повторення з його боку актив, які йдуть врозріз з волею ЦК та його рішень, Троцький буде негайно виставлений з Політбюро і відсторонений від роботи в ЦК; більшість думає, що при залишенні Троцького в ЦК Троцький буде менш небезпечний у Політбюро, ніж поза ним; меншість вважає, що треба негайно викидати його з Політбюро із залишенням в ЦК. Особисто я дотримуюсь думки більшості» [там само, с.183].

Наступного дня Квірінг телеграфував Сталіну: «Пленумі ЦК на закритому засіданні повідомив вашу телеграму. Більшістю 27 проти двох Пленум постановив вважати за необхідне зняти також і з Політбюро».

Такого ігнорування своєї «особистої думки» Сталін не потерпів. Дарма, що члени Політбюро ЦК і Президії ЦКК КП(б)У у листі «Членам ЦК РКП(б)» (надісланому не пізніше 23 лютого) пояснили: збіг рішення Пленуму ЦК КП(б)У щодо Троцького з позицією «меншості» Політбюро ЦК РКП(б), тобто Г.Є.Зінов'єва і Л.Б.Каменева, є випадковим, Пленум орієнтувався не на них, а на настрої партійних організацій республіки [там само, с.188–190].

Інцидент закінчився тим, що 20 березня Квірінг подав до Політбюро ЦК КП(б)У заяву:

«З огляду на те, що у зв'язку з прийняттям Пленумом ЦК КП(б)У резолюції про Троцького і мою позицію в цьому питанні для моєї роботи як секретаря ЦК створилися ненормальні умови як у відносинах з ЦК РКП, так і всередині ЦК КП(б)У, — прошу увільнити мене з роботи як секретаря ЦК і призначити на іншу роботу.

Моя заява не є результатом розходжень у політичній лінії з ЦК КП(б)У і ЦК РКП, а має на меті збереження в сучасних умовах міцного керівництва партійною організацією та встановлення тіснішого зв'язку з ЦК РКП [13. Ф.1. Оп. 6. Спр. 58. Арк. 40].

Того ж дня Політбюро постановило:

«Вважаючи, що недостатньо повний зв'язок т. Квірінга як секретаря ЦК КП(б)У з ЦК РКП(б) сприяв винесенню помилкового рішення Пленуму ЦК КП(б)У щодо Троцького, а також викликав у зв'язку з цим несприятливі умови роботи всередині Політбюро ЦК КП(б)У, що може шкідливо позначитися на згуртованості і єдності української організації, — задовольнити прохання т. Квірінга про увільнення його з поста генерального секретаря ЦК КП(б)У» [там само, арк.41].

Таким чином, Квірінг не визнав помилковою свою позицію щодо Троцького, а лише констатував, що вона спричинила для нього особисто «ненормальні умови як у відносинах з ЦК РКП, так і всередині ЦК ККП(б)У». З формальної точки зору, він не порушив партійної дисципліни, адже ніякого рішення на той момент ні Політбюро, ні Пленум ЦК РКП(б) ще не прийняли. Отже, Квірінг і Пленум ЦК КП(б)У були вправі висловити своє ставлення до цього питання, маючи на увазі, що останнє слово залишається за Пленумом ЦК РКП(б).

Якщо ж брати фактичну сторону справи, то Квірінг проявив політичну незрілість, не врахував, що в тих конкретних умовах боротьба з троцькізмом вимагала тактичної гнучкості. Він мав на Пленумі ЦК КП(б)У підтримати сталінську більшість в Політбюро ЦК РКП(б).

Із «Памятних записок» Л.М.Кагановича, який у квітні 1925 року був обраний генеральним секретарем ЦК КП(б)У, дізнаємось, що Й.В.Сталіна турбувало не лише рішення Пленуму ЦК КП(б)У про Троцького, а й загальна обстановка в українському Політбюро.

«Перед моїм від'їздом на Україну, — згадував Лазар Мойсейович, — Сталін мені говорив про труднощі в роботі, які на мене чекають, і давав свої поради. Зокрема, він напівжартома говорив, що в Політбюро ЦК КП(б)У є 14 думок. На моє здивоване запитання: як так — адже в Політбюро всього 7 членів, як же може бути 14 думок? — Сталін відповів: «Спочатку один член Політбюро розходиться з іншим — виходить 7 думок, а потім кожен член Політбюро розходить з самим собою — виходить ще 7 думок, а в цілому 14 думок. Ви повинні це подолати своєю стійкою принциповістю, вашою енергійною працездатністю, чим зазначені члени Політбюро ЦК КП(б) України не особливо відзначаються» [14, с.377].

Тому-то кандидатуру на пост генерального секретаря ЦК КП(б)У шукали і знайшли не в Україні, а в Москві. Каганович пояснив це «ускладненням і загостренням боротьби» з троцькістами та іншими опозиційними угрупованнями. Саме з цього, мовляв, випливала необхідність «поліпшення і зміцнення керівництва самого ЦК КП(б) України, яке на новому етапі проявило певні слабості» [14, с.373]. Критика ця стосувалася насамперед Квірінга — генерального секретаря ЦК КП(б)У. Тому так рано, у 36-річному віці, припинилася

керівна партійна діяльність Еммануїла Йоновича. Він назавжди залишив Україну, працюючи в якій протягом десяти років, зробив великий внесок у завоювання Радянської влади, заснування і становлення Компартії України, здійснення соціалістичних перетворень.

Працюючи в 1925–1937 роках у Москві, Квірінг вже ніколи не повертався на партійну роботу, хоч і обирався на XIII–XVI з'їздах ВКП(б) членом ЦК партії. Та й на керівній роботі в органах господарського управління був лише заступником: голови ВРНГ СРСР (1925–1926), голови Держплану СРСР (1926–1930 і 1934–1937), наркома шляхів (1931), голови Комітету товарних фондів Ради праці і оборони СРСР (1930–1934). Водночас активно займався науковою діяльністю: у 1930–1934 роках — директор Економічного інституту червоної професури, у 1932–1936 роках — директор Інституту економіки Комуністичної академії. У 1934 році одним з перших в СРСР став доктором економічних наук.

Життя Еммануїла Йоновича обірвалося рано, він не встиг відзначити навіть 50-річний ювілей. 25 листопада 1937 року Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила Е.Й.Квірінга до розстрілу, і того ж дня вирок було виконано. 14 березня 1956 року він був реабілітований Військовою колегією Верховного Суду СРСР, а 27 березня того ж року Комітетом партійного контролю при ЦК КПРС поновлений у партії.

Еммануїл Йонович Квірінг завжди буде для комуністів України взірцем беззавітного служіння справі Комуністичної партії, інтересам трудового народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Квиринг Э.И. Избранные речи и статьи. К.: Политиздат Украины, 1988.
2. Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов. К.: Политиздат УССР, 1957.
3. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов. К.: Политиздат УССР, 1962.
4. Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 5–12 июля 1918 г. Протоколы. К.: Политиздат Украины, 1988.
5. Комуніст України.
6. Известия ЦК КПСС.
7. Коммунист, орган Оргбюро по созыву I съезда КП(б)У.
8. Второй съезд Коммунистической партии большевиков Украины, 17–22 октября 1918 г. Протоколы. К.: Изд-во «Україна», 1991.
9. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У двох томах. Том перший, 1918–1941. К.Політвидав України, 1976.
10. Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 1–6 березня 1919 р. Протоколи. К.: Парламентське вид-во, 2002.
11. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України, 17–23 березня 1920 р. Стенограма. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003.
12. Комуністична партія України: з'їзди і конференції. К.: Вид-во «Україна», 1991.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
14. Каганович Л.М. Памятные записки. М.: Изд-во «ВАГРИУС», 1996.

В.ЯКУНИН

ОУН–УПА и Европейское Движение Сопrotивления: на перекрестке мнений

Историки националистической ориентации усиленно навязывают обществу миф о якобы героических деяниях в годы Второй мировой войны ОУН–УПА, боровшейся на два фронта — против немецких оккупантов и советских партизан и коммунистического подполья. При этом националистическое движение ОУН–УПА пытаются причислить к Европейскому Движению Сопrotивления.

Например, в «Українському історичному журналі» (2008, №3) к.и.н. Н.Слободянюк, защитивший в Днепропетровском национальном университете в 2002 г. кандидатскую диссертацию по теме «Антифашистський рух опору в Південній Україні (1941–1944 рр.)», опубликовал рецензию на нашу с В.В.Иваненко книгу «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології» (Дн-вськ, 2006). Он категорически не согласен с нашей негативной оценкой ОУН и УПА, пытается доказать, что эти формирования следует считать частью Европейского Движения Сопrotивления. Ссылаясь на определение ДС в «Военно-энциклопедическом словаре» (М., 1983), Н.Слободянюк утверждает: «...ОУН(б) й УПА належать до руху Опору, навіть якщо б вони не вели збройної боротьби проти окупантів, а займалися лише саботажем і антинацистською пропагандою»¹.

Далее автор в качестве аргументов ссылается выборочно на те суждения западных историков, которые работают на его версию, а те суждения, которые опровергают ее, игнорирует, т. е. полностью отказывается от принципа объективности, требующего учитывать все факты без исключения, не играть в факты, не манипулировать ими.

Вот логика Н.Слободянюка: «Наступне питання, котре залишається неузгодженим в історичній науці, це — кого слід вважати учасниками цього руху, кого відносити до диверсійних груп армійських та агентурних розвідок, а кого — до колаборантів. Офіційна радянська історіографія не визнавала належності до руху Опору бійців польської Армії Крайової, сербських четників Д.Михайловича. В СРСР і навіть у сучасних Росії, Білорусії й Україні багато істориків не вважали та не вважають учасниками цього руху ОУН–УПА, а також інших націоналістичних формувань, які діяли на території БРСР, Литви, Латвії й Естонії.

Натомість більшість дослідників на Заході вважає, що вищезазначені формування є повнокровними учасниками антинацистського та антибільшовицького національно-визвольного руху»².

Здесь все суждения являются подтасовками, искажают историографический процесс как в СССР, так и на Западе.

Во-первых, вопрос о критериях коллаборационизма давно выяснен и как в СССР, так и сегодня в странах СНГ не вызывал и не вызывает особых споров. Во-вторых, никакого большинства исследователей на Западе, признающих ОУН и УПА и четников Югославии участниками Движения Сопrotивления, не существует. Есть лишь отдельные высказывания историков, которые близки украинским националистическим историкам, и считать их большинством нет никаких оснований. В-третьих, автор абсолютно по-дилетантски дифференцирует партизанские группы и отряды на диверсионные армейские и агентурные разведывательные. На самом деле они осуществляли все виды борьбы:

диверсии на коммуникациях, разведку о дислокации и передвижении немецких войск, террор против немецких офицеров и военачальников, карателей, руководителей оккупационной администрации и т. д. и против коллаборационистов. Некоторые из них, как отряд Д.Медведева, занимались преимущественно разведкой.

Наиболее полно и точно взгляд советской историографии на Движение Сопротивления изложен в издании «Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия» (М., 1985). В нем говорится:

«Д. С. Патриотическое, освободительное демократическое движение против фашистских режимов и оккупантов, а также против коллаборационистов во время 2-й мировой войны 1939–45. Развивалось на оккупированных агрессорами территориях и в странах фашистского блока, явилось новым этапом в развитии антифашистского движения. К Д. С. примыкала также деятельность правительств в эмиграции оккупированных государств, патриотических организаций и политических партий. Основными целями Д. С. было освобождение от фашистского порабощения, восстановление национальной независимости, установление демократического политического строя, осуществление прогрессивных социальных преобразований...

В Д. С. участвовали различные классы и слои населения: пролетариат, крестьянство, патриотическая интеллигенция, часть духовенства, мелкой и средней буржуазии. Решающую роль играли трудящиеся... Авангардной и самой активной силой Д. С. являлись коммунистические и рабочие партии...

Буржуазное крыло Д. С., выступая против оккупантов, стремилось к восстановлению национальной независимости и реставрации довоенных порядков или установлению буржуазной демократии. Лидеры буржуазных организаций в большинстве случаев старались избежать развертывания массовой активной борьбы...»³.

Теперь о коллаборационизме. Всестороннюю оценку, типологию и истоки коллаборационизма исследовал известный советский и российский историк М.И.Семиряга. На мой взгляд, его характеристика наиболее полная, исторически неполитизированная:

«Более обоснованно выглядит определение коллаборационизма как осознанного и добровольного сотрудничества с врагом в его интересах и во вред своей родине или союзных с ней стран. Но подобное определение также еще не охватывает всех разновидностей этого феномена. Поскольку коллаборационизм является осознанным и добровольным сотрудничеством с противником в ущерб своей родине, то, естественно, было бы безнравственно каким-либо образом его оправдывать. Этот вывод полностью применим и к тем советским гражданам, которые сотрудничали с немецко-фашистскими властями в годы Великой Отечественной войны, пусть даже под знаменем борьбы против сталинского режима. Их коллаборационизм в данном случае ослаблял усилия советского народа и в конечном счете всех свободолюбивых народов в борьбе против злейшего врага человечества — германского фашизма. Одновременно коллаборационизм объективно, т.е., возможно, помимо воли самих коллаборационистов, способствовал осуществлению явно реакционных и преступных целей гитлеровского блока»⁴.

Определившись с базовыми понятиями, обратимся к конкретным историческим фактам. Поскольку Н.Слободянюк признает принадлежность к Д.С. югославских четников, выясним, как характеризуют их участники освободительной борьбы в Югославии, историки и политики?

Весьма примечательна оценочная характеристика четников Сербии, данная человеком, знавшим о них, как говорится, не понаслышке, — верховным главнокомандующим Народно-освободительной армии и партизанских отрядов Югославии, генеральным секретарем ЦК КПЮ И.Броз Тито. В статье «Коммунистическая партия и кто такие союзники оккупантов?» (Газета «Пролетер» №14–15 от апреля 1942 г.) он писал:

«Для развертывания борьбы против партизан и коммунистов оккупанты снабжают эти клики оружием, боеприпасами, деньгами и всем необходимым,

надеясь, что с помощью этих банд в конечном итоге удастся разбить Народно-освободительную партизанскую добровольческую армию Югославии. И народ справедливо называет Недича, Печанца и других четников сербскими усташами. Чем отличаются все эти банды в Сербии от усташских банд в Хорватии? Ничем! Они точно так же проливают сербскую кровь, сжигают сербские села, как это делают кровавадные усташы в отношении сербских и хорватских сел и населения. Разве не характерно, что четнические банды в Восточной Боснии нападают с тыла на наши подразделения и хорватской армии под лозунгами «Да здравствует Недич, да здравствует Павелич!». Разве не характерно, что Недич, четники Печанца и Дражи Михайловича полностью перестали нападать на Павелича и усташей, а основное острие борьбы направляют против коммунистов и народо-освободительных партизанских отрядов? Разве не характерно, что газеты Недича в Белграде, а Павелича в Загребе взаимно восхваляют зверские расправы с коммунистами и бойцами Народно-освободительной армии? Этот Недич, этот предатель сербского народа, который уже пролил потоки сербской крови, который в Крагуеваце вместе с гестапо расстрелял из пулемета 7 тысяч рабочих и других граждан, который в Кравеле уничтожил 1700 рабочих, который вместе с немцами сжег Мачву, Поцерину и другие районы в Сербии, — этот палач является таким же злодеем, как и ненавистный Павелич, который ликвидировал сотни тысяч сербов в Хорватии...

Многие могут спросить: ну а где же сейчас вооруженные четники Дражи Михайловича, где сейчас находится эта армия Дражи? Само собой разумеется, что больше она не существует в качестве какого-то отдельного военного формирования даже и в том виде, в каком это было четыре месяца назад. Она ныне слилась с остальными четническими бандами; она убивает, сжигает дома ни в чем не повинных жителей Боснии и Сербии, прикрываясь именем Недича...

Вот кто является прихвостнями оккупантов, кто является предателями и врагами народа»⁵.

А в 1943 г. И.Б.Тито говорил:

«В течение этого года был развеян тот туман неслыханного обмана, которым была окутана вся прогрессивная мировая общественность. Предательское лондонское правительство свыше двух лет обманывало весь мир, утверждая, что борьбу в Югославии ведет его министр Дража Михайлович. Ирония сложившейся ситуации в том, что все это время вплоть до настоящего времени четнические банды по главе с этим министром-предателем вели и еще ведут борьбу против Народно-освободительной армии и партизанских отрядов на стороне оккупантов. Но это ничуть не мешало этим негодям выдавать в то же время успехи Народно-освободительной армии за свои. В период четвертого наступления предатель Дража Михайлович заключил соглашение с немцами, итальянцами и усташами относительно того, чтобы сообща нанести смертельный удар по нашей Народно-освободительной армии. Многочисленные документы, попавшие к нам в руки во время наступления против четников Дражи Михайловича, наглядно разоблачают этот дьявольский план и неслыханное предательство со стороны этих вырожденков»⁶.

Другой авторитетный политик, который дал объективную оценку четникам и Д.Михайловичу, — У.Черчилль. Он, которого вряд ли можно заподозрить в лояльности к коммунистам, был хорошо осведомлен о положении в оккупированной нацистами Югославии и лично знал короля Петра II, генерала Д.Михайловича и эмигрантское правительство Югославии в Лондоне. В письме министру иностранных дел от 1 апреля 1944 г. У.Черчилль писал:

«Я считаю, что следует всемерно настаивать перед королем (Петром II. — В.Я.), чтобы он избавился от своих роковых советников, которые тянут его ко дну. Как вам известно, я полагал, что это будет сделано до конца прошлого года. Я не знаю, чего можно достичь всеми этими проволочками... Я всегда считал, что король должен отмежеваться от Михайловича, что он должен принять отставку правительства Пурича...

Я надеюсь поэтому, что теперь вы будете действовать с максимальной быстротой, составите королю хорошую декларацию, уговорите его уволить

Пурича и компанию, отмежеваться от всякой связи с Михайловичем и создать временное правительство, которое не было бы неприятным для Тито»⁷.

Убедительная оценка четников и Д.Михайловича содержится в книге участника народно-освободительного движения в Югославии историка Владо Стругара «Югославия в огне войны. 1941–1945» (М., 1985), где он раскрывает их эволюцию:

«Четники, как национальная организация, издавна пользовались авторитетом в сербском народе. Группа из 600 четников под руководством Косты Печанца существовала еще с предвоенного времени. В первые месяцы после апрельской катастрофы она численно значительно выросла. Многие патриоты вступили в эту организацию, полагая, что четники поднимут оружие против оккупационных войск. Но 28 июня 1941 г. Коста Печанц на горе Копанник приказал четникам дать клятвенное обязательство не нападать на немецких и итальянских солдат до тех пор, пока они «будут хорошо обращаться» с сербским народом. Этот приказ находился в противоречии с довольно открытой враждой к оккупантам, распространенной в четнических отрядах, которые к тому времени возникли почти во всех районах Сербии, а особенно на территории между реками Ибая, Западная и Южная Моравы.

Между тем Печанц открыто встал на путь сотрудничества с врагами югославских народов. С 24 по 27 августа на горе Букуля в Шумадии он вместе с несколькими своими воеводами вел переговоры с представителем немецкого командования в Сербии, во время которых подтвердил свою готовность использовать четнические отряды против партизан для подавления их вооруженного восстания. При этом он попросил немецкое командование допустить большее участие коллаборационистов в оккупационных органах власти. И хотя некоторые четнические отряды вместе с партизанскими во всех местах сообща нападали на немецкие части и была очевидна необходимость сотрудничества между четниками и партизанами, Печанц настоял на своем: в середине сентября его четы стали совершать налеты на партизанские отряды в районе Белграда, а также в долинах Западной и Южной Моравы. Тем самым четническая организация Косты Печанца стала служить немецким оккупантам»⁸.

В современной украинской историографии существуют две точки зрения на роль четников в Югославии: одна — украинских националистов, признающих их непосредственными участниками Движения Сопротивления, и другая, научная, близкая к позиции советской историографии, изложена в учебнике профессора Киевского национального университета им. Т.Шевченко В.И.Ярового, согласно которой четники лишь вначале вели борьбу с немецкими оккупантами, а затем в течение всей войны были коллаборационистами и союзниками нацистов⁹.

Большинство российских историков придерживаются такой же версии трактовки тех событий. Однако есть и другие. Например, в книге А.Ю.Тимофеева «Четники. Королевская армия» (М., 2012) подробно излагаются история четнического движения и биография генерала Д.Михайловича, признаются их союзнические отношения с оккупантами. Но акценты смещены так, будто вся борьба в Югославии носила не антифашистский характер, а сводилась главным образом к гражданской войне между четниками и коммунистическими партизанами, в ходе которой обе стороны прибегали к крайне жестоким формам противостояния. Не скрывая своего недоброжелательного отношения ни к коммунистам и И.Б.Тито, ни к возглавляемому ими партизанскому движению и одновременно демонстрируя явную симпатию к Д.Михайловичу, автор утверждает, что и для четников, и для коммунистов с их Народно-освободительной армией приоритетной была борьба между ними, а не с иноземными поработителями. При этом он ссылается на весьма сомнительные документы, которые, якобы, долгое время были секретными¹⁰, а часто попросту игнорирует факты, свидетельствующие об обратном.

Так, в документе «Задача народно-освободительных партизанских отрядов Югославии» (опубликован в «Бюлетене» №1 Главного штаба Народно-освободительных партизанских отрядов во главе с Тито 10 августа 1941 г.) указано:

«1. Главная цель народно-освободительных партизанских отрядов во всех областях Югославии (Сербия, Хорватия, Словения, Черногория, Босния и Герцеговина, Воеводина, Санджак и Далмация) состоит в освобождении народов Югославии, независимо от различий в политических взглядах и убеждениях»¹¹.

В другом документе — «Коммунистическая партия в народно-освободительной борьбе» (статья в газете «Борьба» №8–9 за 1941 г.) говорится:

«Выковывая братство и единство народов Югославии, КПЮ организовала вооруженную борьбу против оккупантов. Она создала партизанские отряды в Сербии, Хорватии, Словении, Черногории, Боснии и Герцеговине и в других частях страны, создала народную армию, насчитывающую несколько десятков тысяч бойцов, создала бесстрашные народные партизанские отряды, которые кровью своей вписывают самые славные страницы в историю борьбы наших народов за освобождение. Члены КПЮ сражаются в первых партизанских рядах. Они показывают пример своим пожертвованием, ибо в этом усматривают свой долг.

Члены Коммунистической партии и коммунистической молодежи Югославии должны быть всегда там, где тяжелее всего, показывая другим образец дисциплины, товарищества, самопожертвования и храбрости. Они используют опыт ВКП(б) на благо народа в нынешней освободительной борьбе против ненавистных оккупантов, используют его в борьбе за освобождение и лучшее будущее всех народов Югославии»¹².

В третьем документе — «Коммунистическая партия и кто такие союзники оккупантов» (из статьи в газете «Пролетер» №14–15, апрель 1942г.) сказано:

«Оккупантам не удалось, несмотря на все их усилия, направить острие нашей народно-освободительной борьбы на разжигание гражданской классовой войны. Им удалось заручиться поддержкой дьявольского плана лишь со стороны реакционных клик, которые в течение целого ряда лет служили им и которые сейчас хотят с помощью этих оккупантов, ценой гражданской войны защитить свои классовые интересы. Все эти реакционные клики, как и оккупанты, хотели бы превратить национально-освободительную борьбу в борьбу классовую. Они хотели бы представить эту освободительную борьбу в таком свете, что она является, мол, делом только коммунистов, которые якобы хотят использовать нынешнюю обстановку в своих целях, и т. д. Эти реакционные элементы не останавливаются ни перед какой клеветой и ложью, лишь бы очернить Коммунистическую партию и партизанское движение...

Различные банды четников, созданные оккупантами и этими реакционными элементами, совершили уже ряд страшных злодеяний в отношении как коммунистов, так и многих лучших борцов из рядов партизан. Но это не должно сбить нас с пути, с пути подлинно народно-освободительной борьбы, с пути настойчивого объединения патриотических сил в один, единый фронт народного освобождения, независимо от различий в политических и религиозных убеждениях. Действия врага являются лишь обычной провокацией, имеющей своей целью разжечь в нашей стране гражданскую войну, которая в нынешней обстановке сделала бы полностью невозможной настоящую народно-освободительную борьбу и помогла бы оккупантам добиться своей цели, т. е. дальнейшего грабежа и угнетения наших народов. Эту гражданскую войну попытался развязать Недич еще в августе 1941 года, когда стал направлять вооруженные банды против народно-освободительных отрядов в Сербии. Эту гражданскую войну стремятся начать различные предатели из «пятой колонны» в Черногории, Санджаке, Боснии, Словении и т. д. Но мы этой гражданской войны не хотим. Мы за борьбу против оккупантов, мы хотим их уничтожения. Этой нашей задаче, этой нашей цели мы подчиняем все наши усилия. Но мы уничтожаем и всех прихвостней оккупантов, ибо борьба против оккупантов неразрывно связана с борьбой против пособников из «пятой колонны». Не только мы, коммунисты, но и огромное большинство народа нашей страны решительно настроены против гражданской братоубийственной войны»¹³.

Отсюда видно, что коммунисты Югославии и И.Б.Тито формировали на-строения и в партизанских отрядах, и в широких слоях населения на борьбу против главного врага — германских оккупантов. Не видеть этого — значит впадать в субъективизм, исказить преднамеренно позицию КПЮ и штаба народно-освободительного движения. И цель здесь ясна: принизить роль и авторитет КПЮ и И.Б.Тито в народно-освободительной борьбе.

Эта тенденциозность А.Ю.Тимофеева видна в следующем его утверждении:

«...После капитуляции Италии 9 сентября 1943 г. партизанское движение настолько окрепло и усилилось, что Тито решил перейти к новой форме деятельности. В г. Яйце в Боснии 29 ноября 1943г. было создано партизанское квазиправительство — национальный комитет освобождения Югославии (НКОЮ), которое должно было стать исполнительным комитетом при созданном еще в ноябре 1942 г. аморфном органе — Антифашистском вече народного освобождения Югославии (АВНОЮ).

Резонанс от создания НКОЮ был намного сильнее, чем от создания АВНОЮ, четникам было необходимо парировать и ослабить этот эффект...

Открытые в 1990-е годы документы показали, что как партизанский съезд в Яйце, так и четнический конгресс в Ба (25–28 января 1944 г. — В.Я.), были чистой воды пропагандистскими акциями и в обоих случаях депутатов подбирал сам руководитель боевой организации противников по гражданской войне (т. е., соответственно, Тито и Михайлович)»¹⁴.

Но далее сам автор признал прямо противоположное:

«Необходимо констатировать, что решения конгресса в Ба были глубоко несвоевременными. Коммунисты уже давно лидировали в пропагандистской гонке, убогость национального представительства показала ложность «общеюгославских претензий» (не было депутатов от ведущих партий словенцев — клерикалов и хорватов — Хорватской крестьянской партии).

...Надежды на то, что СССР и Британия передумают и перестанут восхвалять партизан, были и вовсе наивными после того, как три страны — лидеры антифашистской коалиции — договорились в Тегеране передать Югославию в советскую зону интересов»¹⁵ [с. 176].

Авторская лексика — «квазиправительство», «восхвалять партизан» — свидетельствует о неадекватном восприятии партизанского национально-освободительного движения во главе с коммунистами и И.Б.Тито. Партизаны создали не «квазиправительство», а реальный орган исполнительной власти, получивший поддержку большинства населения страны и признание (а не «восхваление») лидеров антигитлеровской коалиции.

А чего стоит фраза автора «Коммунисты уже давно лидировали в пропагандистской гонке!» Ведь это была не какая-то «пропагандистская гонка», а убедительная пропаганда коммунистами правоты и справедливости своей антифашистской миссии в Югославии, которая отвечала интересам большинства населения Югославии. И достигалось это не только пропагандистскими технологиями, а единством слова и дела, всем политическим курсом борьбы против оккупантов.

Примечательно и заключительное мнение автора:

«В Сербии память о генерале Д.Михайловиче стала активно возрождаться в течение последних двадцати лет, после того как Югославия окончательно рухнула... Парадоксально, но в народной памяти, несмотря на 60 лет односторонней пропаганды, из трех сторон — участников конфликта сербской гражданской войны (партизаны — четники — лютичевцы) большинству населения с самой большой теплотой запомнился именно он. Памятники генералу Д.Михайловичу стоят от Ниша на юге Сербии до Вышеграда в Республике Сербской»¹⁶.

По прочтении этих сюжетов невольно возникают по меньшей мере два вопроса. Во-первых, какие данные свидетельствуют о «большинстве населения», на основе которых делается столь категорическое утверждение?

Во-вторых, какие силы и слои населения пытаются реабилитировать и героизировать коллаборационистов Д.Михайловича? Ответа на них автор не дает. Хотя не секрет, что сами по себе, стихийно такие процессы не происходят.

В Западной Украине, к примеру, коллаборационистов из ОУН–УПА тоже реабилитируют и героизируют, но мы знаем, какие силы это делают и с какой целью. Мы также знаем, что в странах Европы коллаборационистов не реабилитируют и не героизируют. Вместе с тем политические силы в Совете Европы «разрешают» это (или не замечают сего) в бывших социалистических странах, проявляя тем самым двойные стандарты в отношении исторической памяти и правды истории.

* * *

За два десятилетия независимости Украины историки националистической ориентации не смогли издать ни одного сборника документов о «героической» борьбе ОУН и УПА ни с нацистской оккупацией, ни с антифашистским коммунистическим движением на территории страны. Это не случайно, так как такие документы были бы саморазоблачением. Ведь в первом случае (о борьбе с немецкими оккупантами) было бы видно, что кроме отдельных вооруженных стычек с немцами за право эксплуатировать и принуждать к рабскому повиновению украинское мирное население ничего не было. В другом случае (о борьбе против советских партизан и коммунистического подполья) им пришлось бы признать, что ОУН и УПА вместе с немецкими карателями, абвером и гестапо беспощадно, а чаще всего зверски, по-садистски уничтожали коммунистическое, то есть реальное Движение Сопротивления, не щадя при этом и мирное население, которое сочувствовало и помогало ему.

ПРИМЕЧАНИЯ:

- ¹ М.А.Слободянюк. Рец. на кн.: Іваненко В.В., Якунін В.К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. — Дніпропетровськ, АРТ-ПРЕС, 2006. — 424с.//Український історичний журнал. 2008.—№3.—С. 218.
- ² Там же.
- ³ Движение Сопротивления // Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия. Под. ред. М.М.Козлова. — М.: Советская энциклопедия, 1985. — С. 233.
- ⁴ Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. — М.: РОССПЭН, 2000. — С. 9.
- ⁵ Тито Иосип Броз. Коммунистическая партия и кто такие союзники оккупантов // Тито Иосип Броз. Избранные статьи и речи. Май 1941 — октябрь 1979. — М.: Политиздат, 1987. — С. 86, 88.
- ⁶ Тито Иосип Броз. Развитие освободительной борьбы народов Югославии в связи с международными событиями // Там же. — С. 113–114.
- ⁷ Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. — М.: Военное издательство, 1991. — Кн. 1. Т.Т. 1–2. — С. 269.
- ⁸ Стругар Владо. Югославия в огне войны. 1941–1945. — М.: Наука, 1985. — С. 50–51.
- ⁹ Яровий Валерій. Новітня історія Центральноєвропейських та балканських країн. ХХ століття. Підручник для вищих навчальних закладів. — К.: Генеза, 2005. — С. 704–707.
- ¹⁰ Тимофеев А.Ю. Четники. Королевская армия. — М.: Вече, 2012. — С. 101.
- ¹¹ Задача народно-освободительных партизанских отрядов Югославии // Тито Иосип Броз. Указ. соч. — С. 71–72.
- ¹² Там же. — С. 80–81.
- ¹³ Там же. — С. 85–86.
- ¹⁴ Тимофеев А.Ю. Указ. соч. — С. 170–171.
- ¹⁵ Там же. — С. 176.
- ¹⁶ Там же. — С. 301.

Ю.ЛАТИШ

Книга про народження партії

У 1972 році Юрій Володимирович Шиловцев, нині відомий український історик, доктор історичних наук, професор, член ЦК Компартії України, видав монографію «Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.)». Сьогодні та книга стала бібліографічною рідкістю. Тому з нагоди 95-річчя Першого з'їзду КП(б)У її було перевидано, але у дещо скороченому автором варіанті*.

З огляду на сучасну історіографічну ситуацію доцільність перевидання праці Ю.В.Шиловцева не викликає жодних сумнівів. В пострадянській історіографії, а також у ЗМІ насаджується думка, ніби доба соціалізму — це суцільна смуга репресій і голодоморів, ніби соціалізм і марксизм-ленінізм нав'язані українцям іззовні, а радянська влада принесена на базнетах «російських окупантів». Грубі випадки на адресу «тоталітарного минулого» та Комуністичної партії набули великого поширення. З цього питання існує цілковитий консенсус лібералів і націоналістів. Можна почути навіть заклики до законодавчого засудження комунізму. Причому йдеться не про засудження конкретних помилок чи зловживань (вони давно засуджені самими комуністами), а про засудження та заборону самої комуністичної ідеології, тобто ідей соціальної справедливості, класової боротьби, побудови безкласового суспільства. По суті антикомуністи вимагають грубого втручання політиків та суддів в історичну науку, порушення права свободи думки і слова, монополізації державними органами права на історичну істину.

Звісно, що за таких умов неупереджений підхід до історії створення Комуністичної партії України, представлений у книзі Ю.В.Шиловцева, можна лише вітати. Звертає на себе увагу глибокий документалізм дослідження, базований на

значній кількості архівних (як з архівів Москви, Києва, так і з архівів областей) та опублікованих документів.

Структурно монографія складається з передмови, двох розділів (десять параграфів), висновків, списку джерел і літератури та додатків.

Перший розділ присвячено розвитку більшовицьких організацій України в період жовтня 1917 — квітня 1918 р. На основі документів автором було встановлено їх чисельність, структуру і склад. Спростовуючи необ'єктивні твердження, ніби більшовизм був чисто російським явищем і не мав ґрунту в Україні, Ю.В.Шиловцев показує, що вже на осінь 1917 року тут існувала розгалужена мережа більшовицьких організацій в містах, в армії та на селі — всього понад 50 тис. членів партії у дні підготовки Жовтневої революції і понад 70 тис. наприкінці 1917 р. (с.15, 18). Найкраще були організовані партійні організації фабрично-заводських робітників — машинобудівників і шахтарів, а оплотом соціалістичної революції став Донбас з потужною мережею більшовицьких комітетів. Попри спроби фальсифікаторів історії зобразити українського селянина («хазяїна») одвічним ворогом соціалізації, автор доводить, що якраз в українському селі питома вага партосередків була вищою, ніж в цілому по країні (с.17).

Розглядаючи перебіг подій Жовтневої революції, Ю.В.Шиловцев виокремлює низку особливостей боротьби за владу Рад в Україні. Зокрема, він підкреслює, що Центральна Рада, яка після Жовтня перетворилася на осередок контрреволюції й уклала угоду з каледінщиною, все ще сприймалася значною частиною населення як революційна організація і спекулювала на національному питанні (с.27). Ці особливості значно ускладнили боротьбу за перемогу соціалістичної революції, в ході якої керівники деяких партійних організацій припускалися тактичних і організаційних помилок. До таких, автор, зокрема,

* ШИЛОВЦЕВ Ю. В. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 – липень 1918 рр.). – К.: ПП «Друкарня Діапринт», 2013. – 160 с.

відносить входження київських більшовиків до Малої Ради і Крайового комітету по охороні революції (с.28).

Автор звертає увагу на особливості умов діяльності парторганізації Південно-Західного краю та Донецько-Криворізького басейну. У книзі високо оцінюються значення Обласного (Крайового) з'їзду РСДРП(б) у Києві 3–5 грудня 1917 року, який викрив контрреволюційне переродження Центральної Ради, зайняв правильну, ленінську позицію в національному питанні, проголосив утворення всеукраїнської організації РСДРП(більшовиків) — Соціал-демократії України. Делегати рішуче відкинули спроби зобразити конфлікт між Раднаркомом і Центральною Радою як протистояння Росії та України. «Не українському народові, а контрреволюції, що причаїлася і ховається за Генеральним секретаріатом, оголошена війна», — говорилося в резолюції з'їзду (с.48).

Багато уваги приділено партійному будівництву на індустріальному Сході та Півдні України. Більшовики Донецько-Криворізького басейну усвідомлювали величезну роль свого регіону для долі пролетарської революції. Говорячи про значення грудневої (1917 р.) обласної конференції більшовиків Донкривбасу, Ю.В.Шиловцев підкреслює, що місцеві комуністи правильно з'ясували причини тимчасового успіху контрреволюції в Україні — несвідомість і недостатню організованість трудящих мас селянства. Резолюція обласної партконференції свідчила про те, що більшовики Кривдонбасу розуміли необхідність об'єднання революційних сил у всеукраїнському масштабі (с.55). Разом з тим керівництво обласної партійної організації припустилося низки помилок у ставленні до українського питання, що в січні 1918 року вилилося в авантюрне відокремлення регіону від України шляхом утворення Донецько-Криворізької радянської республіки.

В другому розділі Ю.В.Шиловцев на документальній основі висвітлює процес боротьби за створення Комуністичної партії (більшовиків) України. Це питання постало ще наприкінці 1917 року у зв'язку з проголошенням України радянською республікою. Однак боротьба за встановлення влади Рад, а потім проти навали німецько-австрійських інтервентів скувала сили більшовиків. Автор показує, що ЦК РСДРП(б) визнавав право України на утворення самостійної соціал-демократичної робітничої партії,

але самі більшовики України, керуючись принципами інтернаціоналізму та демократичного централізму, виступили за збереження організаційної єдності всієї ленінської партії, за те, щоб утворювана партійна організація України залишалася в складі РСДРП(б).

Важливим кроком на шляху до утворення КП(б)У стала Таганрозька партійна нарада 19–20 квітня 1918 року. Ю.В.Шиловцев детально висвітлив питання про організацію і склад наради, полеміку з тактичних питань між її учасниками — «лівими», «правими» і «центром».

Головним на Таганрозькій нараді було питання про статус КП(б)У. У зв'язку з цим автор докладно аналізує позиції прихильників ідей «самостійної» та «автономної» партій. Він вважає, що попереднє рішення наради про утворення «самостійної» КП(б)У, організаційно не зв'язаної з РКП(б), сприяло збереженню Брестського миру, але не відповідало необхідності згуртування всієї ленінської партії.

В книзі уважно проаналізовано підготовку та хід Першого з'їзду КП(б)У, наголошено, що неоціненне значення при цьому мали поради В.І.Леніна. Автор доволі детально простежив особливості підходів до основних питань з'їзду представників різних течій українського більшовизму, уособлених Г.Л.Пятаковим, Е.Й.Квірінгом і М.О.Скрипником, обґрунтував власне бачення їх сильних та слабких сторін. Утворення КП(б)У відображало загальну закономірність у будівництві ленінської партії — створення в її складі комуністичних партій національних республік. Одночасно виникли Компартії Туркестану, Білорусії, Литви, Естонії (с.135).

Автор переконливо доводить, що об'єднання більшовицьких організацій України в єдину партійну структуру мало історичне значення, адже централізувало у всеукраїнському масштабі сили пролетаріату, згуртувало їх на боротьбу з ворогами. Утворення КП(б)У спростувало домисли політичних противників про неукраїнський характер партії більшовиків України, нехтування нею правом українського народу на вільний розвиток.

В цілому книга Ю.В.Шиловцева є корисною, насамперед для молодих комуністів. Вочевидь, вона знайде свого читача і серед студентів, аспірантів та науковців, стимулюватиме інтерес до подальшої розробки цієї важливої теми з історії України.

Готується навчальний посібник «Основи партійного будівництва»

9 вересня 2013 року в Центральному Комітеті Компартії України відбулася нарада відповідальних партійних працівників. Було розглянуто питання про підготовку навчального посібника «Основи партійного будівництва» (назва умовна).

Перший секретар ЦК Компартії України **П.М.Симоненко**, який вів нараду, у вступному слові наголосив на актуальності задуму в сучасних умовах діяльності партії. Сьогодні більшість комуністів — це люди, прийняті до партії упродовж двадцяти років з часу її відродження після незаконної заборони. Із зрозумілих причин вони не мали змоги набути систематизованих знань про теоретичні засади діяльності партії та її історію. Необхідно виправляти цей недолік, у тому числі з допомогою видання навчальної літератури.

Розмова на нараді точилася навколо первісного варіанта структури навчального посібника. Висловились секретарі ЦК КПУ **В.М.Оплачко** і **Г.В.Буйко**, члени Президії ЦК КПУ, народні депутати України VII скликання **А.І.Мартинюк** і **В.Г.Матвєєв**, члени ЦК КПУ — народний депутат України III і IV скликань **Г.К.Крючков**, директор Інституту проблем соціалізму при ЦК партії **І.І.Мигович**, ректор Партійної школи при ЦК партії **С.О.Мнацаканов**, головний редактор журналу «Комуніст України» **В.П.Харченко**, а також завідувачий відділом міжпартійних зарубіжних зв'язків ЦК КПУ **А.А.Соколюк**.

Результатом обговорення стало схвалення такої примірної схеми розділів посібника:

- Марксистсько-ленінське вчення про революційну партію.
- Історичний шлях Комуністичної партії України.
- Ленінські принципи партійного будівництва. Закріплення їх в основоположних партійних документах — Програмі і Статуті.
- Демократичний централізм — керівний принцип організаційного будівництва, внутріпартійних відносин і діяльності партії.
- Членство в Компартії України. Поповнення партійних рядів. Розвиток активності комуністів і забезпечення партійної дисципліни.
- Первинні партійні організації — основа партії. Керівні органи партії. Колективність — принцип партійного керівництва.
- Добір і виховання кадрів, підготовка резерву для висування — важлива турбота партії.
- По-діловому поставлений контроль і перевірка виконання — неодмінна умова високої боєздатності партійних організацій.
- Організація ідеологічної, масово-політичної роботи і внутріпартійної інформації в Компартії України.
- Компартія і відносини з іншими політичними партіями, масовими організаціями і рухами.
- Компартія України — бойовий загін міжнародного комуністичного руху.
- Організація партійного господарства.
- Партійна робота — наука і мистецтво. Питання стратегії і тактики в діяльності партії.

Нарада намітила склад авторів окремих розділів, встановила строк підготовки тексту книги та її орієнтовний обсяг.

«Комуніст України» у 2013 році

Показчик опублікованих матеріалів

№ Стор.

ПОЗАЧЕРГОВИЙ 46-й З'ЇЗД КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ (13 травня 2013 року)

Інформаційне повідомлення 2 3

ПЛЕНУМ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ (10 листопада 2012 року)

Інформаційне повідомлення 1 3

Комуністична партія утвердилася як провідна політична сила на лівому фланзі. Доповідь першого секретаря ЦК КПУ П.М.Симоненка 1 4

ПОСТАНОВИ ПЛЕНУМУ:

Про першочергові завдання партійних організацій і фракції Комуністичної партії України у Верховній Раді України у зв'язку із завершенням парламентських виборів 2012 року 1 8

Про організацію роботи фракції Комуністичної партії України у Верховній Раді України сьомого скликання 1 10

ОБ'ЄДНАНИЙ ПЛЕНУМ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ І ЦЕНТРАЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ КОМІСІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ (15 грудня 2012 року)

Інформаційне повідомлення 1 12

Вибори закінчилися — боротьба триває! Доповідь першого секретаря ЦК КПУ П.М.Симоненка 1 13

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ:

Про політичні підсумки виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року і завдання партійних організацій 1 19

ОБ'ЄДНАНИЙ ПЛЕНУМ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ І ЦЕНТРАЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ КОМІСІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ (25 травня 2013 року)

Інформаційне повідомлення 3 13

Боездатність первинних — запорука нашої перемоги. Доповідь першого секретаря ЦК КПУ П.М.Симоненка 3 14

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ:

Про хід виконання рішень 42-го і 44-го з'їздів Компартії України, постанови червневого (2010 р.) об'єданого Пленуму ЦК і ЦКК КПУ «Про підвищення ролі первинних партійних організацій у зміцненні організаційної та ідейної єдності партії» 3 25

ЗАЯВА ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ:

Руки геть від Сирії! 3 29

ДО 20-РІЧЧЯ ВІДРОДЖЕННЯ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ (урочисті збори в Києві 19 червня 2013 року)

Вистояли. Зміцніли. Переможемо! Доповідь першого секретаря ЦК КПУ П.М.Симоненка 3 3

Компартия Украины — молодая, но зрелая политическая сила. Приветственная речь первого заместителя председателя Совета СКП—КПСС, секретаря ЦК КПРФ К.К.Тайсаева 3 11

Рішення має приймати тільки народ! Збори громадян України 8 вересня 2013 року щодо проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою	4	3
---	---	---

ТЕОРІЯ І ЖИТТЯ

КРЮЧКОВ Г. За новий прорыв в революционной теории. Выступление на заседании Международного круглого стола «Образ социализма, за который мы боремся», проведенного Центральным Комитетом КПРФ 25 февраля 2013 года	3	30
НОВИКОВ Б. Погиб ли советский проект? «Учебник должен пользоваться непререкаемым авторитетом».	1	21
Беседы И.В.Сталина с учеными-экономистами 1941, 1950, 1952 гг.	4	44

УКРАЇНА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

АРСЕЕНКО А. Евроинтеграция или евродеградация: камо грядеши, Украина? Размышления участника Международной конференции «Российско-украинские отношения: реалии и перспективы»	4	15
БЕЛЕНОК А. Отношение населения Украины к Союзу России и Беларуси сквозь призму поколенческого анализа	4	24
ВЕДЕНЄЄВ Д. Виклики в гуманітарній сфері України і національна пам'ять	2	20
ШУЛЬГА Н. Социокультурные риски и угрозы вступления Украины в Евросоюз	4	9

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ТЕНДЕНЦІЇ І СУПЕРЕЧНОСТІ

ДІЄСПЕРОВ В. Криза сільськогосподарських підприємств	4	31
ДУТЧАК О. Протести на захист прав найманих працівників	3	35
ЩЕНКО В. Зростання протестної активності: причини та рушійні сили	2	14
СУИМЕНКО Е., БЕЛЕНОК А. Динамика социально-экономических ориентаций различных поколений украинских граждан	2	6
ШПІКЕР М. Вулична протестна активність основних політичних сил України (за повідомленнями інтернет-сайтів)	4	38

ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ (Международная конференция в Киеве 22—23 ноября 2012 года)

БУШУЄВА Т. Закрытое совещание в ЦК ВКП(б) 1944 года по актуальным вопросам истории СССР	1	44
КРЮЧКОВ Г. За единство наших народов и стран необходимо бороться	1	65
НАЗАРОВ И. Русский мир и Православие	1	40
ПРОВОЗИН В. От исторического беспам'ятства к формированию культуры межнациональных отношений	1	62
СОЛДАТЕНКО В. Федерализм в истории украинско-российских отношений	1	31
ТОЛОЧКО П. Древняя Русь — общее прошлое восточнославянских народов	1	26
ШУЛЬГА Н. Восточнославянские ценности в сознании современного украинского общества (по материалам социологического мониторинга)	1	49

ПРО МИНУЛЕ — ТІЛЬКИ ПРАВДУ!

ТАРАСЕНКО В. Ретроспективное познание: субъективно-идеалистический вариант в Украине (критика оснований)	2	61
--	---	----

Украинские националисты в годы войны. Документы из архивов пяти стран	1	68
	2	72
	3	61

ЯКУНИН В. ОУН—УПА и Европейское Движение Сопротивления: на перекрестке мнений	4	83
---	---	----

КОМПАРТІЯ УКРАЇНИ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

АКСЕНЕНКО С. Такое не забывается	2	41
ДОБРОВЕНКО А. Первыми были черниговцы	2	47
КОСИОР С. Основные этапы	3	41
ЛАТИШ Ю. Більшовицька українізація	3	46
ХАРЧЕНКО В. До 20-х роковин партійного з'їзду в Донецьку	2	30
ХАРЧЕНКО В. Будівник партії. До 125-річчя з дня народження Еммануїла Квірінга	4	68

МІЖНАРОДНИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ РУХ

ПИПИЯ Т. Постсоветская Грузия и коммунисты	2	58
Политический отчет Центрального Комитета Приднестровской коммунистической партии Четвертому съезду ПКП. Доклад председателя ЦК ПКП О.О.Хоржана 15 декабря 2012 года	2	48
Заседание Исполкома Совета СКП—КПСС и торжественное собрание в Киеве 25 апреля 2013 года	2	4
Твердо продвигаться вперед по пути социализма с китайской спецификой и бороться за полное построение среднезажиточного общества. Доклад ХУ ЦЗИНЬТАО на XVIII Всекитайском съезде Коммунистической партии Китая 8 ноября 2012 года	1	99
Усилить борьбу против империализма. 14-я Международная встреча коммунистических и рабочих партий (Бейрут, 23—25 ноября 2012 г.)	1	120

КРИТИКА І БІБЛОГРАФІЯ

ЛАТИШ Ю. Книга про народження партії. — Шиловцев Ю.В. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.). К.: ПП «Друкарня Діапринт», 2013. — 160 стор.	4	89
ТОЛОЧКО П. Размышления о социализме. — Мигович И.И., Арсеенко А.Г., Герасимов Е.Н., Дудчак А.В., Латыш Ю.В., Сапрыкин В.А. Социализм: XXI век. К.: ТОВ «Друкарня «Бізнес-поліграф», 2013. — 488 с.	3	104
ХАРЧЕНКО В. Цінне джерело знань про те, як відроджувалась Компартія України. — З'їзд Комуністичної партії України, 19 червня 1993 року. Документи і матеріали / Редкол.: П.М.Симоненко (голова) та ін. — К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2013. — I—XII, 1—316 стор., іл.	3	101
ШЛЯХОВ Б. Жить по-человечески! — Суименко Е.И. Осмысливая социализм. Раздумья и полемика о его прошлом, настоящем и будущем. К.: ТОВ Бізнесполіграф», 2012. — 232 с.	3	106

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИЙ РОЗДІЛ

Календар-2013. Компартія України: події, люди, роки	1	126
Готується навчальний посібник «Основи партійного будівництва»	4	92

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ШУЛЬГА Микола Олександрович – член-кореспондент Національної академії наук України, доктор соціологічних наук, професор, член Президії ЦК Компартії України

АРСЄЄНКО Анатолій Григорович – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора Інституту проблем соціалізму при ЦК Компартії України

БЕЛЄНОК Олексій Андрійович – науковий співробітник Інституту соціології НАН України

ДІЄСПЕРОВ Володимир Сергійович – доктор економічних наук

ШПІКЕР Марина Вікторівна – аналітик Центру дослідження суспільства, м. Київ

ХАРЧЕНКО Віталій Пилипович – головний редактор журналу «Комуніст України», член ЦК Компартії України,

ЯКУНІН Віктор Кузьмич – доктор історичних наук, професор Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, заслужений діяч науки і техніки України

ЛАТИШ Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка